

Instituții politice și economice

Mihail Radu Solcan

28 septembrie 2004

Cuprins

Ghid de utilizare a manualului	5
1 Instituții și organizații	10
1.1 Instituțiile ca reguli	13
1.1.1 Conexiunea dintre instituții și organizații	15
1.2 Instituțiile și condițiile de posibilitate a interac-	
țiunilor	16
1.2.1 Ordinea spontană	17
1.2.2 Rolul instituțiilor	18
1.2.3 Instituții politice	21
1.2.4 Instituții economice	23
2 Perspective filosofice asupra instituțiilor	26
2.1 Perspectiva clasică	27
2.2 Societatea deschisă	29
3 Perspective economice asupra instituțiilor	34
3.1 Economia clasică și cea neoclasică	35
3.2 Vechiul și noul instituționalism	36
3.3 Conceptul de bun public	37
3.4 Școala Austriacă și rolul instituțiilor	40
3.5 James M. Buchanan și opțiunile publice	41
3.6 Ronald Coase și analiza dreptului	42
4 Știința politicii și studiul instituțiilor	44

4.1	Istorie și instituții	47
4.1.1	Exemplul vechilor instituții	47
4.2	Au dreapta și stânga perspective instituționale diferite?	49
4.3	Identificarea instituțiilor	51
5	Analiza instituțională a democrației	53
5.1	Problema democrației în viziunea lui Mancur Olson	54
5.2	Argumentul lui Mancur Olson în favoarea demo- crației	60
5.3	Karl Popper despre democrație	63
5.4	Tranziție și democrație	67
6	Analiza regulilor de luare a deciziilor prin vot	69
6.1	Costurile luării deciziilor	70
6.2	Costurile pentru cei cărora li se aplică deciziile .	71
6.3	Tipuri de majorități	73
6.4	Drepturi individuale, unanimitate și majorități întărite	75
6.5	James M. Buchanan și ideea de constituție . . .	77
7	Efectele democrației asupra politicienilor și ce- tățenilor	80
7.1	Votantul median	80
7.2	Efectele democrației asupra politicienilor	82
7.3	Democrația ca piață politică	83
7.4	Efectele democrației asupra cetățenilor	85
8	Reguli și costuri	88
8.1	Analiza economică a dreptului	89
8.2	Instituțiile și reducerea costurilor tranzacțiilor .	91
8.2.1	Viziunea lui Coase	93
8.2.2	Nu întotdeauna există o soluție institu- țională ideală	97

8.3	Răul cel mai mic	98
9	Efectele reglementărilor	100
9.1	Două cazuri clasice de reglementări	100
9.1.1	Controlul prețurilor	100
9.1.2	Relațiile dintre proprietari și chiriași	102
9.2	Libertatea de a încheia contracte	103
9.3	Costurile monitorizării respectării reglementărilor	104
9.4	Implicațiile pentru ideea de înțelepciune în politică	105
10	Instituția proprietății private	106
10.1	Pluralism și proprietate privată	107
10.2	Proprietate privată și eficiență	110
10.3	Mises și calculul economic	111
10.4	Proprietate și furt	114
10.4.1	Răsplată, descurajare sau compensații?	115
10.5	Structura de stimulente	116
11	Firme și contracte	119
11.1	De ce există firme	120
11.2	Firmele private și firmele de stat	122
11.2.1	Între Leviatan și o lume a firmelor private	123
11.3	Rolul instituției contractelor	125
12	Instituții și dezvoltare	127
12.1	Sistemele de drept și dezvoltarea politică	128
12.2	Condițiile dezvoltării economice	130
Anexe		133
A	Conceptul de valoare	133
A.1	Conceptul clasic de valoare	134
A.2	Conceptul neoclasic de valoare	137
B	Costuri și beneficii	141

CUPRINS

4

B.1	Ideea de eficiență	143
C	Costul tranzacțiilor	145
	Bibliografie	146
	Indice	150

Ghid de utilizare a manualului

Acest curs vă oferă o introducere în studiul teoretic al instituțiilor politice și economice.

De ce un studiu *teoretic*? Instituțiile politice și economice din România și din Europa sunt, pe de o parte, foarte numeroase și foarte variate. Inevitabil, ele sunt, pe de altă parte, în continuă schimbare. Dacă ai învăța lista lor sau dacă ai studia doar diversele detalii concrete, cunoașterea de care dispui acum nu ar fi de mare folos peste un an sau doi.¹ Un studiu teoretic pune în schimb bazele unei capacități de a înțelege felul în care funcționează instituțiile.

Semnificația teoriei

Manualul începe cu o precizare a terminologiei folosite și o privire de ansamblu asupra analizei instituțiilor. Apoi, un grup de trei capitole prezintă două *perspective* asupra instituțiilor, filosofică și economică, precum și conexiunile dintre știința politicii și instituții. Următorul grup de trei capitole analizează instituțiile politice paradigmatică pentru Europa, instituțiile democrației. Următoarele trei capitole constituie o introducere în problematica costurilor generate de către instituții. În final este prezentată problematica instituțiilor economice. Conceptele analizei economice folosite în manual au fost discutate mai amănunțit în anexe, pentru a nu dilua discuția despre instituții ca atare.

Cum trebuie folosit acest manual? Faceți o primă lectură pentru a vedea despre ce este vorba. Următoarele lecturi tre-

¹A se vedea, de asemenea, mai jos discuția despre problema instituțiilor iluzorii (la pagina 104) pentru completarea argumentului privitor la simplele liste de instituții.

buie însă să ducă la pregătirea examenului.

Nu uitați, de asemenea, să folosiți indicii de la sfârșitul manualului. Indicele vă ajută să parcurgeți manualul într-un mod neliniar. În versiunea tipărită manualul are și note marginale, care atrag atenția asupra punctelor în care sunt introduse idei noi sau sunt formulate observații și argumente importante.

Luați o foaie de hârtie normală, format A4, și rupeți-o în patru. Obțineți patru fișe. Luați una dintre ele și trageți o linie orizontală la o distanță de marginea de sus a fișei care să vă permită să scrieți un rând. Trageți apoi o linie verticală pornind de la linia orizontală pe care tocmai ați trasat-o. Rezultatul ar trebui să arate ca-n figura 1.

**Fișe de
lectură**

Abreviere: descriptor structural	
Cuvinte-cheie	Propoziție-cheie

Figura 1: Modelul unei fișe de lectură

Aveți acum modelul unei fișe de lectură. Ea este împărțită în trei „câmpuri“. În primul câmp puneți o abreviere de genul „IPE“ (Instituții politice și economice). Abrevierea aceasta este importantă pentru a recunoaște repede despre ce fișă este vorba, dacă se rătăcește printre alte hârtii. Mai important este însă să notați acolo numărul secțiunii sau subsecțiunii pe care o citiți și să adăugați un număr pentru alineatul pe care-l parcurgeți. Numărul alineatului nu este pus explicit în text, dar îl puteți stabili dumneavoastră.

În câmpul care ocupă cea mai mare parte a fișei veți nota ideea-cheie în alineatul respectiv. Este foarte important să nu copiați alineatul ca atare, ci să extrageți doar tema în câteva

**Ideea-
cheie**

cuvinte și să precizați, tot în câteva cuvinte, ce se spune pe tema respectivă în alineatul dat.

Nu neglijați faptul că alineatul ar putea să introducă o întrebare pe tema respectivă. Întrebările sunt foarte importante pentru că de la ele pornește orice investigație. În cazul lor nu este atâta necesară o rezumare, o desprindere a aspectului-cheie, cât o analiză. Încercați să vedeți de ce este pusă întrebarea respectivă. Nu uitați niciodată să analizați ce anume presupune întrebarea: acceptarea anumitor sensuri ale unor concepte, un anumit statut ontologic al referentului unor termeni, existența unui tip de obiecte, de relații, anumite condiții. Nu treceți deci cu ușurință peste modul în care sunt formulate interogațiile.

În câmpul care a rămas liber veți trece două cuvinte sau expresii-cheie. Acestea sunt cuvinte pe care, de exemplu, le puteți întâlni în indicele manualului. Pot fi, desigur, termeni pe care i-ați remarcat dumneavoastră. Un cuvânt vă ajută să identificați tema alineatului; celălalt cuvânt vă permite să regăsiți ceea ce se spune pe tema dată în alineat.²

**Cuvinte
sau
expresii-
cheie**

Cu cele patru fișe pe care le-ați confecționat deja faceți o probă cu patru alineate diferite din manual. Acestea vor fi primele fișe de lectură a manualului. Sondajul mai are însă și rolul de a vă familiariza cu stilul manualului, pentru a-l putea parcurge mai rapid.

Când citiți nu are desigur sens să faceți o fișă de lectură pentru fiecare alineat din manual. Nu are rost, de pildă, să fișați acest ghid introductiv. Fișele de lectură se fac pentru capitolele numerotate și pentru anexele manualului, alegând de acolo alineatele care introduc elemente noi.

Țineți fișele de lectură a manualului separat de alte fișe, într-un plic sau o cutie specială.

În funcție de interesele dumneavoastră cognitive, parcurgeți în același mod un număr de lucrări la care trimite pe parcurs manualul. Nu este în nici un caz necesar să parcurgeți toată

²Mai multe detalii despre lucrul cu fișe găsiți în Mihail Radu Solcan, *Eseul filosofic* (București: Editura Universității din București, 2004). Cartea are și un sit pe Internet pe care-l puteți accesa la adresa <http://fil.unibuc.ro/~solcan/eft>.

bibliografia atașată manualului.³ Ea este pusă acolo pentru a vă da o idee despre literatura domeniului. De asemenea, nu este necesar să fișați toate alineatele pe care le citiți. Încercați să parcurgeți secțiuni sau capitole care simțiți că vă completează cunoștințele obținute pe măsură ce ați studiat manualul.

Folosiți notele de subsol. Mergeți măcar pe o parte dintre cărările trasate în notele de subsol. Pentru a parcurge acele părți din bibliografie care sunt relevante pentru temele tratate în manual este, evident, necesar să examinați notele de subsol. Ele fac legătura dintre manual și bibliografie. Ele cuprind, de asemenea, informații cu privire la surse în care se găsesc informații menționate tangențial în manual sau exemple folosite în manual.

Dacă vreți să lucrați profesional, recomandarea noastră ar fi să consultați lucrările indicate în bibliografie în original. Folosiți traducerile (acolo unde ele există) pentru a confrunța modul în care ați înțeles dumneavoastră textul cu modul în care a înțeles textul persoana care a tradus. Este însă mult mai instructiv să alcătuiți fișele de lectură după original și să extrageți cuvinte-cheie sau citate în limba originalului.

Atunci când dați însă, într-o lucrare de-a dumneavoastră, un citat dintr-o carte sau un articol scris în altă limbă, dacă există o traducere, regula este să folosiți traducerea respectivă. Citatul, în traducerea dumneavoastră, este admisibil numai dacă este însoțit de explicații cu privire la diferențele de traducere. Evident, acolo unde nu există o traducere, citatul va fi redat în traducerea dumneavoastră.

Faceți pentru lucrările parcurse o fișă bibliografică, separat de fișele de lectură. Folosiți modelul oferit de bibliografia manualului. Completați eventual fișa cu date suplimentare față de bibliografia manualului. Creați o abreviere pe care o veți folosi pe fișele de lectură, după modelul indicat mai sus în cazul manualului.

³Lucrarea pe care o recomandăm cu prioritate este David Friedman[11]. Dacă nu citiți în limba engleză, parcurgeți monografia lui Eggertsson[8], care este însă mai dificil de citit decât cartea lui David Friedman. Pentru a putea citi din Eggertsson[8] ar trebui să parcurgeți și o parte din materialul din Heyne[12].

Lăsați pe fișele de lectură, în câmpul principal, loc pentru adnotări ulterioare. Pentru a distinge de restul fișei aceste adnotări, puteți folosi un creion sau un pix de altă culoare. Este recomandabil, de pildă, să încercați să observați perspectiva pe care o adoptă autorul lucrării pe care o studiați mergând pe urmele trimiterilor din manual. Manualul accentuează importanța identificării perspectivei diverșilor autori. De asemenea, încercați să stabiliți ce sens au conceptele-cheie din lucrarea studiată.

În fișele de lectură a manualului încercați să faceți adnotări care să vă ajute la detectarea legăturilor dintre idei.

Pe exemplarul personal din manual sau din lucrări din bibliografie nu este rău să faceți evidențieri și sublinieri. Acestea au rolul de a pregăti elaborarea fișei de lectură. De asemenea, ele ușurează o lectură rapidă ulterioară.

Cu cele două plicuri cu fișe, cel cu fișele de lectură a manualului și cel cu fișele de lectură din bibliografie, veniți la examen.

Capitolul 1

Instituții și organizații

Disputele din științele sociale între partizanii diverselor teorii și, cu atât mai mult, controversele din filosofia politică sunt un fenomen care devine evident oricui de îndată ce începe să citească literatura de specialitate. Teoriile cu privire la instituții nu constituie o excepție și vom avea ocazia, pe parcursul manualului, să ilustrăm acest lucru. Explicația acestor contraste trebuie căutată, în cele din urmă, în intuițiile legate de conceptele fundamentale.

**rolul
intuițiilor**

Am să încerc să explic care este intuiția definitorie pentru modul de a privi instituțiile adoptat în acest manual. Este inutil să spun că această intuiție mi se pare mie absolut limpede, dar altora s-ar putea să li se pară neclară. Trebuie deci să o explic.

Voi folosi exemplul a două echipe care joacă un meci.¹ Acest meci ar putea fi unul de fotbal, de handbal sau orice alt joc sportiv. Fiecare echipă are un obiectiv: să introducă mingea în poarta adversarilor, să o culce în terenul lor de țintă și așa mai departe, în funcție de joc. În vederea atingerii acestui scop sau a păstrării scorului existent, echipele se organizează.

**organiza-
rea**

¹Metafora jocului, *mutatis mutandis*, a fascinat și pe filosofi. Ludwig Wittgenstein vorbește despre „jocuri de limbaj“ (a se vedea Ludwig Wittgenstein, *Cercetări filosofice*, trad. de Mircea Dumitru și Mircea Flonta [București: Humanitas, 2003], p.95). Pentru teoria instituțiilor crucială este tratarea matematică a jocurilor dată de către John von Neumann și Oskar Morgenstern, *Theory of Games and Economic Behavior* (Princeton: Princeton University Press, 1944).

Antrenorii trasează sarcini jucătorilor, fac planuri. Nu totul poate fi gândit dinainte, dar ideea exemplului este de fapt alta: intuiția cu privire la ce înseamnă organizarea jocului echipei este limpede. Putem extinde discuția până la nivelul clubului și vom constata același proces de organizare. Chiar dacă nu acesta este obiceiul în limba română, nu ar fi deloc derutant dacă am vorbi, în acest context, despre club ca despre o organizație. Avem o intuiție cu privire la ce înseamnă structurile organizatorice ale clubului.

Să mergem acum mai departe cu exemplul nostru. Să luăm cazul meciului ca atare. Ar putea fi vorba de organizarea meciului, în sensul în care este vorba despre organizarea echipei. Evident că da. Numai că atunci am spune că meciul a fost regizat, aranjat. Există o întreagă terminologie pentru a ne referi la acest proces de organizare a meciului. Vom suspecta probabil că există și o organizație în toată regula care, din umbră, se ocupă cu aranjarea meciurilor.

Au fost încălcate regulile jocului ca atare? S-ar putea ca regizorii din culise să fi aranjat și așa ceva. Lucrul acesta nu este însă atât de semnificativ. Competiția în cadrul cadrul căreia se desfășoară jocul are regulile ei. Are puțină importanță dacă sunt scrise sau nu. Spectatorii se așteaptă ca echipele să încerce să câștige. **reguli**

Competiția ca atare este o instituție, definită printr-un set de reguli formale și informale. Aceasta este intuiția de bază. Regulile competiției și regulile jocului în sine sunt diferite de structurile organizaționale. Regulile jocului nu ne spun nici măcar dacă trebuie sau nu să existe un jucător care coordonează jocul echipei și, cu atât mai puțin, cine anume să fie conducătorul de joc. Aceasta este o chestiune de organizare. Exemplul meciurilor aranjate ne arată – credem noi – deosebierea limpede dintre organizare și reguli.

După cum se va vedea mai jos,² noi vom denumi pe scurt sistemele de reguli în sensul de mai sus „instituții.“ Sper că intuiția care stă în spatele distincției dintre organizații și instituții este clară. Din păcate nu tot așa stau lucrurile din punct de vedere terminologic. Terminologia folosită în teoriile care **instituție**

²A se vedea secțiunea 1.1.

vor fi prezentate cu precădere în acest manual diferă destul de drastic de modul în care sunt folosite cuvintele respective în mod obișnuit.

Motivul pentru care termenii de „instituție“ și „organizație“ au o semantică mai vagă în limba de toate zilele pot fi amplu discutate. Ar trebuie totuși să semnalăm că utilizarea obișnuită nu este chiar așa de departe de intuiție discutată mai sus. A „organiza un meci“ înseamnă doar a cădea de acord asupra locului, datei unei întâlniri și a altor elemente de acest gen. Regulile pe care le *presupune* un joc în sensul normal al termenului exclud însă alte elemente de organizare (aranjarea meciului). Cu alte cuvinte, intuiția distincției dintre reguli și organizare este clar prezentă. Ea nu se traduce însă printr-o utilizare foarte strictă a termenilor.

Cuvântul „instituție“ este utilizat în limba română într-un sens mai larg decât în acest manual. Se vorbește, de pildă, despre „copiii din instituții“³. Se vede însă imediat care este sensul termenului „instituție“ aici, dacă ne gândim că respectivii copii se pot afla (sau s-ar putea afla) în grija unei *organizații* caritabile private. Ei sunt deci în grija unei organizații, fie ea de stat, fie ea privată.

În schimb, termenul de „organizație“ este folosit într-un sens mai îngust decât în acest manual. În manual, firmele sunt tot organizații. Caracteristica organizației este *munca în echipă* pentru a atinge un scop al organizației. Unele organizații pot avea drept scop obținerea de profit în termeni monetari. La altele, profitul monetar contează mai puțin. Unele pot să existe un timp foarte scurt, altele sunt foarte vechi. Unele trebuie să facă față concurenței efective sau potențiale a unor organizații care desfășoară activități similare; altele au garantat de către stat un monopol.⁴

Prezența echipei, a colectivului uman cu ierarhia lui internă este caracteristică pentru organizații. Evident, membrii acestui colectiv au mentalitățile lor, au un anumit tipar al relațiilor

**organiza-
ție**

³Evident, expresia se referă la copiii care, neavând o familie care să aibă grijă de ei, sunt încredințați unei „instituții“ de ocrotire.

⁴Pentru logica organizațiilor și a grupurilor vezi nota despre Mancur Olson la pagina 54.

dintre ei. Arta conducătorilor de organizații este, între altele, aceea de a reuși să țină acești oameni la un loc și să le insufle încredere în organizație. Dacă nu reușesc acest lucru, organizația se destramă.

Ce loc rămâne atunci pentru a vorbi despre „instituții“? Răspunsul ne vom strădui să-l dăm în continuare în acest capitol. Aici ne mulțumim doar să atragem atenția asupra problemei statutului ontologic al instituțiilor. Organizațiile, chiar în sensul larg precizat mai sus, au ceva palpabil, vizibil. S-ar putea să nu înțelegem sau să nu fim de acord cu motivele care-i fac pe membrii organizațiilor să se agite, dar chiar această agitație îi face vizibili. Nu trebuie însă să ne scape atenției faptul că acțiunile umane au și un aspect impalpabil. Nu vorbim deseori despre faptul că o persoană „a încălcat“ o regulă, o normă? Ceea ce ea a „încălcat“ nu este ceva vizibil, ci doar inteligibil. Instituțiile ocupă un loc în acest spațiu a cărui geometrie o percepem cu ochii minții capabile să înțeleagă efectul acțiunilor proprii persoane asupra altora.

1.1 Instituțiile ca reguli

Când eram mici, părinții sau profesorii se străduiau să ne facă să pricepem deosebirea dintre biserică-edificiu și Biserică. Cea din urmă este comunitatea credincioșilor, este o organizație în sensul tehnic avut în vedere în acest manual. Vorbim însă despre „oamenii care se agitau pe culoarele instituției“. De ce nu am face și aici deosebirea dintre clădire și organizație? Evident că trebuie să o facem. Dar ce sens dăm atunci termenului de instituție?

Este „instituție“ un termen sinonim cu cel de „organizație“? Să revenim la exemplul cu Biserica. S-ar putea să existe și alte comunități de credincioși. Să zicem că ele nu se recunosc unele pe altele drept Biserici! Apare o mare problemă pentru societate în ansamblul ei: relația dintre aceste Biserici.

Soluțiile la problema de mai sus ar putea fi de diverse tipuri. S-ar putea ca una dintre Biserici să obțină recunoașterea exclusivă de către stat. S-ar putea ca această exclusivitate să

fie însoțită sau nu de obligația tuturor membrilor societății de a deveni membri ai Bisericii respective. S-ar putea ca doar un număr limitat de Biserici să fie recunoscut. S-ar putea ca statul să existe o deplină separare între stat și Biserici. Oricare ar fi una dintre variatele soluții pe care ni le putem imagina, chestiunea aflată în discuție este limpede cea a unor constrângeri sau limitări ale interacțiunilor dintre membrii unei societăți.

Membrii Bisericilor ar putea interacționa foarte diferit. Pot să-i lase pe alții să creadă și ei să creadă ce vor despre ceea ce cred alții. Pot să-i împiedice să-și exercite credința. Oricum ar face, apare o îngrădire a evantaiului interacțiunilor posibile. În sens tehnic, se mai spune că aceste interacțiuni sunt *constrânse* de o regulă. În cazul de mai sus, regula urmată, oricare ar fi ea, face să existe o instituție a Bisericii.

Ideea de instituție

Dacă instituția Bisericii include un monopol al unei organizații, nu este de mirare că în mintea oamenilor apare o confuzie între instituție și organizație. Din perspectiva studiului teoretic al interacțiunilor umane există însă tot interesul pentru trasarea unei distincții. Nu vrem să studiem ierarhia internă a uneia dintre organizații, nu vrem să studiem de ce sunt sau nu în conflict și care sunt vederile unora despre alții și așa mai departe. Problema vizată este aceea a limitelor interacțiunilor dintre ele. Ce se întâmplă dacă aceste limite se schimbă? Cum putem explica limitele existente? Care sunt regulile pe care ne așteptăm să le vedem urmate în viitor? Sunt unele reguli care constrâng interacțiunile preferabile altora și din ce punct de vedere?

După Douglas North, „instituțiile sunt acele constrângeri, generate de către oameni, care înstructurează interacțiunile politice, economice, sociale”⁵ Constrângerile acestea pot fi *informale* sau *formale*. Un tabu este o constrângere informală. O lege scrisă este o constrângere formală.

Definiția adoptată aici este ceva mai restrictivă. Instituțiile sunt reguli. Desigur, aceste reguli pot fi informale sau formale.

Instituțiile ca reguli

În conformitate cu definiția lui North și tradițiile sunt instituții. Caracterizarea noastră mai prudentă cere însă să existe

⁵ „*Institutions are the humanly devised constraints that structure political, economic and social interaction*”— North[21, p.97].

un fond de reguli, ceva de genul „în condițiile. . . , se întreprinde acțiunea. . .“. Tradițiile ca atare s-ar putea să fie prea vagi pentru a desprinde reguli de această formă.

North continuă apoi caracterizarea dată instituțiilor pentru a putea surprinde *specificul* acestora. Rolul instituțiilor este discutat în termenii analizei economice. Dacă ar fi să-l urmărim pe acest drum, ar trebui să lămurim chiar acum o serie de concepte ce țin de teoria economică. Am adoptat o altă strategie în acest manual. Conceptele din teoria economică utile pentru analiza instituțională sunt puse în anexe. Cititoarele sau cititorii pot parcurge anexele la momentul pe care-l socotesc oportun. Noi vom continua aici definirea instituțiilor într-un mod ce ține de o abordare filosofică informală a problemei.

1.1.1 Conexiunea dintre instituții și organizații

Dacă urmărim definiția instituțiilor adoptată aici, nu putem spune că „mă voi adresa instituției“ *X*. Nu te adresezi unor reguli. Poți atrage însă atenția asupra unei reguli. Poți cere ca o regulă să fie respectată.

Respectul pentru unele reguli este asigurat în multe societăți de către organizații specializate. Probabil cele mai familiare sunt pentru cititoare și cititori agențiile statului care monitorizează respectarea legilor și aplică sancțiuni celor care le încalcă.

Nu este de mirare că noi toți tindem să denumim „instituții“ agențiile respective. Uneori tindem însă să exagerăm. Toate agențiile statului sunt denumite instituții.

S-ar putea să fie necesară totuși o interfață cu utilizarea obișnuită a cuvântului „instituție“. Ea ar facilita în mod cert, în unele puncte, lectura manualului. Soluția propusă de noi aici recurge la un „truc“ adesea întâlnit în lucrările de filosofie în care sunt tot felul de cuvinte compuse. Putem vorbi, dacă simțim nevoia să nu strecurăm ambiguități, despre *instituție-ca-regulă* și despre *instituție-ca-organizație*.⁶

⁶Convenția aceasta este strict pentru limba română. În limba engleză, care este mult mai tolerantă cu imprecizia semantică, termenii pe care-i

Caracterizarea de ansamblu a instituțiilor, ca să spunem așa, se află acum la jumătatea drumului. Am insistat asupra faptului că instituțiile sunt reguli care constrâng interacțiunile. S-ar putea să existe însă și alte reguli (decât cele instituționale) care limitează posibilitățile de interacțiune. De aceea, în secțiunea 1.2 vom sorta și vom filtra ceea ce ar cădea sub cupola mare a unor reguli care constrâng interacțiunile.

1.2 Instituțiile și condițiile de posibilitate a interacțiunilor

Sunt destui care ar putea să privească, în continuare, cu scepticism distincția dintre instituții și organizații dintr-un motiv foarte simplu. Ideea este ușor de explicat dacă revenim la exemplul cu meciul dintre două echipe. Criticul ipotetic ar putea să spună că meciul nu a fost aranjat de antrenori sau de către alte persoane, dar că asta nu înseamnă nimic. Există un determinism care explică tot ce au făcut jucătorii. Instituția este, în fond, ceva destul de puțin semnificativ. Sub o formă sau alta, jocul a fost organizat de către forțe care nu sunt sub controlul echipelor.

Forme concrete ale modului de a gândi ca mai sus sunt oferite, de pildă, de explicarea proceselor istorice complexe prin postularea unor conspirații care le-ar fi generat. Alt exemplu îl constituie anumite teorii despre legile istoriei. Prin prisma acestor teorii, existența unor reguli care constrâng interacțiunile, dar sunt diferite de un proces de organizare a lor ar fi ininteligibilă.

Ce se poate răspunde obiecțiilor (frecvente) de acest tip? Contraargumentele stau sub semnul ideii de ordine spontană. Nu orice ne apare ca o ordine în societate este rodul organizării. În unele situații este vorba despre organizare. Sistemele

**ordine
spontană**

veți întâlni constant sunt „*institution*” și „*organisation*”. În engleza folosită în științele sociale acești termeni au sensul precizat aici. În engleza obișnuită situația este, în esență, cea din limba română. Orice dicționar amplu, Webster sau altul, vă poate confirma deosebirea dintre utilizarea obișnuită a acestor cuvinte și cea din științele sociale.

mai complexe de interacțiuni nu sunt însă generate prin organizare. Fiecare dintre părțile implicate urmărește țelurile sale, iar rezultatul final nu poate fi aflat dinainte. În sensul acesta, nu există o știință a viitorului.

Există, în schimb, un spațiu social în care pot intra în acțiune instituțiile. Ele nu determină un anumit tipar al interacțiunilor. Dacă vorbim în cazul lor despre „constrângeri“, o facem ca să arătăm că regulile limitează mulțimea interacțiunilor posibile la o submulțime strictă a ei.

1.2.1 Ordinea spontană

Spațiul de care vorbeam ne-a permis să construim o caracterizare, în secțiunea 1.1, care seamănă cu o plasă în care am prins ceea ce este cuprins în sfera conceptului de instituție, dar care inevitabil capturează și alte elemente. În secțiunea de față începem prin a arunca o privire asupra unei sortări, a unei împărțiri a ceea ce este prins în plasă. Apoi vom oferi un fir conducător pentru a separa ceea ce ține de instituții de alte elemente, în special de *organizarea* interacțiunilor. În sfârșit, vom oferi o definiție (în alt stil decât cel al „plasei și filtrului“) pentru instituțiile care ne interesează în mod special aici.

O capcană în care se poate cădea foarte lesne este aceea de a crede că *instituțiile* sunt reguli *instituite* de un legiuitor înțelept sau de o adunare care are puterea de a da legi. Evident că multe instituții formale sunt sau au fost create pe această cale. Chiar și unele reguli care par să țină de o tradiție ce se pierde în timp își au originea în acte de acest tip.

Faptul că instituțiile sunt creații omenești nu implică deloc concluzia cu caracter general că toate aceste reguli sunt rodul unor planuri deliberate de reglementare a interacțiunilor dintre oameni. Ideea formulată aici nu este decât o particularizare a unui principiu descoperit de către iluminiștii scoțieni ai veacului al XVIII-lea.⁷ Acest principiu poate fi denumit pe scurt „principiul ordinii spontane“: ceea ce ne apare ca fiind o structură complexă în societate este rodul acțiunilor umane, dar nu

**ordine
spontană
și
instituții**

⁷Pentru o prezentare succintă a iluminismului scoțian și o selecție din textele sale fundamentale vezi *Limitele puterii*[14, pp.27-44].

al planurilor unui individ sau grup de indivizi.⁸

Ideea de ordine spontană joacă un rol deosebit în opera lui Friedrich Hayek.⁹ În ultima parte a vieții sale, Hayek a articulat o concepție despre evoluția socială ca un proces prin care sunt selectate instituțiile-ca-reguli. Ca în orice proces evolutiv succesul sau insuccesul celor care încearcă o anumită inovație duce la menținerea sau eliminarea inovației respective. În acest caz, diverse societăți pot încerca diferite instituții-ca-reguli. Dacă societățile respective supraviețuiesc, regulile supraviețuiesc și ele.

Din perspectiva lui Hayek este firesc să distingem între *reguli* și *reglementări*. Regulile sunt rodul unor procese complicate de evoluție. Chiar dacă o regulă sau alta este adoptată în mod deliberat de către o adunare legiuitoare, ea nu este *făcută* de adunarea respectivă, ci doar consacrată formal. Articulațiile fine ale regulii sunt șlefuite însă printr-un proces de evoluție spontană. În contrast cu regulile, *reglementările* sunt făcute de către oameni. Adesea ele încearcă să meargă chiar împotriva curentului creat de evoluția spontană.

**Regulile
în
contrast
cu regle-
mentările**

1.2.2 Rolul instituțiilor

Dacă trăiești ca un sihastru, atunci folosești ceea ce găsești în natură și ceea ce poți confecționa cu mâinile tale. Din punctul de vedere al sihastrului, instituțiile nici nu există pentru că sihastrul nu se angajează în interacțiuni cu semenii.

În situația opusă sihastrului indivizii își înlănțuie acțiunile, le combină pentru a obține rezultatele dorite. Chiar dacă, din perspectiva ideii de ordine spontană, organizarea nu intervine la nivelul *ansamblului* interacțiunilor dintr-o societate, ea este utilizată din plin la nivelurile de bază. Indivizii constituie, de pildă, partide pentru a se organiza în vederea participării la

⁸Termenul „complex“ joacă un rol cheie în formularea principiului ordinii spontane. Structurile suficient de simple sunt, de regulă, rodul planurilor umane.

⁹Pentru a avea o idee rapidă, dar precisă, despre concepția lui Hayek cu privire la distincția dintre o ordine creată în mod deliberat și ordinea spontană se poate citi cu mult folos „Tipuri de ordine în societate“ [14, pp.134–173].

viața politică. Ei întemeiază firme pentru a putea participa cu mai mult succes la viața economică. Partidele, firmele sau agențiile guvernamentale sunt exemple tipice de *organizații*. O organizație sau un grup de organizații pot să-și facă însă planuri de acțiune. Acestea cuprind nu doar obiective, ci și *reguli* care constrâng interacțiunile în vederea atingerii obiectivelor propuse.

**Exemple
de orga-
nizații**

Ce rol joacă atunci regulile instituționale? Firul conducător pe care-l urmărește manualul pornește de la distincția dintre regulile de organizare a înlănțuirilor de acțiuni umane în vederea atingerii unui scop și *condițiile ce fac posibil* respectivele combinații de acțiuni. O regulă instituțională nu specifică în nici un fel modul în care trebuie organizate acțiunile, ea creează condițiile în care oamenii se pot organiza pentru a atinge obiectivele pe care și le propun.

**Condiții
de posi-
bilitate**

Ideea de *condiții de posibilitate* este suficient de flexibilă pentru a acomoda viziunile diverselor școli de gândire instituționalistă. Ea ne permite să concepem instituțiile și în termenii celor care văd în ele modalități de a crea condiții pentru acțiuni cât mai eficiente, dar și în termenii celor care pun accentul pe respectarea unor valori colorate ideologic într-un sau altul.

Dacă ne uităm din nou peste definiția instituțiilor pe care o dă North,¹⁰ vom remarca referirea implicită și la *instituții sociale*. Cum aceste instituții își exercită constrângerea asupra interacțiunilor sociale, este firesc să ne ciocnim de ele extrem de des. Numai sihaștrii pot reduce considerabil interacțiunea cu semenii lor.

**Instituții
sociale**

Instituțiile sociale ilustrează însă foarte bine ideea de *invizibilitate* a instituțiilor de care am vorbit mai sus.¹¹ Cine s-ar gândi, de pildă, la *săptămână* ca la o instituție? Și totuși ea constrânge interacțiunile noastre într-un mod foarte limpede. În plus, nu există nimic de genul „săptămânii-ca-organizație“.

O explicație foarte interesantă a rațiunilor existenței săptămânii ca instituție oferă Andrew Schotter.¹² Schotter adoptă perspectiva ordinii spontane pentru a explica săptămâna-ca-

¹⁰Vezi pagina 14 mai sus.

¹¹Vezi pagina 13.

¹²A se vedea Schotter[29].

instituție.

Din pricina particularităților calendarului nostru, este evident că asociem în mod obișnuit ideea de săptămână cu o perioadă de șapte zile. Pentru discuția din perspectiva ordinii spontane este mult mai util să ne detașăm de particularitățile calendarului și să privim săptămâna ca pe o perioadă formată dintr-un număr de zile lucrătoare urmate de o zi de târg.

Schotter se referă la geneza săptămânii în societăți vechi în care puteam identifica o serie de orașe înconjurate de sate. Sătenii vin periodic la oraș pentru a schimba produsele lor cu alte produse. De altfel, cuvântul românesc „târg“ are nu doar sensul de *localitate*, ci și pe acela de *loc în care se fac schimburile*.

Forța cu care revine periodic ziua de târg chiar și într-un mare oraș modern este cu adevărat uimitoare. Chiar și înainte de 1989, la București se ținea un asemenea târg duminică. După 1989, târgul a luat o amploare colosală și, duminică de duminică, o mulțime uriașă forfotea pe o distanță considerabilă de-a lungul malului Dâmboviței. Târgul era spontan, neorganizat. Autoritățile au făcut eforturi considerabile pentru a-l desființa. Într-un fel lucrul acesta s-a dovedit a fi aidoma ideii de a desființa un râu. Poți devia râul pe alt curs. Poți să-l canalizezi, dar nu să-l faci să dispară la ordin. Până la urmă, autoritățile s-au mulțumit să spargă târgul în două părți situate în zone diferite ale orașului.

Nu numai forța cu care se menține târgul este impresionantă, ci și ritmul în care se ține. De exemplu, după 1989, pentru foarte multă lume, și ziua de sâmbătă a devenit, în România, o zi nelucrătoare. Târgul din București, la care m-am referit mai sus, continua însă să se țină invariabil duminică.

De ce o zi de târg anume? Dacă ne referim la societățile vechi, cu orașe înconjurate de multe sate, de ce să nu vină producătorii din sate în orice zi la oraș? Ideea de bază a răspunsului la această întrebare este foarte simplă. Gândiți-vă la doi producători, *A* și *B*, care locuiesc în două sate diferite și vor să schimbe între ei bunuri. Dacă producătorul *A* vine la oraș în fiecare zi, până la urmă va da de *B*. Este limpede însă că un asemenea mod de a proceda este dezavantajos. Pentru *A* este

**Instituția
săptămâ-
nii**

foarte important să și lucreze în satul său. Lucrul acesta nu este posibil dacă vine în fiecare zi la oraș. O zi de târg rezolvă problema.

Săptămâna este, pentru o societate, o instituție care face posibilă alternarea activităților de producție cu alte activități. Participarea la târguri este una dintre ele. Dacă vă pasionează problema, ați putea încerca să vedeți cum se intersectează drumurile religiei și ale instituției săptămânii. Ați putea, de asemenea, încerca să înțelegeți rolul săptămânii într-o societate modernă.

Este destul de greu de înțeles, de altfel, de ce se menține, la București, un târg precum cel descris mai sus, în condițiile existenței unei rețele de comercianți. Dintr-un motiv sau altul, mai există încă destui oameni care valorifică bunurile lor precum *A* sau *B* din exemplul de mai sus.

1.2.3 Instituții politice

Unul dintre lucrurile pe care le veți vedea des accentuate în acest manual este un principiu care ar putea fi formulat astfel: nu umblați după definiții, înțelegeți teoriile și problemele pe care încearcă să le rezolve aceste teorii. Aceasta nu înseamnă că definițiile nu sunt utile. Înseamnă doar că definițiile nu rezolvă nimic. Ele trebuie să fie suficient de precise pentru a ne orienta în hățișurile limbajului și, implicit, pentru a înțelege despre ce se vorbește. Pentru a înțelege ce se spune însă pe tema respectivă trebuie să examinăm teoriile.¹³

O bună ilustrare a principiului de mai sus îl oferă definițiile pentru expresii precum „instituții politice“ și „instituții economice“. Dacă definițiile v-ar scuti de parcurgerea manualului, atunci înseamnă că în manual nu se spun decât lucruri care sunt cuprinse implicit în înțelesul cotidian al termenilor folosiți în definiție. Altfel va trebui parcurgeți întregul manual. Definițiile sunt precum indicatoarele rutiere: fără ele v-ați rătăci, dar nu puteți afla cum arată orașul numai uitându-vă la

¹³O discuție foarte interesantă despre rolul definițiilor o găsiți în Popper[26, vol.1, pp.46–49]. Noi încercăm să evităm ceea ce Popper numește „esențialism metodologic“.

indicatorul rutier.

Uneori parcă este mai bun un cuplu de „indicatoare rutiere“. Primul este ca un sens giratoriu. Al doilea vă scoate din mișcarea circulară. Ce sunt, de pildă, instituțiile politice? Ca orice instituții sunt reguli, dar - în acest caz - ele guvernează procese de luare a deciziilor. Cum fiecare dintre noi, atunci când acționează, ia decizii, nu poate fi vorba însă despre orice fel de decizii. Nici ideea că este vorba de decizii colective sau care afectează o colectivitate nu ne duce prea departe. Decizii care afectează o colectivitate se iau și în cadrul unei firme. Cred că este mai bine să ne angajăm în sensul *giratoriu* și să vorbim despre decizii „politice“.

Instituții politice

Soluția obișnuită de evitare a „sensului giratoriu“ de mai sus nu mi se pare foarte fericită. Sub o formă sau alta, ni se spune că aceste decizii privesc folosirea „puterii“. Nu mi-e clar însă ce facem mai departe: definim „puterea“ sau ne mulțumim cu ceea ce înțelege fiecare prin *putere*? Unii cred că există nu numai putere politică, ci și putere „economică“. Se creează astfel o neclaritate conceptuală, bună numai dacă vrei să pescuiești în ape turburi.

Ieșirea mult mai elegantă din „sensul giratoriu“ mi se pare a fi cea cu ajutorul exemplilor. Acestea ne oferă *cazuri paradigmatiche* cu ajutorul cărora putem identifica, prin analogie, situațiile în care avem de a face sau nu cu decizii politice.

Democrația este un exemplu clasic de instituție politică. Tipică pentru democrație este luarea deciziilor pe bază de voturi. Este bine însă să folosim o enciclopedie istorică amplă sau lucrări de istorie mai specializate pentru a avea exemple mai precise.¹⁴

De pildă, cine votează? Nu întotdeauna votau cetățenii. La Atena era acceptat și „votul zeilor“. Ocuparea demnităților publice se putea face prin tragere la sorți.

Latura instituțională a democrației s-a dovedit a fi extrem de importantă pentru țările din Europa de Est, după 1989. Dacă sunteți ceva mai în vârstă vă amintiți desigur dezbaterile nesfârșite transmise la televizor, în România, la începutul lui

¹⁴A se vedea și secțiunea 4.1.

1990. Probabil că vă amintiți și discuțiile haotice de la locul de muncă. Dacă sunteți prea tinere sau tineri pentru a vă aminti ceva din acea vreme, încercați să citiți o sursă documentară bună.

De unde însă tot acel haos în dezbateri? Sub comunism existau o mulțime de ședințe. Mentalitatea era însă aceea că orice discuție publică trebuie să fie „organizată“. Aceasta se traducea, de pildă, în bilețele pe care le primeau cea sau cel care trebuia să propună pe cineva, să ia cuvântul ș.a.m.d. Când structurile politice ale sistemului comunist s-au prăbușit, tot acest mod de a organiza ședințele a fost abandonat. Colapsul modului comunist de a organiza dezbateri a scos însă la iveală fragilitatea *instituțiilor* dezbaterii.

Ideea că o dezbatere trebuie să fie constrânsă de reguli pentru a putea să fie liberă pare ciudată, dar este perfect rațională. În alte culturi politice, ea este ceva care stă scris și pe semnele de carte.¹⁵ Instituția nu conține reguli care le spun participanților la dezbatere ce să spună. Ea creează însă condițiile în care este posibil să fie ascultate diverse puncte de vedere, să se facă propuneri și să fie luate decizii.

**Condiții
care fac
posibilă
libertatea
în
dezbateri**

1.2.4 Instituții economice

Ar fi o eroare să extindem mecanic considerațiile despre lipsa de interes pentru instituția dezbaterii sub comunism și în cazul instituției paradigmatică pentru instituțiile economice: proprietatea. Principalul mentor în materie de teorie socială acceptat de către regimul comunist era Karl Marx. Or, în opera lui Karl Marx găsim ceea ce azi am denumi o perspectivă *instituționalistă* în special în chestiunea proprietății. La Marx, fiecare sistem social generează propriile sale reguli ale proprietății. Marx nu raportează proprietatea la noțiuni ce țin de

¹⁵ „Unde nu există lege, ci fiecare face după cum crede că este corect, există prea puțină libertate reală“ scrie și pe semnul de carte al *Regulilor lui Robert*[27]. Cartea lui Henry M. Robert (1837–1923) este faimoasă în SUA. Prima ediție a apărut în februarie 1876. Ediția a 9-a, cea care este menționată în bibliografia manualului, are 706 pagini. Este cartea de căpătâi în cazul dezbaterilor la orice nivel, de la parlament până la asociațiile voluntare care compun celebra *societate civilă* americană.

filosofia politică și morală.¹⁶ Proprietatea privată, de pildă, are rolul său în cadrul societății capitaliste și Marx nu o caracterizează în termeni justițiar; el nu pretinde că ar fi furt sau că este nedreaptă. Proprietatea privată este pentru el o instituție și face parte din angrenajul sistemului capitalist. Trecerea de la această instituție la o altă instituție a proprietății ține, după el, de procesul istoric de depășire a capitalismului.

Dacă cercetăm însă practica regimurilor comuniste și nu teoria de la care se revendică, imaginea se schimbă radical. Vedem același dezinteres pentru instituții și un accent pus aproape exclusiv pe organizare. Din această perspectivă, regimul comunist practica o inginerie socială bazată pe ideea că rezultatele pozitive ale acțiunii colective sunt obținute pe calea unei organizări cât mai stricte.¹⁷ Dacă în teoria lui Marx există din plin loc pentru procesele spontane prin care apare instituția proprietății și un rol pentru această instituție, în practica regimului comunist există loc doar pentru organizarea de sus în jos a întregii societăți.

Despre implicațiile economice ale proprietății și contractelor vom mai vorbi în finalul manualului.¹⁸ Aici nu are sens decât să subliniem caracterul de *constrângere* al regulilor acestor instituții.

Dacă vecinul *B* al lui *A* construiește o casă și în curte o grămadă de cărămizi, este mai facil pentru *A*, dacă are nevoie de

¹⁶A se vedea studiul lui Steve Pejovich, „Karl Marx, property rights school and the process of social change“, *Kyklos* 35(3):383–397 (1982). Pejovich definește instituțiile ca norme juridice și convenții care apar în condițiile existenței bunurilor rare (p.384). Pejovich distinge între generația exogenă și cea endogenă a structurilor instituționale. Instituțiile sunt modificate endogen atunci când oamenii, pentru a fructifica noi oportunități, schimbă structurile instituționale. În interpretarea lui Pejovich, Marx oferă o explicație în termenii endogenezei pentru schimbarea structurilor instituționale. Marx, apreciază însă Pejovich, dispunea de instrumente analitice rudimentare (p.394). El combină ideea generării endogene a instituțiilor cu o viziune de sorginte hegeliană despre stadiile evoluției istorice. Rezultatul este o viziune naivă despre legi ale istoriei care nu ar determina trecerea de la un stadiu la altul.

¹⁷Pe lângă Popper[26], o lectură extrem de instructivă pe această temă o constituie cartea lui Friedrich A. Hayek, *The Counter-Revolution of Science* (Indianapolis: Liberty Press, 1979).

¹⁸Vedeți capitolele 10 și 11.

cărămizi, să le ia din curtea lui B , decât să le cumpere. Regulile instituției proprietății blochează însă o astfel de interacțiune.

Contractele, la rândul lor, se înrudesesc strâns cu o instituție care este practic încrustată în limbajul și obiceiurile unei societăți umane evolute. Dacă promitem ceva, regulile nescrise ale respectării cuvântului dat ne cer să ne ținem promisiunile. Dacă A îi promite lui C să vină în ziua x la întâlnire, chiar dacă între timp se ivește pentru A posibilitatea de a face ceva mult mai atractiv decât să se ducă la întâlnire, regulile cer să-și respecte cuvântul. Același lucru se întâmplă și în cazul unui contract.

Instituții precum proprietatea sau contractele fac însă posibile interacțiunile complexe din activitatea oamenilor. Fără asemenea instituții, în condițiile unei piețe libere, o firmă nu și-ar putea coordona acțiunile cu cele ale furnizorilor și beneficiarilor ei. Haosul se instalează foarte rapid acolo unde piața ar fi liberalizată, dar instituțiile în cauză nu ar exista sau organizațiile care au drept misiune sancționarea celor care încalcă regulile specifice acestor instituții nu ar funcționa.

Capitolul 2

Perspective filosofice asupra instituțiilor

Termenul „filosofie“ stârnește în mintea oamenilor obișnuiți o mare nedumerire. Câteodată ideea este că filosofia se ocupă cu lucruri extrem de misterioase; alteori termenul de „filosofie“ nu înseamnă altceva decât mod de a examina o chestiune sau mod de a aborda și de a soluționa o problemă. În sensul acesta, nu este mare deosebire între „filosofie“ și „perspectivă“. Inutil să spunem că nu acesta este înțelesul cu care am putea lucra aici. Acesta este înțelesul pe care-l avem în vedere când vorbim despre „filosofia pașilor mici“ într-o problemă sau alta.

Există însă o serie de întrebări pe care poate să și le pună din întâmplare oricine. Care este natura entităților despre care vorbim? Ce fel de entități intervin în aceste calcule? Care sunt presupuzițiile problemei pe care ne străduim să o rezolvăm?¹ Ce metodă am putea folosi pentru a ajunge la un rezultat? Este oare drept sau corect să procedez în acest fel? Fără a răspunde la întrebări de acest gen nu am putea nici gândi, nici acționa ca niște oameni. Am putea cel mult aplica niște reguli așa cum o fac roboții actuali.² Nu răspundem însă, în mod uzual, explicit la aceste întrebări, ci acceptăm tacit un răspuns.

¹Inclusiv, de pildă, presupuzițiile celor două întrebări dinainte.

²Regulile unui robot, ca și ale noastre de altfel, au o formă simplă. Ele sunt o pereche de forma „condiții —> acțiune“. Dacă este îndeplinită condiția, atunci se trece la acțiune. Atâta doar că noi „ne gândim“ la ceea ce facem, reflectăm, medităm la implicațiile de ordin etic.

Filosofii încearcă să răspundă explicit la întrebări de felul celor de mai sus. Tot așa cum oamenii obișnuiți nu răspund tacit în același fel la întrebările respective, nici filosofii nu răspund în același fel. Avantajul filosofiei nu este acela de a da un răspuns unic la întrebări la care nu are sens să cauți un răspuns magic, ci de a face explicite și de a rafina aceste răspunsuri.

Ambii filosofi pe care-i prezentăm mai jos au trăit în secolul trecut. Amândoi ne oferă o viziune care cuprinde două milenii și jumătate de istorie europeană. Perspectivele lor filosofice asupra instituțiilor sunt extrem de contrastante. Pe de o parte, contrastul acesta este stimulator pentru reflecțiile noastre. Pe de altă parte, este instructiv și, chiar dacă nu am adopta poziția nici unuia dintre cei doi gânditori, avem posibilitatea de a revizui forma prea rudimentară a unor idei care sunt adesea vehiculate.

2.1 Perspectiva clasică

Leo Strauss a fost un mare admirator al *clasicilor*. Ce se înțelege însă, în acest context, prin „clasici”? Clasicii sunt Platon, Aristotel, Toma d’Aquino. Filosofii pe care-i critică cu predilecție Strauss sunt gânditorii emblematici pentru modernitate, filosofi ca Hobbes sau Locke.

Modul de gândire clasic se caracterizează, după Strauss, prin apelul la câteva noțiuni emblematice. Una dintre ele este cea de *telos*.³ Cuvântul grecesc înseamnă „împlinire, încheiere, scop”⁴ Este un termen crucial pentru contrastul dintre clasic și modern. Din punct de vedere clasic are sens să vorbim despre scopul sau scopurile unei societăți sau chiar ale lumii. Modernitatea a eliminat ideea de scop din lumea fizică și din lumea socială. Societățile nu au, în perspectivă modernă, scopuri.

O altă noțiune cheie este cea de virtute sau excelență. După Strauss, activitatea politică este îndreptată către perfecționa-

Telos

Virtute

³A se vedea, de pildă, ce spune Strauss despre legătura dintre dreptul natural și o viziune teleologică asupra universului în [30, p.7].

⁴A se vedea Francis E. Peters, *Termenii filozofiei grecești* (București: Humanitas, 1993), p.269. Este recomandabil să folosiți acest dicționar sau unul similar pentru a lămurii termeni filosofici grecești.

rea omului, către atingerea excelenței.⁵ Ideea de excelență contrastează din plin cu ideea modernă a satisfacerii dorințelor individului.

Următorul punct important al concepției clasice ne conduce inexorabil către o întrebare pe care mulți filosofi o iubesc foarte mult: ce este societatea bună? După Strauss, pentru clasici, societatea bună este definită în termenii celei mai bune *politeia*.⁶ „*Politeia*“ este tot unul dintre acei termeni grecești pe care filosofii îi folosesc de multe ori ca atare, fără a-i traduce. Strauss scrie că *politeia* este „modul de viață al unei societăți“⁷. Pentru Strauss, acesta înseamnă că societatea bună nu este altceva decât cel mai bun mod de a ne trăi viața. Dreptul natural în sens clasic este doctrina celui mai bun mod de a ne trăi viața.⁸

Politeia

Toate elementele introduse până acum conturează un fond ce ne permite să aducem în prim plan o problemă delicată în orice societate, „problema politică“. Strauss distinge între *cerința înțelepciunii* și *cerința consimțământului* în politică. Înțelepciunea presupune distanțarea de pasiunile vulgului, de un mod de a vedea lucrurile „de jos“, fără o capacitate de a înțelege ansamblul problemelor. Pentru a governa este însă nevoie de consimțământul celor guvernați. Chiar dacă membrii vulgului nu sunt înțelepți ei ar trebui să aibă totuși capacitatea de a-l asculta pe omul înțelept. Problema politică constă în găsirea unei modalități de conciliere a celor două cerințe.⁹

Ca și alți filosofi, Strauss face o distincție între modul ideal de a ne trăi viața și ceea ce putem realiza practic. După Strauss, ideal ar fi să fim conduși de oameni înțelepți. În practică însă, cea mai bună soluție este un *regim mixt*. Altfel spus, cea mai bună structură instituțională a unei societăți combină

regim

mixt

⁵A se vedea Strauss[30, p.128].

⁶A se vedea Strauss[30, p.135].

⁷A se vedea Strauss[30, p.136]. În engleză, el traduce „*politeia*“ prin *regime*. *Politeia*, după cum se vede, nu specifică un set de reguli, nu ne indică un set de instituții ale unei societăți. Dacă vorbim însă despre *Ancien Régime* în Franța, ne facem o idee despre sursa sau „fondul spiritual“ din care provin instituțiile unei perioade din istorie.

⁸Vezi Strauss[30, p.144].

⁹Cf. Strauss[30, p.141].

monarhia, aristocrația și democrația.¹⁰

În rezumat, la Strauss, găsim un conturată o opoziție clară între clasic și modern. Viziunea clasică este centrată pe ideea de regim mixt. Modernii, urmându-l pe Hobbes, au imitat știința non-teleologică a naturii și au pus în locul *telos*-ului pasiunile.¹¹ La moderni, o dată cu Locke și revoluția anului 1689, consimțământul devine mai important decât înțelepciunea.¹²

**Contras-
tul dintre
clasici și
moderni**

2.2 Societatea deschisă ca o perspectivă asupra instituțiilor

Cel mai bun mod de a vă face o idee de ansamblu despre filosofia lui Karl Popper este lectura antologiei editate de către David Miller[16]. În ea veți găsi atât ideile esențiale filosofiei politice popperiene, cât și pe cele din teoria cunoașterii, filosofia științei și metafizică.

¹⁰Momentele esențiale ale acestei viziuni cu privire la instituții sunt sintetizate în Strauss[30, pp.142–143]. Strauss era unul dintre acei mulți intelectuali de elită din Germania care au emigrat, în contextul ascensiunii nazismului, în SUA. Influența în patria lor adoptivă a acestor gânditori avea să fie colosală. Ei au contribuit nu doar la aducerea universităților din SUA în fruntea centrelor academice ale lumii, ci au oferit idei în care publicul american a găsit o interpretare atrăgătoare a propriului lor mod de viață. Viziunea lui Strauss poate fi înțeleasă, de pildă, ca un mod filosofic de a teoretiza sistemul politic al SUA. Din perspectiva clasică a lui Strauss, SUA nu sunt o democrație, ci o întruchipare a regimului mixt. S-ar putea să vă întrebați unde ar trebui să căutăm monarhul? Ipoteza care pare mai credibilă este că monarhul este *Chief Justice*, nu președintele. Acesta prezidează un consiliu care nu este doar tribunalul suprem al SUA, ci și un for cu puteri legiuitoare. În sistemul juridic din SUA, Curtea Supremă poate crea și răsturna precedente. Acestea sunt, la rândul lor, izvor de drept. Este mai puțin limpede unde ar trebui să căutăm aristocrația. Se prea poate ca ea să nu fie în lumea sistemului judiciar sau a politicii, ci în aceea a afacerilor. Elemente ale ei pot fi regăsite cu siguranță în toate cele trei lumi. Monarhia și aristocrația sunt completate de sistemul democratic care oferă poporului posibilitatea să voteze pentru oamenii și ideile pe care le agreează.

¹¹La Hobbes, apreciază Strauss, dreptul natural este dedus din „cea mai puternică dintre toate pasiunile“ (Strauss[30, p.180]); teama de „moarte ia locul *telos*-ului“ (Strauss[30, p.181]).

¹²Vezi Strauss[30, p.225].

Este greu, dacă nu imposibil, să pui un mare filosof sub semnul unei formule. Karl Popper însuși obișnuia să prezinte pe tablă schema metodei sale critice sub masca unei formule:

$$P_1 \rightarrow TT \rightarrow EE \rightarrow P_2 \quad (2.1)$$

Schema 2.1 nu este o formulă logică.¹³ Ea sugerează doar pașii pe care-i facem pentru a avansa în demersurile noastre cognitive. Pornim întotdeauna de la o problemă, notată cu P_1 în schema 2.1. Facem apoi o tentativă de a produce o teorie (pasul TT). Eliminăm erorile printr-o critică severă (pasul EE).¹⁴ Când sunt găsite erorile sau limitele teoriei, se ajunge la un stadiu în care descoperim o nouă problemă (notată cu P_2 în schemă) de la care ciclul se reia. O teorie nu are voie să fie construită în așa fel încât să fie imposibil să fie eronată. Ea trebuie să fie failibilă.

În contextul acestei filosofii a *teoriei deschise la critică* putem mai lesne înțelege filosofia politică popperiană.

Dacă ar fi să plasez filosofia politică popperiană pe un fond viu colorat, aș vorbi despre o dramă a valorilor europene. Cum este posibil ca Europa să fie locul atât al filosofiei lui Kant, cât și al epurării etnice? Filosofia lui Kant ne cere să tratăm omul întotdeauna ca scop, niciodată ca mijloc. Epurarea etnică elimină fizic sau alungă oameni pentru a atinge un scop politic.

Pe fondul întrebării dramatice de mai sus să ne uităm încă o dată la schema metodei critice a lui Popper. Prin metoda lui Popper sunt eliminate teorii, nu oamenii care le susțin. Popper obișnuia să spună că noi oamenii punem să moară ideile în locul nostru. Se conturează astfel în mod limpede un principiu foarte diferit de cel care stă în spatele epurării etnice.

Putem critica însă instituțiile umane tot așa cum criticăm teoriile noastre? Nu vă grăbiți să răspundeți afirmativ! Există o mare problemă în cazul societății umane: nu pot fi făcute experimente pe scară largă, iar schimbările totale de instituții nu sunt posibile fără a transforma oamenii în simpli mijloace

¹³O puteți găsi și în [16, p.76], într-un context în care Popper vorbește despre ea ca fiind „schema lui evoluționistă“.

¹⁴În științele empirice această eliminare a erorilor se face prin testarea cât mai dură a teoriei.

**Metoda
critică**

**Failibili-
tatea
teoriilor**

**Elimina-
rea
teoriilor,
nu a oa-
menilor**

**Limitele
experi-
mentelor
în
societate**

de făcut experimente sociale. Soluția lui Popper este conformă și în cazul societății cu schema 2.1, dar ea presupune o eliminare a erorilor prin reforme treptate. Popper este adeptul unor reforme fără violență și fără dislocarea bruscă a întregii societăți.¹⁵

Din perspectiva lui Popper, așa cum teoriile noastre trebuie să fie deschise la critică, instituțiile unei societăți trebuie să fie deschise la schimbarea rezultată din deciziile libere și responsabile ale indivizilor.¹⁶ Societatea deschisă despre care vorbește Popper se află sub semnul unor valori pe care le putem găsi în istoria Europei din Grecia antică până în ziua de azi.

Popper i-a șocat pe foarte mulți prin ideea că valorile societății deschise nu au fost și valorile unor mari intelectuali europeni, începând cu Platon și Aristotel și terminând cu Hegel și Marx. Cu alte cuvinte, ar exista o tensiune între valorile societății deschise europene și o tradiție intelectuală a Europei.

Înainte de a vă grăbi să vă alăturați celor cărora ideea lui Popper li se pare absurdă, examinați totuși scrierile sale și încercați să vă formați un punct de vedere independent. Eu am să încerc să ofer o interpretare care lasă cel puțin deschisă ideea că Popper merită să fie citit.

La prima vedere schema 2.1 nu prezintă nici o dificultate din punctul de vedere al gândirii obișnuite. Popper însuși o pune sub semnul „învățării din greșeli“, care este un principiu ușor de acceptat. Metoda critică popperiană are totuși o consecință care ia în răspăr gândirea obișnuită.

În mod uzual, dacă au o problemă, oamenii sunt de părerea că „trebuie consultat un expert“. Platon surprinde foarte bine această mentalitate când spune că atenienii, dacă au o problemă legată de construcții consultă un arhitect, dacă este

¹⁵Citiți pasajele din Popper[26, vol.1, p.148] relevante pentru această idee.

¹⁶Popper caracterizează în felul următor terminologia pe care o folosește: „societatea magică, tribală sau colectivitățile va mai fi numită *societate închisă*, iar societatea în care indivizii se confruntă cu decizii personale, *societate deschisă*“ (Popper[26, vol.1, p.198]). Imediat înaintea acestui pasaj Popper reliefează importanța responsabilității personale pentru deciziile luate, în societatea deschisă. În societatea închisă, acțiunile nu se fac în nume personal, ci în numele unei colectivități.

**societate
deschisă**

**societate
deschisă
și intelectuali**

**rolul
erorilor**

vorba despre nave consultă un constructor de nave. Este iritat însă de faptul că atunci când este vorba despre chestiunile politice fiecare ia cuvântul și cetățenilor nu le trăsnește prin cap să consulte un expert.¹⁷

Dacă ne uităm atent la schema metodei critice vedem că nu este loc pentru experți și autorități în cadrul ei.¹⁸ Nu experții și autoritățile decid dacă o teorie este acceptabilă sau nu. Selecția teoriilor se face în baza testelor. Experții nu au nici un avantaj *de principiu* față de oricine altcineva. Procesul de selecție a teoriilor ca atare este *deschis* într-un sens foarte radical: oricine poate inventa o teorie și oricine poate să propună teste care, eventual, să o doboare.¹⁹

Dacă extindem și la cazul politicii metoda critică popperiană, concluzia este aceeași: nu există loc pentru experți și autorități. Popper este astfel pe o poziție diametral opusă oricui preconizează ca o societate să fie condusă de înțelepți sau de experți. Din punctul acesta de vedere Platon și Popper contrastează în mod radical.

Prin analogie cu argumentul de mai sus putem construi unul pentru selecția oamenilor potriviți să atingă un anumit scop. Gândirea obișnuită ne oferă un principiu pe care l-am putea generaliza sub forma „oamenii potriviți la locul potrivit“. Ca și în cazul experților, acest principiu nu rezistă din perspectivă popperiană. Nu există „oameni potriviți“ pentru o treabă sau alta. Un grup sau altul poate încerca să atingă un obiectiv. Reușita sau nereușita este decisă de teste. Firmele ar fi un exemplu ideal din acest punct de vedere. Ele pot reuși sau nu să supraviețuiască pe o piață. Singurul criteriu este însă

**selecția
teoriilor**

**Contra
experților
și
autorită-
ților**

**Firmele
și testul
pieței**

¹⁷Vezi dialogul *Protagoras* 319b-d.

¹⁸Popper a menținut în mod clar această poziție până la sfârșitul lungii sale vieți. Într-un text scris în 1993 el se pronunță împotriva autorității experților — vezi Karl Popper, *The Myth of the Framework* (Londra: Routledge, 1994), pp.IX-X (cartea este tradusă și în limba română cu titlul *Mitul contextului*).

¹⁹Atenție la faptul că aici este vorba despre o chestiune *de principiu*. Este totuna cu a spune, de exemplu, că nimeni nu-ți va cere un atestat de fizician pentru a publica în revista de fizică *X*. Evident, cei cu o pregătire de fizician și cu experiență în cercetare sunt mai apti probabil să reziste valului de critici care-i așteaptă din partea recenzenților și, eventual, a cititorilor.

capacitatea lor de a-și vinde produsele.

Mai mult decât atât, Popper este un *modern*, în sensul că respinge ideea unui scop al societății. Nu ar exista nici o noimă în selectarea unui grup pentru a atinge „scopurile“ unei societăți.²⁰

Epurarea etnică, înlăturarea dușmanilor poporului, a capitaliștilor, deschiaburirea sau alungarea celor de altă religie au drept scop eliminarea celor nepotriviți pentru a atinge „idealuri naționale“ sau „sociale“. Principiul subiacent este cel al selecției celor care pot atinge „scopurile înalte“ de natură națională sau socială. Contrastul dintre aceste acțiuni și valorile societății deschise este cât se poate de limpede.

Dacă ne uităm însă la contrastul dintre viziunea lui Leo Strauss și cea a lui Karl Popper, vedem diferențe ce țin mai degrabă de subtilități. Categoriec, cei doi îi văd pe Platon și Aristotel într-o lumină foarte diferită. Chiar dacă amândoi resping ideile lui Marx, o fac din rațiuni care nu sunt similare. Pe de altă parte, regimul mixt susținut de Strauss, cu echilibrul său dintre înțelepciune și consimțământ, este și el cât se poate de departe de epurări etnice sau sociale. Contrastul dintre Strauss și Popper nu are nimic maniheist în el. Am putea mai degrabă afirma, metaforic vorbind, că el ne permite o viziune stereoscopică asupra instituțiilor. Noi oamenii putem vedea în spațiu și pentru că ochii noștri produc imagini ușor diferite. Mîntea noastră exploatează diferențele dintre imagini pentru a descoperi felul în care obiectele sunt dispuse în spațiu.

Filosofia nu oferă teorii, ci o viziune în perspectivă, stereoscopică asupra instituțiilor noastre. Ea rafinează mîntea noastră. Pentru a lua decizii însă decizii practice cu privire la instituții avem nevoie și de teorii. De teorii ne vom ocupa în capitolul care urmează.

**Strauss și
Popper**

²⁰Citiți în Popper[26, pp.182–193] critica la adresa ingineriei sociale holiste.

Capitolul 3

Perspective economice asupra instituțiilor

Vorbim despre „fizică“ și nimeni nu are tendința de a fărâmița această știință în „știința mișcării“, „știința căldurii“, „știința particulelor elementare“, „știința gravitației“ ș.a.m.d. Chiar dacă nu este facilă construirea unei teorii unificate a variatelor fenomene fizice, importanța unui efort în această direcție este recunoscută. În schimb, în cazul fenomenelor sociale, lucrurile nu stau așa. Au proliferat diversele „științe“; importanța efortului în direcția unei teorii unitare nu este larg recunoscută.

Există totuși un nucleu al unei teorii generale a fenomenelor sociale. Acest nucleu coincide cu nucleul analizei zise economice. Calificativul „economică“ poate induce însă în eroare. Teoria în cauză nu vizează fenomenele economice în sensul îngust al cuvântului. Ea este o teorie a acțiunii și interacțiunilor umane în general și acoperă întregul spațiu al științelor sociale. Termenul de „economică“ are rațiuni mai degrabă de ordin istoric decât de altă natură.

**nucleul
științei
sociale**

Există o recunoaștere a contribuțiilor la teoria socială în acest sens în măsura în care există, de exemplu, în cazul fizicii? Nu în aceeași măsură. Prestigioasele premii Nobel nu au inclus un premiu pentru economie decât în a doua parte a secolului trecut. Mulți dintre autorii la care ne referim în acest manual, cum ar fi James Buchanan, Ronald Coase sau Douglas North, sunt laureați ai premiului Nobel.

În mijloacele de informare în masă nu există însă acest gen de recunoaștere. De pildă, atunci când Douglas North a primit premiul Nobel am auzit la radio explicația că l-ar fi primit pentru studiile sale de „istorie economică“, înțelegându-se prin aceasta istoria fenomenelor economice în sensul îngust al termenului. Greu ți-ai putea imagina o neînțelegere mai gravă a contribuției lui North și a colaboratorilor săi. Ceea ce au adus ei nou este o *perspectivă economică în studiul istoriei*. Ei au folosit aparatul conceptual al analizei economice pentru a analiza probleme care i-au preocupat și pe istoricii de factură tradițională. Unele dintre rezultatele lor se regăsesc, de altfel, și în acest manual. Motivul este foarte simplu: sunt contribuții la studierea instituțiilor și a rolului lor.

**perspec-
tiva
econo-
mică**

Există un motiv mai profund însă decât imaginea publică a științei sociale teoretice pentru situația descrisă la început. Științele sociale proliferază și pentru că ele se suprapun în parte cu ceea ce sunt în fapt școli de gândire. Perspectivele filosofice ale acestor școli sunt uneori extrem de diferite.

Chiar nucleul teoretic de care vorbeam, cel furnizat de analiza economică, este afectat de existența diverselor școli. Este foarte greu să găsești o noțiune care să fie unanim acceptată. Lucruri de acest gen nu se întâmplă în fizică decât atunci când au loc mari revoluții teoretice. În știința socială aceasta este mai degrabă situația normală.

În capitolul de față conturăm doar *perspectiva economică* și o serie de elemente ce țin de istoria curenților de gândire economică. Conceptele de bază din analiza economică utile pentru studiul instituțiilor sunt prezentate în anexe.

3.1 Contrastul dintre economia clasică și cea neoclasică

Părintele științei economice este Adam Smith. Elemente însă ale teoriei economice se regăsesc însă încă în opera lui John Locke. Locke face o legătură celebră între muncă și proprietate. De altfel, conexiunea dintre muncă, valoare și proprietate avea să fie o caracteristică a gândirii economice clasice, de la Adam

munca

Smith până la Karl Marx.

În ultima treime a secolului al XIX-lea s-a produs însă o revoluție în gândirea economică. Autorii ei sunt William Stanley Jevons, Léon Walras și Carl Menger. Revoluția aceasta s-a denumit „revoluția neoclasică“.

Criticii modernității i-au reproșat o viziune asupra omului focalizată pe conceptul de *dorință*. Această concentrare asupra dorințelor s-ar traduce printr-o explicație utilitaristă a acțiunii umane. Adevărul este însă că asemenea idei s-au impus în filosofie abia treptat și niciodată pe deplin. În gândirea economică, utilitatea nu a ajuns în centrul atenției decât o dată cu neoclasicii.

Pentru filosofi utilitatea a fost multă vreme asociată cu plăcerea. Treptat, gândirea economică neoclasică a rafinat ideea de utilitate. Astăzi ea este explicată cu ajutorul preferințelor indivizilor, nu al plăcerii. Teoria neoclasică a devenit o teorie care vizează strict fenomenele sociale. Despre plăcere ar fi imposibil să vorbim fără a pătrunde și în zona minții umane, a fenomenelor pe care le studiază psihologia.

utilitate

Jevons, Walras și Menger erau autori cu orientări departe de a fi perfect convergente. Jevons și Walras foloseau matematica în cercetările lor și sunt la originea formidabilei influențe pe care o exercită astăzi printre economiști ideea folosirii aparatului matematic. Menger, în schimb, nu recurgea la matematică. Aceasta este o trăsătură a metodologiei sale care avea să lase și ea urme adânci în gândirea economică.

rolul matematicii

3.2 Vechiul și noul instituționalism

Revoluția neoclasică a întâmpinat și o serie de rezistențe. Una dintre școlile care s-au opus celei neoclasică a fost cea *instituționalistă*. Dintre autorii din această școală, numele cu care aveți cele mai mari șanse să vă întâlniți este cel al lui Veblen.

Veblen a apreciat că școala neoclasică are o viziune statică. El aprecia că este nevoie de o viziune dinamică, în care să fie surprinsă evoluția în special a instituțiilor.

Pentru Veblen și continuatorii săi, prețurile sunt elemente

ale unei culturi umane. „Cultură“ are aici un sens tehnic. Nu este vorba nicidecum despre educația pe care o are o „persoană cultivată“. Cultura, în sensul tehnic din științele sociale, cuprinde instituții (mai degrabă cele informale decât cele formale), obiceiuri, convenții. Prețurile sunt, din această perspectivă, convenții.

Școala lui Veblen, deși continuă să fie și astăzi vie, este denumită „vechiul instituționalism“ pentru a o deosebi de „noul instituționalism“, dezvoltat cu unelte neoclasice.

Treptat, în cadrul amplului curent de gândire neoclastic, s-a format un interes pentru studiul instituțiilor. Acestea au fost văzute tot mai mult ca elemente fără de care nu pot fi înțelese interacțiunile dintre indivizii umani.

Dacă ar fi să alegem termenii emblematici pentru noul instituționalism, candidații cei mai probabili ar fi „costul tranzacțiilor“ și „bunurile publice“. Ideea de cost al tranzacțiilor este discutată și în anexe. Aici vom sublinia doar că ea pornește, în fond, de la observația că orice interacțiune socială, pentru a avea loc, presupune un cost pentru participanți. Buna funcționare a interacțiunilor antrenează un cost.

**costul
tranzacțiilor**

Pe moment, nu detaliile tehnice ale ideii de cost al tranzacțiilor sunt importante, ci înțelegerea legăturii cu instituțiile. Instituțiile au fost incluse în sfera constrângerilor aplicate interacțiunilor dintre oameni. Chiar și intuitiv este evident că o constrângere este legată de un cost pentru indivizi.

Aplicațiile costului tranzacțiilor nu se limitează strict la studiul instituțiilor. Ronald Coase, care a introdus acest concept, a plecat de la cercetarea naturii firmelor.¹

3.3 Conceptul de bun public

Termenul de „bun“ este probabil unul dintre cei mai des folosiți în studiile economiștilor. Dacă este să ne uităm însă la studiile consacrate instituțiilor, probabil că proeminent ar fi termenul de „bun public“.

¹Vezi secțiunea 11.1.

Termenul de „bun public“ provoacă în multe minți încurcături mai mari decât este cazul. Pentru a evita asemenea dificultăți problema înțelegerii conceptului de *bun public* trebuie rezolvată desfăcând problema în probleme mai mici, pe care le putem soluționa mai ușor. Primul pas este atunci să ne ocupăm cu lămurirea conceptului de *bun* și să dăm deoparte calificativul „public“.

Ce este un *bun*? Pentru economist un bun este ceea ce individul dorește să consume. Termenul de „rău“ se folosește mai rar în acest context, dar el ar fi util aici. „Relele“ sunt, din perspectivă economică, tot ceea ce am dori să nu consumăm. Deși nu este esențială în problema de față, observația că distincția dintre bunuri și servicii este superfluă este utilă. Nu are sens să privim bunurile ca pe niște obiecte fizice decât dacă adoptăm poziția gândirii comune. Obiectele-ca-bunuri au în spate, ca și serviciile, acțiuni umane. Un tuns sau o prăjitură sunt în egală măsură bunuri, dacă vreau să mă tund sau vreau să mănânc prăjitura.

Nu toate bunurile sunt însă consumate în același fel. Dacă mănânc prăjitura, atunci nimeni altcineva nu o mai poate consuma. Exemplul cu prăjitura este însă ambiguu, pentru că în el se combină *rivalitatea* (mai mulți consumatori pot rivaliza între ei în încercarea de a ajunge să consume prăjitura) și *excluderea* (cofetarul îi poate exclude de la consum pe indivizii care nu-i plătesc pentru prăjitură).

Ar putea oare să existe excludere fără ca să existe rivalitate pentru bunul respectiv? Răspunsul este pozitiv, deși este mai greu să dai exemple perfecte. În orice caz, cel puțin până la apariția copiatoarelor, editorul și librarul puteau să excludă de la consum pe cei care nu plăteau pentru o carte. Posibilitatea de a avea însă mai multe exemplare din aceeași carte deschide calea de a satisface cititorii care ar trebui altminteri să rivalizeze unii cu alții pentru a obține cartea. Evident, în cazul unei ediții rare, din care s-au păstrat extrem de puține exemplare, apare rivalitatea dintre colecționari. Puteți încerca să adaptați exemplul și la cazul unei firme de televiziune prin cablu. Firma vinde decodoare doar celor care plătesc pentru un anumite filme, excluzându-i astfel pe cei care nu plătesc,

bunuri**rivalitate
și
excludere****excludere
fără
rivalitate**

dar consumatorii pot urmări simultan același film.

Acum putem face pasul către definirea bunurilor publice. Bunurile publice sunt acele bunuri pentru care nu există nici posibilitatea de excludere de la consum, nici rivalitate. Din nou, este relativ dificil să dai exemple perfecte. Să luăm însă cazul clasic al unui far menit să ajute echipajele navelor să se orienteze pe mare. Oricine se află în apropierea farului se poate folosi de el. Nu ai cum să separi pe cei care ar plăti pentru serviciile farului de cei care nu ar plăti. Nu există, pe de altă parte, nici rivalitate. Navele nu trebuie să rivalizeze pentru serviciile farului.

**bunuri
publice**

Nu este greu de priceput ce anume înseamnă „bun public“. Care este atunci natura dificultăților legate de bunurile publice? Ca orice bun, un bun public, pentru a fi consumat, trebuie să fie produs. Produs însă de către cine? Să zicem că, într-o societate, există atât firme private, cât și firme de stat. Un bun oarecare poate fi produs fie privat, fie public (adică de către o firmă de stat).

Un bun public poate să fie produs fie privat, fie public. Într-un studiu celebru, Ronald Coase² a arătat cum pot fi oferite pentru navigatori, de către firme private, serviciile farurilor. Nu toți economiștii sunt de acord însă cu această idee. Unii susțin că bunurile publice nu pot fi produse decât de firme de stat, care sunt finanțate din impozite. Firmele private nu și-ar putea recupera cheltuielile și nu ar putea obține profit pentru că nu-i pot exclude de la consum pe cei care nu plătesc.

producție

O altă problemă a bunurilor publice ar putea fi numită „bunurile publice ca efect colateral“. Dacă o persoană privată își amenajează o superbă grădină, cel puțin în parte ea devine un bun public: privescerea este mai frumoasă, aerul mai curat. Dacă cineva angajează o firmă pentru a-i păzi locuința și a asigura securitatea celor care o frecventează, efectul colateral va fi îndepărtarea hoților de pe o arie ceva mai mare decât cea a locuinței (îndeosebi atunci când angajații firmei de pază

**efecte
colaterale**

²Ronald Coase, „The Lighthouse in Economics“, *Journal of Law and Economics* 17: 357–376 (octombrie 1974) a documentat, pe baza exemplurilor istorice, posibilitatea existenței farurilor private.

patrulează în jurul casei).³

3.4 Școala Austriacă și rolul instituțiilor

Carl Menger, unul dintre autorii revoluției neoclase, era austriac. Printre continuatorii săi se numără Ludwig von Mises și Friedrich von Hayek. Din pricina originii fondatorilor școala a căpătat numele de „școala austriacă“.

În contextul ascensiunii nazismului, ca și mulți alți intelectuali de limbă germană din Europa, Mises și Hayek au fost nevoiți să emigreze. Unul dintre cei mai importanți continuatori ai lui Mises a fost americanul Rothbard.⁴ Astăzi principalele centre ale școlii austriece sunt în SUA.

Școala austriacă are o serie de particularități care o disting net de curentul principal⁵ izvorât din revoluția neoclasică.

Școala austriacă respinge folosirea matematicii în analiza economică, dar susține că adevărurile teoriei economice sunt *a priori*. Prin urmare ele trebuie întemeiate folosind logica așa cum poate fi ea dezvoltată folosind limbajul natural.

rolul matematicii

O altă particularitate interesantă a școlii austriece, în contextul de față, este respingerea de către reprezentanții ei a unor inovații precum costurile de tranzacție și bunurile publice. Cu toate acestea, interesul școlii austriece pentru instituții este foarte mare.

Încă de la Menger școala austriacă a cultivat ideea unor instituții sociale care sunt rodul ordinii spontane. Dreptul, limbajul sau banii sunt, din perspectiva școlii austriece, asemenea exemple de instituții. Unele dintre ele, cum ar fi dreptul sau banii, în opinia școlii austriece, sunt pervertite de reglementările statelor moderne.

instituții sociale

³O aplicație cu adevărat semnificativă pentru instituții a acestei idei o puteți vedea în capitolul 5.

⁴Cartea lui Rothbard[28] este unul dintre momentele cele mai semnificative ale acestei transplantări a școlii austriece în SUA.

⁵În limba engleză se spune *mainstream* pentru această direcție dominantă a gândirii neoclase.

Un accent deosebit au pus reprezentanții școlii austriece pe instituția proprietății private. Ideea lor a fost întotdeauna că orice știrbire a acestei instituții deformează viața socială normală. Din punctul acesta de vedere, școala austriacă este cea mai radicală dintre școlile de gândire socială actuale.

**proprietatea
privată**

3.5 James M. Buchanan și opțiunile publice

James M. Buchanan a adus contribuții majore la extinderea modului economic de gândire mult dincolo de frontierele a ceea ce sunt limitele uzuale ale fenomenelor economice.

Sub unele aspecte, Buchanan poate fi asemănat cu școala austriacă. Diferă însă de membrii școlii austriece prin interesul său pentru semnificațiile ce pot fi degajate din construcțiile matematice și prin angajarea sa în dezbaterile prilejuită de bunurile publice. Buchanan a exploatat o serie de aspecte ale teoriei matematice a jocurilor, o teorie care se aplică excelent în analiza instituțiilor.

Fără a intra în detalii cu caracter tehnic, putem spune că Buchanan respinge ideea unui „bine comun“. Nu există loc în teoria sa pentru un astfel de bine colectiv.

Nu există decât binele indivizilor, nu al societății ca întreg. În schimb, instituțiile se pot constitui în bunuri publice. Pentru a da un exemplu foarte simplu, dar și foarte general, o societate în care imensa majoritate a oamenilor respectă cuvântul dat are implicit o instituție funcțională de ale cărei binefaceri se bucură și cei care nu se țin de cuvânt.

**bunuri
publice**

James Buchanan a dezvoltat considerabil studiul instituțiilor politice. Se vorbește despre *școala lui James M. Buchanan*, căreia i se zice în limba engleză *public choice* (școala opțiunilor publice).

3.6 Ronald Coase și analiza dreptului

Ca și James M. Buchanan, Ronald Coase ar putea fi asemănat cu școala austriacă. Spre deosebire însă de Buchanan, Coase nu folosește, ca și austriecii, matematica. Nu este vorba însă de o respingere în principiu a matematicii și mulți dintre continuatorii săi entuziaști utilizează cu abilitate aparatul matematic.⁶

Există însă deosebiri semnificative între școala lui Coase și austrieci. Cea mai cunoscută este legată de utilizarea costurilor de tranzacție. Acest concept a fost introdus de către Coase. Cel puțin unii dintre austrieci adoptă însă poziția că un cost de tranzacție este un cost ca oricare altul și nu există nici un motiv pentru a distinge un tip aparte de costuri.

**costul
tranzacțiilor**

Diferența de mai sus se face puternic simțită în contrastul dintre concepțiile lui Coase și cele austriecilor în materie de proprietate. La prima vedere cele două școli seamănă: ambele pun un accent pe semnificația instituției proprietății private. Coase a pledat, de exemplu, pentru introducerea proprietății private acolo unde poate puținii s-ar aștepta: în domeniul frecvențelor audio și TV. Coase a criticat recursul la agenții de stat care dau licențe de emisie pe o anumită frecvență și a propus introducerea de drepturi de proprietate asupra frecvențelor, așa cum există asupra terenurilor. Accentul pus pe proprietatea privată este însă diferit.

**proprietatea
privată**

Pentru austrieci drepturile de proprietate pot fi doar transferate prin schimb. Coase a introdus o altă idee: posibilitatea ca judecătorii să redefinească drepturile de proprietate. De ce? Pentru a mări eficiența. Drepturile de proprietate, în viziunea lui Coase, nu pot fi tranzacționate, în lumea reală, fără nici un cost. Misiunea judecătorilor este aceea de a defini drepturile de proprietate în așa fel încât costul tranzacțiilor să scadă și resursele să ajungă în mâinile celor care le prețuiesc cel mai mult și le vor da cea mai eficientă utilizare.

**judecătoria și
drepturile de
proprietate**

Coase a contribuit la încetățenirea ideii de analiză economică a dreptului. Conceptele analizei economice sunt folosite pentru a construi o teorie a dreptului. Termenul de „analiză economică a dreptului“ a ajuns, de altfel, să acopere mult mai

**analiza
economică a
dreptului**

⁶Este cazul, de pildă, al lui David Friedman.

mult decât ceea ce reprezintă vederile celor din școala lui Coase. Termenul se referă astăzi la *analiza instituțională*.⁷

⁷A se vedea, în acest sens, enciclopedia de analiză a dreptului[4]. În ea veți găsi articole și despre opțiunile publice, despre școala austriacă și orice alte teorii relevante pentru analiza instituțiilor.

Capitolul 4

Știința politicii și studiul instituțiilor

Publicul cititor se va fi întrebat deja cum arată un *manual* scris din altă perspectivă decât decât cea filosofică sau economică. Manualul lui Peters[25] este un exemplu foarte bun. Este dedicat perspectivei instituționaliste în *știința politicii* și acordă un spațiu foarte redus analizei economice a instituțiilor.

În manualul lui Peters[25] veți întâlni, de altfel, termenul de „teoria alegerii raționale“, nu pe cel de „analiză economică a instituțiilor“.¹ Peters îi acordă un capitol² în manualul său și o tratează cu vădită lipsă de simpatie. Recunoaște totuși că această teorie oferă o serie de intuiții valabile cu privire la politică.

Ce reproșează Peters analizei economice a instituțiilor? Peters crede că ideea ca atare de *acțiune rațională* blochează posibilitățile de falsificare a teoriei. Acțiunea rațională înseamnă urmărirea beneficiilor. Nu ar avea sens să încerci să găsești o

¹În limba engleză teoria alegerii raționale se zice „*rational choice theory*“. Este un termen pe care-l veți întâlni adesea și care se referă la ceea ce am numit aici „nucleul dur al teoriei sociale“, formulat în maniera *modului de a gândi*. Este termenul preferat de către un autor deosebit de important pentru teoria instituțiilor, Gary Becker. Parcurgerea operei lui Gary Becker presupune însă temeinice cunoștințe în materie de matematică și, din acest motiv, în manualul de față, nu am făcut trimiteri la scrierile lui Gary Becker.

²Capitolul 3 din Peters[25, pp.43–62].

situație în care indivizii nu urmăresc beneficii.³ Utilizând un exemplu de genul celor din manualul de față, nu de felul celor din Peters[25], putem ilustra lesne ce anume stârnește nedumerirea lui Peters. Dacă un individ cumpără un ziar și îi dă foc, teoria alegerii raționale,⁴ va consemna imediat utilitatea acestei acțiuni pentru individul respectiv. Dacă ea depășește costurile, atunci acțiunea aduce beneficii, din punctul de vedere al individului respectiv. Dacă omul ar fi luat ziarul ca să-l citească și acesta ar fi luat foc accidental, atunci acțiunea se solda cu pierderi. Peters crede că este relativ ușor să atribuim mereu individului urmărirea unui scop al acțiunii care o face să aducă oricum beneficii.

**alegere
rațională**

Peters reproșează, de asemenea, teoriei alegerii raționale caracterul ei extrem de abstract. Ea conduce, după Peters,⁵ la construirea de modele care sunt prea departe de instituțiile reale.

Cred că totul este legat, până la urmă, de *perspectiva* diferită adoptată de către Peters. Peters privește cu mare neîncredere individualismul metodologic,⁶ principiul conform căruia explicațiile din teoria socială trebuie formulate, în ultimă instanță, în termenii acțiunilor individuale. Pentru Peters nu există o graniță între instituții și organizații. Trecerea de la instituții la organizații este una graduală.⁷

Prin contrast, metodologia lui Peters este una a colectivis-

³Citiți anexele pentru a înțelege termeni precum „cost“ și „beneficiu“ ca pe niște termeni tehnici. Fiți atenți la faptul că orice acțiune a unui individ înseamnă implicit o opțiune pentru o posibilitate de acțiune dintr-un set de oportunități. Este astfel pusă în evidență o preferință. Teoria acțiunii raționale presupune revelarea preferințelor doar de către acțiuni, nu și de către opinii.

⁴Observați folosirea foarte specială a termenului „rațional“. În mod obișnuit, *raționale* sunt doar preferințele noastre; cele excentrice sunt iraționale. În teoria acțiunii raționale, nu preferințele sunt raționale sau iraționale; raționalitatea este conferită de urmărirea eficienței.

⁵Vezi Peters[25, p.61].

⁶Vezi Peters[25, pp.13–14].

⁷Vezi Peters[25, p.97], unde el exprimă opinia că studiile sociologice dedicate instituțiilor nu diferă clar de cele consacrate organizațiilor. El menționează totuși posibilitatea, sugerată de către North și alți autori, de a distinge între echipele angajate într-un joc și regulile jocului. Regulile jocului reprezintă instituția (vezi Peters[25, p.106].).

mului metodologic. Instituțiile sunt entități ireductibile la indivizi și acțiunile lor. Ele asigură coeziunea colectivităților. Instituțiile au virtuți integrative; ele sunt, de fapt, structuri organizaționale cu virtuți integrative.

**colecti-
vism
metodo-
logic**

Paradigma favorită a lui Peters este cea introdusă de către March și Olsen.⁸ Pentru March și Olsen instituțiile politice sunt *ritualuri sociale*. March și Olsen au criticat folosirea analizei economice de sorginte neoclasică în analiza instituțiilor. După March și Olsen, politica modernă este tot atât de plină de simboluri, mituri și ceremonii ca și politica dintotdeauna. Aceste fenomene ar scăpa teoriei alegerii raționale. De asemenea, ei accentuează rolul cauzal al instituțiilor. Instituțiile ca atare, nu acțiunile indivizilor, sunt printre cauzele care explică fenomenele politice.

**politică și
simboluri**

Dacă doriți să parcurgeți un manual care să-l completeze pe cel de față, Peters[25] este nerecomandabil. Dacă vreți să citiți unul care să contrasteze cu acest manual, cred că Peters[25] este soluția cea mai potrivită.

Răspunsul nostru la obiecțiile la adresa analizei economice a instituțiilor este bazat pe distincția dintre nucleul dur al unei teorii, teorie și cercetarea empirică. Este absolut firesc ca nucleul dur să cuprindă, în cazul analizei instituționale, o serie de principii care nu sunt direct afectate de către constatările empirice. Acest nucleu dur ne permite să construim o teorie. Iar teoria aceasta nu ar avea sens dacă nu ar fi abstractă. Dacă modelele așa-zis teoretice ar fi prea aproape de instituțiile politice reale, am avea de a face cu simple descrieri, cu rapoarte de cercetare empirică.

**nucleu
dur și
teorie**

Recomandarea noastră ar fi să căutăm exemplele cu ajutorul unei abordări istorice a fenomenelor politice. În acest caz, are sens să cerem ca prezentarea să păstreze cât mai vie realitatea instituției ca atare. Dar și în cazul acestor investigații pe cazuri empirice, descrierea plată nu este de dorit. Dacă sunt întâlnite simetrii, anumite tipare acestea trebuie puse în evidență prin

**istorie și
instituții**

⁸James G. March și Johan P. Olsen, „The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life“, *The American Political Science Review* 78 (3): 734-749 (septembrie 1984) este articolul în care cei doi autori au sintetizat viziunea lor asupra instituționalismului.

sistematizarea și reconstruirea materialului.

În secțiunile care urmează vom ilustra ideea de mai sus a extragerii materialului empiric prin investigații istorice. Credem că acestea sunt deosebit de istorice și pentru că sunt de natură să furnizeze nu doar exemple interesante de instituții, ci să și provoace reflecțiile noastre.

4.1 Istorie și instituții

Una dintre distincțiile de bază atunci când sunt împărțite pe tipuri instituțiile este cea dintre instituții informale și instituții formale. Descoperirea scrisului a contribuit enorm la cristalizarea instituțiilor formale.

Sistemele de drept de pe continentul european sunt, de altfel, extrem de strâns asociate cu ideea de lege *scrisă*. Rolul textului scris este însă cât se poate de important și în sistemul de drept bazat pe precedente. Precedentele trebuie consemnate în mod sistematic, analizate și clasificate pentru a le putea folosi în luarea deciziilor.

**lege
scrisă**

După cum remarcă Popper, grecii au demarat, în Europa, tranziția de la societatea închisă la societatea deschisă.⁹ Chiar dacă de multe ori ideile democrațiilor, din Atena și alte părți ale Greciei vechi, ni s-au păstrat în scrierile adversarilor lor, textul scris joacă și în acest caz un rol important. Pentru a ne face o idee despre instituții, avem nevoie nu doar de consemnarea în scris a regulilor, ci și de explicații cu privire la concepțiile asociate cu regulile respective.

4.1.1 Exemplul vechilor instituții

Atena este adesea subiectul incursiunilor istorice ale lui Popper.¹⁰ Dacă ne uităm prin notele la Popper[26], nu putem să nu fim impresionați de amploarea considerabilă a documentării. S-ar putea să nu aveți răgazul sau resursele necesare pentru a întreprinde investigații atât de amănunțite precum Popper

**democra-
ția
ateniană**

⁹Ideea se găsește în Popper[26, vol.1, p.201].

¹⁰A se vedea în special Popper[26, vol.1].

în istoria instituțiilor europene. Oricine poate consulta însă o enciclopedie suficient de cuprinzătoare și găsi acolo destul material pentru reflecție.¹¹

Solon, conform tradiției grecești, este cel care a împărțit cetățenii în patru categorii. Cei din categoria de jos au acces la *Ekklesia*, care este termenul grecesc pentru „adunare“. Cei din categoriile superioare pot face parte din Consiliu.

Cum ajungi într-o funcție publică în democrația ateniană? Prin alegeri (votul cetățenilor) sau prin tragere la sorți (votul zeilor).

Democrația clasică a Atenei apare după reformele lui Clistene. Este perioada în care se instituie domnia egalității.

Când vorbim despre instituții nu trebuie să ne gândim numai la sisteme instituționale complicate, cum ar fi democrația ateniană. Este interesant să ne uităm și la instituții mai simple, cum ar fi ostracizarea.

Se întâmplă să folosim cuvinte precum „a ostraciza“ sau „ostracizat“. Dar ce era instituția ostracizării?

**ostraciza-
rea**

Problema pe care ar fi trebuit să o rezolve instituția ostracizării era cea a persoanelor periculoase pentru democrație. Clistene este cel care instituie (la Atena) ostracizarea. Numele instituției vine de la cuvântul „ostrakon“, care înseamnă *ciob de ceramică*. Pe *ostrakon* se scria numele persoanei care era considerată de către cetățean drept periculoasă pentru cetate. Acest lucru era echivalent cu un vot negativ. Regula ostracizării era următoarea: mai întâi se „punea pe agenda dezbaterilor *ekklesiei*“ numele celor care ar putea fi ostracizați; după trecerea a șase luni, avea loc votul propriu-zis; persoanele care primeau 6000 de voturi negative erau exilate.

Studentele și studenții pot analiza contrastiv ostracizarea și exmatricularea. Exmatricularea este și ea un fel de măsură de „exilare“. Este luată însă de birocrăția universitară pe baza notelor profesorilor. Nu este o măsură luată pe baza voturilor negative ale colegilor.

¹¹Pentru a extrage informațiile care urmează noi am folosit *Chronique de l'humanité* (Paris: Editions Jacques Legrand, 1986). Puteți folosi însă orice sursă similară pentru a întregi spectrul exemplelor de instituții de care dispuneți.

4.2 Au dreapta și stânga perspective instituționale diferite?

În istoria europeană modernă distincția dintre ideologiile de dreapta și de stânga a jucat un rol relativ cunoscut. În secolul al XIX-lea distribuția pe spectrul dreapta-stânga a cunoscut o cotitură în funcție de atitudinea față de instituția proprietății private. A apărut o stângă nouă, care respingea proprietatea privată. Vechea stângă (liberală), care susținuse introducerea economiei de piață, a trecut la dreapta spectrului politic.

**dreapta
și stânga**

În Europa de Vest, după 1959,¹² și în Europa de Est, după 1989, stânga a acceptat proprietatea privată. Vechile distincții ideologice, care păreau atât de nete, s-au estompat.

S-ar părea că este interesant să ne uităm în lumea politică americană, unde niciodată nu a existat o stângă care să respingă instituția proprietății private. În SUA stânga poartă un nume ciudat pentru o ureche europeană: cei de stânga sunt numiți „*liberals*“. În SUA cei de dreapta sunt numiți „conservatori“.

Este însă suficientă această clasificare unidimensională pentru a ne face o imagine despre ideologiile din SUA? Maddox și Lilie[15] resping clasificarea unidimensională și propun înlocuirea ei cu una bidimensională. În tabelul 4.1 reproducem clasificarea propusă de Maddox și Lilie.¹³

**clasifica-
rea
ideologiilor**

		Reglementare economică	
		+	-
Reglementare morală	-	Social-liberală	Libertariană
	+	Populistă	Conservatoare

Tabelul 4.1: Orientări ideologice după Maddox și Lilie

Există inclusiv manuale despre sistemul politic din SUA care folosesc acest tip de clasificare, cu patru orientări în locul tra-

¹²Anul congresului de la Bad Godesberg, când social-democrații germani au renunțat oficial la marxism.

¹³După Maddox și Lilie[15, p.5]. Termenii care apar în original pentru primele două categorii sunt „*liberal*“ și „*libertarian*“.

diționalei dihotomii dreapta-stânga.¹⁴

În acest manual accentul cade pe teorie, așa că este mai puțin important care ar fi conținutul exact, în context european, al celor patru categorii din tabelul 4.1. În mod sigur el diferă de cel american. Altceva este mult mai important: o clasificare pe mai multe dimensiuni ne poate permite să sistematizăm mai adecvat constatările noastre empirice.

Să zicem că luăm drept exemplu instituția cenzurii. În zilele liberalismului clasic, un liberal (în sensul european al termenului) ar fi respins această instituție ca atare (și ar fi fost în favoarea pieței libere). Astăzi situația este mai derutantă: există politicieni care sunt favorabili pieței libere, dar și unor forme de cenzură. În noile ei forme, cenzura poate să elimine scenele considerate imorale din filme sau să impună diverse constrângeri pe temeuri morale televiziunilor. Aceștia au orientarea conservatoare, în sensul lui Maddox și Lilie. Alți politicieni pot însă să fie favorabili unui stat asistențial care intervine activ în economie, dar ostili oricărei forme de cenzură.

În istoria europeană clasificările bidimensionale au avut totdeauna sens, din pricina dimensiunii naționaliste a ideologiilor europene. Stânga naționalistă s-a deosebit de stânga internaționalistă. La fel, dreapta ar fi trebuit judecată ținând cont de dimensiunea național-internațional.

În Europa de astăzi, o dată cu conturarea tot mai limpede a Uniunii Europene ca structură politică, specialiștii în științele politice sunt de părere că dimensiunea națională pierde din virenta ei din alte vremuri. Sunt, în schimb, în ascensiune problemele care pot fi lesne evaluate pe dimensiunile plusului sau minusului de reglementare morală sau plusului sau minusului de reglementare economică.

Politicienii și opinia publică din noile democrații din Est descoperă și ei treptat aceste dimensiuni ale ideologiilor politice.

¹⁴Vezi Jack E. Holmes, Michael J. Engelhardt, Robert E. Elder, *American Government* (New York: McGraw-Hill, 1991). Am preluat distincția dintre *reglementare economică-reglementare morală* din portretul făcut de către autori lui David Stockman (p.14). Cartea adaugă la liberalism, libertarianism, populism și conservatorism, care sunt considerate perspective cu rădăcini americane, și marxismul, care nu a prins însă rădăcini în SUA, în afara lumii academice.

Nu mai au loc dezbateri referitoare la păstrarea sau lichidarea instituției proprietății private. Au loc în schimb dezbateri cu privire la sistemul de impozitare. A fost descoperită complexitatea dezbaterii cu privire la prostituție sau avort. Politicienii, confrunțați chiar ei cu ceea ce socotesc că ar fi afirmații calomnioase, a sesizat cât de încurcată este în fond instituția libertății presei.

4.3 Identificarea instituțiilor

Am pomenit mai sus o serie de instituții. Cum procedăm însă pentru a identifica o instituție? Ținem cont doar de ceea ce spun textele de lege? Practica aplicării lor este însă poate chiar mai importantă. Conceptele și tipologiile folosite de către legiuitori sunt, de multe ori, inadecvate pentru nevoile investigației academice. Iar, mai presus de orice, riscăm să scăpăm din vedere instituțiile informale.

Chiar și organizațiile sunt uneori dificil de identificat. Dacă am plimba un oaspete prin clădirile Universității din București și i-am arăta sălile de curs, laboratoarele, bibliotecile, dar nu i-am explica în nici un fel legătura dintre activitățile persoanelor pe care le-a întâlnit în Universitate, oaspetelui i-ar fi greu să înțeleagă care este Universitatea ca organizație. Efectul ar putea fi accentuat și de dispersarea prin tot orașul a activităților Universității. Nu există o *vizibilitate* a Universității în sensul în care există o vizibilitate a clădirilor.¹⁵

**greșeli
catego-
riale**

Ca să facem invizibilă o clădire trebuie să o camuflăm cumva sau să construim un edificiu subteran. O organizație poate deveni secretă dacă legăturile dintre membrii ei nu sunt accesibile celor care nu sunt membrii organizației.

În mod paradoxal, o instituție nu are nicidecum vizibilitate în sens fizic și nici nu poate fi identificată stabilind felul în care

¹⁵Exemplul reprezintă o adaptare a unui experiment imaginar celebru, construit de Gilbert Ryle în cartea sa *The Concept of Mind* (Harmondsworth: Penguin Books, 1963), pp.17–18. Ryle numește „greșeală categorială“ folosirea inadecvată a unor calificative precum *albastru* sau *roșu*. O clădire ar putea fi vopsită în roșu sau albastru, dar o organizație este „roșie“ sau „albastră“ în cu totul alt sens.

sunt coordonate diverse activități, dar nu are sens să fie camuflată. Prin natura ei ea trebuie să fie publică. Este o regulă sau un sistem de reguli pe care-l respectă cei care participă la interacțiunile sociale.

Oamenii pot urma însă tacit o regulă. Descoperirea instituției este, în acest caz, o operație care nu e deloc banală.

În rezumat, munca de adunare și clasificare a materialului empiric este ea însăși marcată de cicluri de încercări, erori și noi încercări de a sistematiza materialul.

Capitolul 5

Analiza instituțională a democrației

Este oare posibilă o discuție rezonabilă pe o temă cum ar fi compararea avantajelor și dezavantajelor monarhiei absolute și democrației? Persoanele lipsite de o pregătire teoretică în domeniul analizei instituționale, chiar dacă sunt altminteri oameni foarte cultivați și rafinați, tind să contribuie la o asemenea dezbateră încinși de pasiune și porniți doar pe propagandă. Analiza instituțională ne oferă posibilitatea de a argumenta rațional. Chiar dacă, așa cum se întâmplă în orice investigație științifică, este greu de întrunit consensul tuturor cercetătorilor, tipul de discuție este altul.

Manualul de față vrea, în special, să vă atragă atenția asupra importanței însușirii acestui mod rațional de a argumenta. Nu argumentele care urmează, în sine, sunt importante, ci felul în care sunt construite. Nu vă grăbiți prin urmare să scrieți pe marginea textului adnotări care să redea trăirile dumneavoastră emoționale.¹

Să începem deci cu problema noastră ca atare. Ce este mai bună: monarhia absolută sau democrația? Când analizăm modul în care este pusă problema trebuie să fim atente și atenți la termenul „absolută“. Termenul acesta joacă un rol-cheie aici.

¹Nu citiți, de asemenea, lucrări despre democrație care sunt, ca să zic așa, „la limita șarlataniei“ pentru că autorii lor nu folosesc decât cultura lor în alte domenii decât analiza instituțională.

Am putea să ne referim la dictatura absolută. Problema ar fi aceeași. În schimb, dacă am vorbi despre „monarhia constituțională“, am anula problema pusă în discuție deoarece în spatele acestui termen se ascunde tot ideea de democrație. Evident, problema nu ne cere să comparăm diverse tipuri de democrație.

Cu această întrebare putem începe introducerea în analiza democrației. Vom continua această analiză și în capitolele care urmează. Pentru țările Europei, democrația constituie miezul sistemului instituțiilor politice.

5.1 Problema democrației în viziunea lui Mancur Olson

Mancur Olson este unul dintre clasicii analizei organizațiilor și instituțiilor din secolul al XX-lea.² Ca la orice autor impor-

²Mancur Olson a murit în 1998, la vârsta de 66 de ani. Cartea care l-a făcut celebru, *The Logic of Collective Action*, a fost publicată mai întâi în 1965 și apoi în ediție revăzută (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971). Olson explică în ea formarea grupurilor și organizațiilor. Olson a combătut ideea că indivizii sau membrii unui grup ar acționa în mod colectiv din instinct sau doar pentru că au un interes comun. Organizațiile au drept scop, pentru Olson, promovarea intereselor membrilor lor, dar cheia înțelegerii organizațiilor constă în sesizarea implicațiilor interacțiunilor dintre interesele colective și cele individuale. În cazul grupurilor, Olson vorbește despre bunuri colective, nu despre bunuri publice, dar sensul este același. Nu întotdeauna un bun colectiv este însă produs, chiar dacă toți membrii grupului au interesul să-l producă. Olson face o analogie cu piețele: firmele din același domeniu au interesul comun ca prețul să fie cât mai mare; ele sunt însă în relații de rivalitate când este vorba despre volumul producției. Dacă piața este competitivă, firmele nu se vor coaliza pentru a impune un preț ridicat și nu vor obține bunul lor colectiv. În schimb, dacă într-un grup există un individ care obține un beneficiu dacă-și furnizează bunul colectiv, atunci acest bun va fi produs. Furnizarea de bunuri colective depinde, de asemenea, de dimensiunile grupului. Grupurile mici tind să fie mai eficiente și mai active.

O altă carte a lui Olson care a avut un puternic impact este dedicată unei organizații de un tip aparte, statul. Pentru versiunea în limba română v. *Creșterea și declinul națiunilor* (București: Humanitas, 1999). O temă tulburătoare a acestei cărți este scleroza grupurilor care se află în fruntea unei țări. Cartea publicată postum, *Power and Prosperity: Outgrowing Communist and Capitalist Dictatorships* (New York: Basic Books, 2000),

tant, este însă bine să învățăm se ne ferim, pe de o parte, de introducerea unui cult al autorității, al expertului, iar, pe de altă parte, să analizăm presuposițiile viziunii sale. Cultul autorității ne împiedică să vedem *problemele*; în loc să sesizăm o discuție, vedem doar soluții fără argumente pro și contra. Lipsa analizei viziunii unui autor sau altul în problema dată ne face să amestecăm ilogic afirmații care, disecate mai atent, am vedea că presupun utilizarea cu înțelesuri diferite a unor concepte-cheie.

**probleme
și argu-
mente**

În manualul de față ne oprim asupra unui articol al lui Mancur Olson care este relativ mai ușor de parcurs pentru că nu recurge deloc la aparatul matematic.³ Acest lucru nu trebuie să încurajeze însă o lectură care trece rapid peste conceptele implicate sau le atribuie înțelesuri pe care ele nu le au în literatura la care se referă Olson. De asemenea, deși articolul a apărut într-una dintre cele mai importante reviste dedicate domeniului științei politice și este vădit scris pentru un public cititor interesat de știința politicii, el face apel masiv la *modul economic de gândire*.

Înainte de a ataca chestiunile mai dificile, trebuie să ne oprim asupra lucrurilor simple. Articolul lui Olson face des apel la termeni precum „monarh“, „dictator“, „democrație“, „dezvoltare“. Unii s-ar putea să se chinuie mult să-i definească precis. Paradoxal, lucrul acesta este mai puțin important. Oricum, discuția ca atare ne lămurește despre ce este vorba. Ceea ce este mult mai important și adesea scapă atenției începătorilor este faptul că asemenea termeni *evocă* în mintea diverselor persoane lucruri foarte diferite. Unii vor asocia monarhul cu o persoană rafinată, educată special pentru a conduce. Pentru ei, monarhul este un veritabil intelectual care conduce o țară, un rege-filosof. Dictatorul, în schimb, va evoca un individ lipsit de educație, care a uzurpat puterea și conduce în mod nechibzuit,

**neutrali-
tatea
axiolo-
gică**

dezvoltă temele despre care vom vorbi și aici, în special ideea că tiranii stabili au interesul să dezvolte economia țării. Aceasta ar explica, de exemplu, de ce tirania stalinistă a durat atât de mult. Marea problemă este că regimurile staliniste s-au prăbușit din pricina sclerozei grupurilor conducătoare, dar aceste grupuri au preluat controlul asupra proceselor de tranziție la economia de piață.

³A se vedea Olson[22].

animat de pasiuni josnice. Alții s-ar putea să vadă lucrurile cu totul diferit.

Discuția rațională despre instituții presupune însă separarea acestor straturi de opinii legate de valorile pe care le împărtășim, de pasiunile noastre, de emoțiile pe care ni le stârnește un termen sau altul de miezul analizei instituționale. Analiza instituțională este făcută cu respectarea unei cerințe pe care filozofii o numesc *neutralitate axiologică*. Numeroase „autorități” vă vor spune că neutralitatea axiologică nu este posibilă. Nu trebuie să-i luați în serios. Cel mai des este vorba despre o confuzie. Desigur, cu toții suntem oameni și nu avem cum scăpa de istoria noastră personală, de pasiunile noastre politice, de valorile pe care le împărtășim. Mentea umană normală este însă, pe de altă parte, capabilă să gândească din perspectiva lui „să privim lucrurile ca și cum”; ea poate pune în paranteză o serie de elemente sau poate separa diverse planuri ale unei discuții. Nu trebuie deci să confundăm faptul că opțiunile valorice fac parte oricum din personalitatea noastră cu incapacitatea de a gândi din diverse perspective.

Atunci când am învățat, în școală, că Soarele nu este în centrul Universului ne-a fost greu, dar nu imposibil, să trecem peste perspectiva naivă a gândirii noastre cotidiene. La nivel mai abstract, ideea de inerție, în mod cert, ne-a pus în și mai mare încurcătură. Modul obișnuit de a gândi este o piedică, dar nu un obstacol insurmontabil.

Dacă revenim acum la problema noastră cu monarhul și dictatorul, trebuie să ne uităm la felul în care îi tratează Olson. Pentru el, ambii sunt indivizi care acționează rațional. Aceasta înseamnă că ei pun în balanță costurile și beneficiile pe care le au dacă adoptă un curs sau altul de acțiune.⁴ Presupoziția

**acțiune
rațională**

⁴Să nu credeți cumva că modul acesta de a gândi este unanim adoptat în științele sociale. Un cunoscut specialist în științele politice îmi spunea odată că nu poți trata la fel o bancă și un bordel. Chiar dacă avea în vedere uzualele judecăți de ordin moral despre cele două tipuri de întreprinderi, cred că tot nu reușea să prindă ceva care ar uni diverse puncte de vedere. Pentru unii economiști, băncile din ziua de azi reprezintă ocupația îndoielnică și din perspectivă morală, și din perspectivă economică. Băncile împrumută sume mai mari decât depozitele pe care le dețin. Mai rău, după părerea lor, băncile centrale emit bani de hârtie care nu au nici

aceasta poate fi adesea întâlnită la autorii care adoptă *modul economic de gândire*.⁵

Dacă ideea acțiunii raționale vi va fi părut poate firească, atât în cazul monarhului, cât și în cel al dictatorului, mai greu va fi cred să înțelegeți următorul pas din raționamentul lui Olson. El compară monarhul sau dictatorul cu un bandit. Efortul de a ne detașa de judecățile pe care le evocă în mintea noastră termenul de „bandit“ trebuie să fie acum mult mai intens. Aș putea folosi termenul alternativ de „haiduc“, dar nu cred că s-ar schimba decât noianul de povești pe care le evocă termenul.

Haiducul sau banditul sunt, ca și monarhul sau dictatorul, indivizi raționali. Ei pun în balanță costuri și beneficii. Dar asta fac *toți* oamenii. Ceea ce nu facem însă cu toții este însă altceva: nu luăm de la unii ca să dăm altora (sau ca să folosim noi personal). Nu iau mașina colegului meu, fără permisiunea lui, ca să hoinăresc prin oraș. Nu am copiat textul manualului scris de altcineva și mi-am pus semnătura pe el. Nu luăm pepeni fără să dăm bani în schimb. Haiducul și banditul fac însă altceva. Când unii indivizi acumulează bunuri sau învață cum să ofere diverse servicii, ei vin și preiau din aceste bunuri sau îi obligă pe oameni să îndeplinească un anumit serviciu.

Problema nu este legitimitatea sau nelegitimiatea actelor haiducului sau banditului. Aceasta este efectiv o chestiune pusă în paranteză aici. Dacă nu reușim însă să așezăm exact parantezele, rezultatul va fi o confuzie generală în privința naturii argumentului care urmează.

Există acum deja trasate două fire care pot fi unite: rațio-

o acoperire în aur sau ceva care ar putea juca rolul aurului. Dacă toți depunătorii vin și cer, în aceeași zi, banii, banca nu are cum restitui sumele care i-au fost încredințate. Este sistemul zis al „rezervelor fracționare“. Evident, unele bănci sunt mai prudente, altele nu. Oricum, zic economiștii respectivi, bordelul nu se angajează în operațiuni de genul „dă-mi banii ca să ții păstrează, dar eu am de gând să-i dau altora, ba chiar să pretind că pot da mai mult decât mi-ai dat“, ci este o întreprindere de tipul „bani contra servicii“. Nimeni nu este indus în eroare, în cazul bordelului, în privința serviciilor prestate. În orice caz, pentru marea majoritate a economiștilor banca și bordelul sunt întreprinderi pe care le putem analiza în aceeași termenii.

⁵În limba română, cartea cea mai bună despre modul economic de gândire este cea a lui Paul Heyne[12].

nalitatea acțiunii și operațiunile de prelevare în stil haiducesc. Mancur Olson ne cere să ne punem în situația cuiva care face parte dintr-o comunitate de oameni care produc bunuri și servicii și care, din când în când, sunt călcați de bandiți. Întrebarea pe care el ne invită să ne-o punem este următoarea: am prefera să avem de a face periodic cu bandiți hoinari sau am prefera să fim în raza de acțiune a unui bandit sedentar?⁶

**hoinari și
sedentari**

Argumentele lui Olson, așa cum le-a formulat el, s-ar putea să vi se pară destul de complicate. În orice caz, va trebui să țineți alături un manual adecvat de analiză economică, pentru a putea înțelege termenii tehnici folosiți. Ceea ce oferim noi aici este o formă simplificată a argumentului în favoarea banditului sedentar.

Să încercăm să ne punem în pielea cuiva care are un computer care valorează, împreună cu programele care-l fac funcțional, 500 de UM.⁷ Persoana în cauză scrie programe cu computerul respectiv și le vinde, obținând pe an 1000 de UM. Banditul hoinar vine, ia computerul și îl vinde pentru 100 de UM. Alternativa este reprezentată de un bandit sedentar, care nu ia computerul, dar va preleva un sfert din cele 1000 de UM.

În cazul imaginar de mai sus avem surprinsă toată „drama“ pe care o discută, în fond, Olson. Cel care știe să folosească un computer, dacă se confruntă cu banditul hoinar, pierde atât computerul, cât și posibilitatea de a face bani folosindu-l ca pe o unealtă. Hoinarul nu câștigă decât 100 de UM. Cum am presupus că este rațional, el va compara această sumă cu cele 250 de UM pe care le obține ca bandit sedentar. La rândul său, deținătorul computerului compară posibilitatea de rămâne cu computerul și cu 750 de UM cu situația în care nu mai are nimic. Decizia este în favoarea banditului sedentar.

În tot acest argument nu au importanță calitățile fizice sau intelectuale ale celor doi bandiți. Nu contează cât de educați sunt sau nu. Aceasta ne permite, de altfel, să facem exact ace-

⁶Termenul din limba engleză pentru „bandit hoinar“ este *roving bandit*. Pentru modul în care se pune problema alternativei dintre banditul hoinar și cel sedentar a se vedea în special Olson[22, p.568].

⁷Folosim prescurtarea UM pentru a ne referi la unități monetare ipotetice.

leași socoteli și în cazul monarhului sau al dictatorului. Aici nu este vorba despre cât filosof sau nu este regele, ci despre instituții. Concluzia la care am ajuns este una de ordin instituțional. O instituție este preferabilă unei alte instituții.

Aspectul instituțional al problemei ar scăpa cu siguranță atenției noastre dacă ne-am concentra atenția asupra calităților morale sau intelectuale ale celor care pretind sumele de mai sus. De asemenea, nu ne-am pus problema dacă ar trebui să acordăm mai multă simpatie unei părți sau alteia. Nu ne-am pus problema nici a destinației fondurilor care sunt strânse de banditul sedentar sau de către dictator. Importantă era aici alegerea între două reguli care constrâng interacțiunile dintre personajele poveștii noastre.

Următorul pas îl constituie relevarea unei alte presupozitii importante a viziunii lui Olson. Am văzut până acum că, din punctul său de vedere, este foarte importantă presupunerea că indivizii (inclusiv monarhii, bandiții și dictatorii) acționează rațional. De asemenea, am văzut și ce înseamnă „rațional“ în acest context.

O altă presupozitie a lui Olson este aceea că are sens să vorbim despre *bunuri publice*.⁸ Iar dacă reexaminăm, în această lumină, cazul imaginar de mai sus, vom observa că are sens să spunem că banditul sedentar furnizează un bun public. El îl împiedică să acționeze pe banditul hoinar. Nu face acest lucru pentru că este dedicat comunității sau îl simpatizează pe deținătorul computerului; o face din motive strict raționale. Dacă nu l-ar împiedica să acționeze pe banditul hoinar, nu ar exista nici suma din care el preia o parte sau un „impozit“. Făcând însă aceste lucruri, el furnizează „securitate“, „ordine publică“ pentru deținătorul computerului, precum și pentru toți cei aflați în raza sa de acțiune.⁹

S-ar putea să vă întrebați unde este democrația în toată această poveste. Până a ajunge la ea, să extindem puțin discuția așa cum este ea purtată de către Olson și să examinăm o altă posibilitate de creare a unei instituții. În această versiune

⁸Vezi secțiunea 3.3 pentru conceptul de bunuri publice.

⁹A se vedea și nota despre concepția lui Olson referitoare la grupuri și furnizarea unui bun colectiv la pagina 54.

a cazului imaginar, deținătorul computerului s-ar adresa unui „furnizor de securitate“, pe care l-ar plăti pentru ca să-i țină departe pe bandiți. Dacă vrem să dăm o formă poetică poveștii, ni-l putem închipui pe acest furnizor de securitate ca un pistolar aidoma celor pe care-i vedem în filmele despre Vestul Sălbatic.

Această scurtă paranteză ne permite acum să facem saltul la democrație. Totul este să ne plasăm pe punctul de vedere al comunității. Aceasta își poate propune să aleagă sau să angajeze un *furnizor de securitate*. Acest furnizor trebuie însă plătit, așa că trebuie luate decizii cu privire la modul în care se strâng banii necesari.

Am ajuns, din nou, la situația în care banditul hoinar este eliminat. Dispare, o dată cu democrația, și banditul sedentar. Nu se pot forma totuși majorități care vor impozita arbitrar minorități?

Putem din nou extinde discuția și să ne gândim la personaje cum sunt trișorii și demagogii, care pot juca un rol extrem de important într-o democrație. Se presupune că banditul recurge la forță pentru a preleva bunuri și a obține servicii. Trișorul poate face același lucru recurgând la viclenie. Demagogul recurge și el la viclenie, dar are nevoie de cadrul democratic, în care poate convinge majoritatea cetățenilor să-i încredințeze mari sume de bani sau să-l urmeze în aventurile sale.

Democrația este o altă soluție instituțională decât dictatura, dar nu este câtuși de puțin evident că este o soluție mai bună. În legătură cu ea se pun cel puțin două probleme: banditul sedentar poate să ofere aceleași bunuri publice; democrația poate cădea și ea dictatura majorităților tiranice sau chiar în dictatura pură și simplă.

**majorități
tiranice**

**democrația ca
instituție**

5.2 Argumentul lui Mancur Olson în favoarea democrației

Mancur Olson a formulat argumentul discutat aici în ultimul deceniu al secolului al XX-lea, în anii ce au urmat prăbușirii unui sistem formidabil de dictaturi: dictaturile comuniste din

Europa de Est. Pentru unii, atât printre admiratori, cât și printre inamici, aceste dictaturi erau atât de solide încât păreau să fie veșnice. Pe ruinele lor au apărut însă democrații noi. Este firesc să te întrebi dacă nu există în toată drama istorică reală și vreo legătură cu discuția despre bandiții hoinari, bandiții sedentari și democrație.

Am văzut că, din punctul său de vedere, banditul hoinar are tot interesul să devină sedentar și să-și ofere serviciile sale de „cârmuitor al unei comunități”.¹⁰

Există însă două situații extreme în care este pus banditul sedentar (devenit cârmuitor). În prima situație, orizontul său de timp este foarte scurt. Nu se așteaptă să cârmuiască respectiva comunitate decât un timp limitat. În a doua situație, guvernarea se va extinde pe un timp mult mai lung, până la câteva decenii. Între aceste extreme există desigur o plajă întreagă de cazuri intermediare. Din punct de vedere teoretic ne interesează însă să detectăm ce se întâmplă în cazurile cu orizont de timp scurt și în cele cu orizont de timp lung.¹¹

**orizontul
de timp**

Să examinăm deci, în această lumină, cazul în care orizontul de timp este scurt în contextul situației imaginare relatate de către noi în secțiunea 5.1. Am presupus că banditul hoinar nu poate obține decât 100 de unități monetare pentru computer. Nu am examinat însă cazul în care banditul sedentar confiscă mașina de calcul. Să zicem că el este într-o poziție mai bună pentru a o valorifica și poate obține pe ea 300 de UM. Dacă ar cârmui doi ani, nu ar fi rațional să confiște calculatorul, pentru că ar putea preleva un impozit de 500 de UM. Dacă guvernarea nu ar dura însă decât un an, atunci este rațional să confiște calculatorul.¹²

**orizontul
de timp
scurt**

¹⁰Cum este normal, în limba engleză, Olson folosește termenul de *government*. Trebuie să fiți atenți însă să nu redați acest concept în limba română prin „guvern”. „Cârmuire” este un termen mult mai potrivit. Are doar dezavantajul că este un cuvânt învechit în limba română. În textele normale academice, este de preferat „guvernare” sau, mai firesc, „stat”.

¹¹Pentru problema orizontului de timp, vezi la Olson[22, pp.571–572]. Este secțiunea în care el explică de ce faimoasa urare *Long live the King* trebuie luată într-un sens mult mai literal decât ne-am aștepta.

¹²Cu titlu de exercițiu cititoarele și cititorii ar putea testa această teorie în cazul concret al istoriei României. Există oare o corelație între lungimea domniei și nivelul impozitelor? Desigur, trebuie să fim atenți și la faptul

Concluzia este că orizontul de timp scurt îl face pe banditul sedentar să aibă un comportament care se apropie de cel al banditului hoinar.

Dacă examinăm acum cazul opus, oricât ni s-ar părea de curios, nu este greu de văzut în linii mari de ce un orizont de timp lung tinde să-l facă pe banditul sedentar să se comporte cu totul altfel. Ba chiar mai mult, la limită, ceea ce face banditul sedentar cu un orizont de timp lung tinde să coincidă cu interesele indivizilor care sunt supușii săi. **orizontul de timp lung**

Fără a intra în detaliile unui argument complex, există însă două inconveniente ale dictaturii chiar și în cazul în care orizontul de timp este lung. Monarhii sau dictatorii se pot angaja în acțiuni care-i fac să recadă în logica orizontului de timp scurt. Războaiele sunt exemplul tipic în acest sens. Pe de altă parte, nici un monarh și nici un dictator nu sunt nemuritori. Transmiterea puterii este o problemă care generează adesea instabilitate și recădere în logica orizontului de timp scurt al cârmuirii.

De ce ar fi însă superioare democrațiile? Evident, ele au un sistem mai bun de transmitere a puterii. Au însă și dezavantajul că majoritățile pot vota în chip imprudent. De pildă, cetățenii cam de vârsta mea pot vota legi de coborâre a vârstei de pensionare, pentru a scăpa de spectrul șomajului. Votul acesta se va întoarce însă peste o vreme împotriva tuturor, pe măsură ce plătitorii de impozite pentru fondul de pensii vor fi tot mai puțini și se vor simți ca și cum ar fi guvernați de un bandit hoinar. Există multe alte exemple de imprudențe pe care le pot comite majoritățile votanților într-o democrație.

Olson ne atrage atenția asupra unei distincții care se face adesea de către cei care se ocupă cu analiza instituțională. Instituția democrației poate lua forma „democrației limitate” sau pe cea a „democrației nelimitate”. Diferența este dată de drepturile individuale. Drepturile individuale, în special cele legate de proprietate, se spune că exercită o *constrângere* asupra democrației. Ideea de bază este aceeași ca și atunci când vorbim **democrația limitată**

că pot interveni și alți factori. Războaiele purtate de către domn pot și ele duce la o creștere a impozitelor. Chestiunea aceasta va fi discutată, din perspectivă teoretică, și aici.

în general de *limitarea puterii*. Sistemul instituțional al democrației limitate sau constrânse reduce considerabil posibilitățile de confiscare a proprietăților.

Dacă aplicăm distincția aceasta în cazul imaginar al proprietarului de computer ne dăm seama că este vorba de un sistem instituțional în care confiscarea computerului nu face parte din alternativele permise de către „regulile jocului”.

Argumentul lui Olson este deci un argument în favoarea superiorității unei democrații limitate, a unui sistem instituțional care combină democrația cu drepturile individuale. Acest sistem este, susține el, și din punct de vedere empiric mai stabil și asigură condiții mai bune de dezvoltare economică. La rândul ei, dezvoltarea economică face ca democrațiile să câștige războaiele calde sau reci cu dictaturile.

Se observă lesne că Olson oferă și o explicație pentru extinderea treptată, în Europa, a sistemelor democratice. Mai mult decât atât, stingerea rivalităților tradiționale între puterile europene, reconcilierea istorică dintre foste mari rivale precum Franța sau Germania, a creat condiții pentru un nou cadru instituțional și pentru stabilitate pe termen lung. Aceasta, normal, conduce la efectele pe care le-am analizat deja în cadrul discuției despre orizontul lung de timp al cărmuirii.

5.3 Karl Popper despre democrație

Dintr-o altă perspectivă, cea filosofică, Karl Popper a formulat și el un argument în favoarea superiorității democrației-ca-instituție. Spre deosebire de Olson, în a cărui viziune joacă un rol atât de mare presupuzițiile referitoare la raționalitatea acțiunii umane și la capacitatea cărmuirilor de a furniza bunuri publice, la Popper un rol asemănător îl joacă ideea că orice acțiune umană înseamnă rezolvare de probleme.

Cartea lui Karl Popper despre societatea deschisă a fost scrisă cu mult înainte de prăbușirea dictaturilor comuniste. Aceste dictaturi nu numai că păreau extrem de solide, dar chiar s-au extins după ce Popper a formulat principalele sale idei cu

privire la societatea deschisă.¹³ Dictaturile comuniste promovau o versiune modernizată a conducerii de către filosofi a societății. Ele erau guvernate în numele unei științe a construirii unei societăți noi, mai bune.

Karl Popper, care a adus contribuții majore la dezvoltarea filosofiei științei, a criticat cu incisivitate pretențiile intelectuale ale unei asemenea dictaturi. În primul rând, dacă dictatura ar proceda în chip științific, ea ar trebui să facă experimente. Or, arată Popper, a face experimente cu societăți întregi este absolut inacceptabil. Mai mult decât atât, incompatibilitatea dintre știință și dictatură, în perspectivă popperiană, este chiar mai profundă. Rezolvarea în chip științific a unei probleme presupune posibilitatea de a formula ipoteze alternative și de a le critica în mod liber.¹⁴ Știința mai presupune și posibilitatea de a înlocui teoriile care nu rezistă criticii.¹⁵ A face însă așa ceva în cazul unei dictaturi ar fi un non-sens.

Dictaturile comuniste nu erau bazate pe știință infailibilă pentru că o asemenea știință nu există în principiu, după Karl Popper. În cel mai bun caz, se bazau pe o teorie, una dintre multiplele teorii posibile despre societate. Pretenția de a fi totuna cu știința nu avea însă nici un temei.¹⁶

Popper a risipit, ca să spunem așa, miturile moderne prin care bandiții încercau să-și legitimizeze actele. Nu mai pretindeau că sunt fiii Soarelui sau desemnați de către Divinitate, ci încercau să se folosească de imensul prestigiu al științei în epoca modernă.

¹³Prima ediție în limba engleză a cărții lui Popper[26] a apărut în 1944.

¹⁴Popper a cercetat în primul rând problemele filosofice ale științei naturii. Când este vorba aici despre știință este avută în vedere o cercetare empirică. Trebuie observat însă că și în matematică, paradigma cercetării care nu este adusă în fața judecății experienței, ideea controlabilității demonstrațiilor este valabilă. Nici un rezultat matematic nu este acceptat fără a fi atent cercetat de alții decât autorul său. Chiar dacă rezultatul este omologat, de multe ori, suferă corecturi și îmbunătățiri.

¹⁵Vezi și secțiunea 2.2 pentru o prezentare a viziunii filosofice a lui Karl Popper.

¹⁶În orice știință este totdeauna posibil, după Karl Popper, să găsim o teorie mai bună. Oricum, este totdeauna posibil să formulăm o teorie alternativă. Regimurile comuniste suprimau, cu ajutorul forței statului, teoriile alternative și pe cei care le susțineau.

Din perspectivă instituțională, această destrămare de mituri nu înseamnă însă că am dus argumentul până la capăt. Dacă ne uităm din nou peste discuția lui Olson despre bandiți hoinari și sedentari, vedem că justificările în care aceștia își învâluie acțiunile nu joacă nici un rol în explicarea structurilor instituționale. La Popper, există o achiziție în plan instituțional în măsura în care atenția ne este îndreptată către un sistem cu reguli care permit examinarea unor căi alternative de soluționare a problemelor.

A fost făcut deci un pas către justificarea democrației. Din punct de vedere popperian, democrația este sistemul adecvat pentru a cântări soluțiile alternative ale problemelor care se pun în procesul guvernării. Deliberarea joacă un rol cheie în această perspectivă asupra democrației.

După cum am arătat, pentru Popper, orice acțiune umană înseamnă rezolvare de probleme. Ce probleme poate rezolva deliberarea democratică? Cum trebuie puse aceste probleme? Popper ne oferă aici o mare lecție de gândire filosofică: el ne atrage atenția asupra importanței cruciale a distincției dintre probleme bine puse și probleme prost puse. Vom ilustra această distincție cu ajutorul unui exemplu faimos oferit de Karl Popper.¹⁷

**probleme
bine și
prost
puse**

Probabil că, dacă am face un sondaj de opinie, și am întreba oamenii obișnuiți care este scopul alegerii președintelui țării aceștia ar opta pentru un răspuns de genul „punerea în

¹⁷Citiți Popper[26, vol.1, cap.7, secțiunea III]. Popper critică modul în care Platon pune accentul pe întrebarea „cine trebuie să cârmuiască?”(p.147). În acest fel sunt ignorate problemele legate de controlul „instituțional instituțional asupra cârmuitorilor“ și de contrabalansarea instituțională a puterilor (*ibidem*). La începutul capitolului 7 Popper arată cum critica încercării de a-i plasa pe cei mai buni în fruntea statului conduce la „o nouă abordare a problemei politicii, pentru că ne obligă să înlocuim întrebarea: *Cine trebuie să cârmuiască?* prin întrebarea nouă: *Cum am putea să organizăm în așa fel instituțiile politice încât guvernării răi sau incompetenți să fie împiedicați să cauzeze prea multe prejudicii?*”(Popper[26, vol.1, p.142]). Citiți, de asemenea, și notele finale la *Societatea deschisă*. Textul de bază poate fi parcurs independent de note, dar pentru cei care vor să adâncească studiul notele sunt o mină de aur. Popper precizează că această idee o putem întâlni la John Stuart Mill (vezi Popper[26, vol.1, pp.300-301]).

fruntea țării a celui mai bun“, „alegerea celui mai drept om în fruntea țării“. Popper ne arată de ce nu atât răspunsul, cât presuposițiile întrebării sunt eronate. Presuposițiile acestea sunt reprezentate de ideea că în fruntea țării trebuie să se afe un conducător capabil și drept. Este normal ca, atunci când pui așa problema, să dai peste răspunsurile amintite. Presuposițiile acestea sunt însă greșite pentru că nu țin cont de situația în care procesul alegerii conduce la desemnarea unui om rău în fruntea țării.¹⁸

Care ar fi atunci modul corect de a pune întrebarea cu privire la conducătorii țării? Trebuie să ținem cont de posibilitatea ca alegerea făcută să fie una eronată. De aceea problema este nu cea de a desemna pe cel mai bun în frunte, ci de a-l împiedica pe cel rău să facă prea mult rău atunci când ajunge la putere. Pentru a da o formă practică acestei întrebări trebuie să modelăm în mod adecvat *institutiile*. Regulile jocului trebuie să limiteze puterea pe care o dețin conducătorii. De asemenea, trebuie să-i împiedice să rămână permanent la putere. Trebuie lăsată deschisă posibilitatea de a-i înlocui.

Cu o formulă succintă, putem spune că Popper argumentează în favoarea unei *democrații deliberative limitate*. Democrația aceasta este *deliberativă* pentru că este accentuată importanța dezbaterii soluțiilor alternative. Este *limitată* pentru că nu se poate delibera în orice problemă. Nu se poate organiza, de pildă, alegerea unui dictator sau a unui tiran.

Institutiile joacă un rol cheie în caracterizarea dată democrației de către Popper. Chiar dacă el insistă asupra centralității trecerii în mod pașnic a puterii dintr-o mână într-alta, nu trebuie să ne scape rolul pe care-l joacă instituționalizarea limitelor puterii.

Am putea interpreta viziunea lui Popper asupra democrației și într-alt mod. Putem spune că Popper insistă asupra contribuției instituțiilor democratice la articularea relațiilor din cadrul elitelor conducătoare. În loc să se elimine fizic unii pe alții sau să se arunce periodic unii pe alții în închisoare, regulile jo-

**Popper
despre
rolul
instituțiilor**

¹⁸Există suficiente exemple istorice în acest sens. Desigur, în mintea lui Popper, era extrem de vie aducerea în fruntea Germaniei, prin metode democratice, a lui Hitler.

cului îi forțează să cedeze pașnic puterea, să o exercite în chip limitat și să accepte examinarea publică și a altor soluții decât cele preconizate de cei aflați la putere

5.4 Tranziție și democrație

Argumentele lui Olson și Popper în favoarea democrației ajung la aceeași concluzie, dar pe drumuri foarte diferite. Trebuie să fim mereu atenți la această posibilitate. Un argument este compus din premise și concluzie. Doi autori pot ajunge la o concluzie identică sau apropiată, dar folosind premise diferite sau combinând în mod diferit premisele.

Concluzia comună este că instituția democrației limitate este preferabilă dictaturii și violenței. Modul în care se ajunge la această concluzie este diferit. Olson se folosește de concepte precum cele de cost și beneficii sau bunuri publice. La Popper este vorba de probleme și rezolvarea lor prin decizii colective, dar nu există nici o referire la costuri, beneficii și bunuri publice.

Nu ar fi de mirare dacă vom constata diferențe atunci când încercăm să folosim concluzia comună a celor doi autori. Nu putem folosi o afirmație sau niște cuvinte! Semnul amatorismului este uneori încercarea de a-ți face o idee despre o teorie și implicațiile ei pornind de la numele ei. Nu încercați sub nici o formă să vă faceți o idee despre „democrația limitată“ sau orice altceva pornind de la denumire. Speculațiile în legătură cu înțelesul cuvintelor nu duc nicăieri. Nu există altă cale decât studiul argumentelor care stau în spatele concluziilor pe care ni le propune o teorie sau alta.

De exemplu, pentru a marca într-un fel diferențele dintre Olson și Popper, am folosit termeni ușor diferiți, cei de „democrație limitată“ și de „democrație deliberativă limitată“, pentru teoriile lor. Dar acestea sunt simple semne că există unele diferențe. Ar fi imposibil să ne facem o idee despre conținut pornind de la aceste denumiri.

Înarmați cu acest principiu metodologic să încercăm să examinăm acum o implicație a teoriilor celor doi. Ambele teorii

despre instituțiile democrației pot fi aplicate în situația unei tranziții de la o dictatură la democrație. Pot ele să ne sugereze și un test al consolidării democrației? Când putem spune că a fost depășită posibilitatea de a recădea în tiranie?

Teoria lui Popper trimite la un test al democrației legat de schimbarea puterii. Dacă puterea trece pașnic de un număr de ori din mâinile unui grup în mâinile unui alt grup de politicieni, acesta este un semn că avem de a face cu o democrație. Este și logic să fie așa, dacă ținem cont de rolul jucat la Popper de relațiile din cadrul elitei conducătoare. Testul, dacă este trecut, indică și progrese în limitarea puterii pe care o exercită conducătorii. Principala limitare este aceea că nu mai pot face în așa fel încât să rămână pe termen nedefinit la putere.

**testul
schimbă-
rii
pașnice a
puterii**

Din perspectiva lui Olson, limitarea puterii este categoric importantă. Dar cel mai important ar fi ca ea să privească nu atât relațiile dintre cei care aspiră să guverneze, cât relațiile dintre aceștia și cei guvernați. Logica argumentului lui Olson ne conduce inexorabil spre ideea că limitarea cea mai prețioasă a puterii este limitarea posibilității de a confisca proprietatea celor guvernați.

Testul democrației către care ne-ar trimite mai degrabă o teorie precum cea a lui Olson este legat de dezvoltarea economică. Nu este vorba atât de o creștere economică spectaculoasă, cât de una susținută și care are loc într-un cadru instituțional care asigură siguranța proprietății și a unei părți din veniturile sau profiturile realizate.

**testul
dezvoltă-
rii**

Capitolul 6

Analiza regulilor de luare a deciziilor prin vot

Ar fi inutil să insistăm prea mult asupra importanței votului într-o democrație. Este, de asemenea, limpede că nu ne interesează aici o simplă descriere a sistemelor de luare a deciziilor prin vot. Cazurile empirice nu sunt altceva decât teste pentru teoria care va fi prezentată.

Atenție însă la ceva foarte important. Teoria votului democratic trebuie să fie relevantă nu doar pentru „voturile mari“, la nivel de țară. Exemplele mele favorite ar fi din zona care pare dincolo de „politic“ în sensul convențional al termenului: voturile în asociațiile de bloc sau alte asociații cu un număr relativ mic de membre sau membri.

Ne vom concentra atenția în special asupra unor decizii privitoare la reguli sau la cursul acțiunii colective. În acest sens, administratorul de bloc trebuie să pună în practică o acțiune ale cărei beneficii sau neajunsuri le suportă toți locatarii.

Tot secretul analizei care urmează constă în urmărirea a două procese. Unul este cel prin care punerea în operă a deciziei afectează pozitiv sau negativ pe votanți. Membrii asociației de bloc vor fi afectați, de exemplu, de deciziile cu privire la accesul în bloc, cutiile poștale, lift ș.a.m.d. Celălalt proces este chiar procesul de negociere a deciziei. Membrii asociației pot, de pildă, să voteze de câteva ori într-o problemă până când se formează o majoritate. Pe parcurs, sunt studiate diverse

**vot și
negociere**

soluții. Fiecare încearcă să introducă prevederi care să-i apere interesele, dar să întrunească și acordul cât mai multor membri.

6.1 Costurile luării deciziilor

Pe parcursul acestui manual veți tot auzi despre costuri. Aici va fi vorba despre un tip aparte de costuri, costurile asociate negocierii politice.

Cât de mari sunt aceste costuri? Totul depinde de regula votării. Dacă nu votează decât o singură persoană (monarhul, dictatorul), atunci nu au loc negocieri și costul negocierii ca atare devine un concept limită. În orice caz, putem presupune liniștiți că acest cost tinde să fie nul.

Într-o oligarhie ar vota un număr redus de persoane, dar ele tot trebuie să se pună de acord. Pentru aceasta trebuie să jertfească alte lucruri pe care le-ar putea face în loc să negocieze. Or, tocmai acesta este costul negocierii și el tinde deja să crească.

Costul negocierii va crește sensibil pe măsură ce sporește procentul de voturi necesar pentru a lua o decizie. Nu este greu de intuit de ce, atunci când majoritatea trebuie să se extindă fie și prin includerea unui nou votant în cadrul ei, trebuie purtate negocieri suplimentare, pentru a face loc intereselor noului ei membru. Aceste noi negocieri fac să crească costul negocierilor în ansamblu. În realitate însă acesta este doar un tablou simplificat. Trebuie adăugate o serie întreagă de elemente care țin de formarea unor coaliții majoritare de votanți.

**creșterea
costului
negocierilor**

Vom menționa doar unul dintre elementele importante în constituirea unei coaliții mai largi: acordurile de sprijin reciproc.¹ Voturile se repetă și, într-o problemă dată, cineva poate să aibă un interes puternic, în vreme ce altcuiva decizia în problema respectivă îi este indiferentă. Altădată raporturile se pot însă inversa. De aici rezultă interesul celor doi pentru în-

¹Există o întreagă literatură pe tema a ceea ce am numit noi aici „acorduri de sprijin reciproc“. În engleza americană se folosește o expresie colorată pentru acest fenomen: *logrolling*. Pentru o scurtă introducere în teoria *logrolling*-ului vezi Tullock[31, pp.41-58].

cheierea unui acord de sprijin reciproc. De data aceasta cele două părți nu duc doar niște simple negocieri, ci au nevoie de un sistem de urmărire și garantare a respectării acordului încheiat.

În cazul acordului de sprijin reciproc costul negocierii nu doar a crescut, ci s-a îmbogățit cu elemente care-l fac să se încadreze pe deplin în ceea ce se numesc uzual costuri ale tranzacțiilor. Este vorba de același tip de fenomen, în care indivizii trebuie să suporte costuri legate de găsirea unei soluții, de încheierea unui acord și de respectarea acestuia.

6.2 Costurile pentru cei cărora li se aplică deciziile

Aminteam în deschiderea capitolului de posibilitatea de a examina cazul luării deciziilor prin vot într-o imaginată asociație de locatari. Exemplul cu asociația de locatari este bun pentru că el ne poate oferi situații simple, în care este limpede care este natura costurilor despre care tot vorbim în acest context. Ce ar însemna, de pildă, „costurile suportate de către votanți atunci când li se aplică deciziile luate”? Pare mai mult o formulă încâlcită care nu spune nimic dacă nu recurgem la un exemplu simplu.

Să ne gândim însă la asociație de bloc în cadrul căreia se ia o decizie cu privire la orele între care se poate intra în bloc. Dacă majoritatea are gusturi cazone poate vota o regulă care spune că între orele 22 și 6 nu se poate intra în bloc. Administratorul închide ușa la ora 22 și nu o deschide nimănui până la ora 6. Este puțin probabil să se aprobe undeva această regulă. Persoanele mai în vârstă se vor teme că ar putea să aibă nevoie de îngrijire medicală pe timpul nopții. Cei mai tineri s-ar putea să lucreze până la miezul nopții. Exemplul este implauzibil pentru că este greu de crezut că membrii asociației ar lua o decizie care le-ar impune chiar lor costuri atât de mari.

Costurile sunt șanse jertfite.² Dacă trebuie să revin în bloc

²Mai multe explicații privitoare la acest mod de a vedea costurile se găsesc în anexa B.

până la ora 22 jertfesc aproape sigur o mulțime de oportunități interesante. Fiecare are obiectivele sale. Eu unul nu mai stau până târziu decât la Facultate, pentru a beneficia de posibilitatea de a citi pe Internet. Noua bibliotecă universală care este Internetul este mai lesne accesibilă la ore târzii. În condițiile deciziei de mai sus, ar trebui să jertfesc o serie întreagă de lecturi interesante.

Alții pot să aibă cu totul alte obiective personale care ar face ca regula respectivă să-i afecteze negativ. Important însă, din punct de vedere teoretic, este să putem înțelege ideea abstractă a unui cost pe care-l suportă chiar cei care votează.

Democrația este, între altele, o instituție atât de bună pentru că votanții sunt afectați chiar ei de deciziile lor. Acolo unde democrația slăbește sau este absentă lucrurile stau cu totul altfel. Pedagoaga din căminul de eleve și elevi de la liceul unde am fost cândva profesor le încuia, de pildă, pe timpul nopții pe eleve. Problema nu este aici dacă măsura era justificată sau nu. Este puțin probabil că ar fi fost adoptată dacă elevele ar fi votat.

**cost și
democra-
ție**

În cazul populațiilor mai ample deciziile nu au cum afecta deopotrivă pe toți. Trebuie să ținem cont de o medie a costurilor. Mai general, ceea ce ne interesează este o curbă a costurilor suportate în medie de către cei cărora li se aplică decizia luată.

Buchanan și Tullock examinează un spectru amplu de reguli de vot. Spectrul acesta se întinde de la regula luării deciziilor de către o singură persoană până la regula unanimității.³

Costurile cele mai mari pentru cei afectați de decizie sunt în cazul dictaturilor.⁴ Când decide o singură persoană, chiar dacă o face precum un părinte, vor apărea costuri substanțiale pentru supuși.

Costurile acestea scad pe măsură ce majoritatea necesară

³A se vedea în special partea a III-a din cartea lui Buchanan și Tullock[6] despre calculul consimțământului.

⁴Analiza lui Buchanan și Tullock[6] este destul de tehnică. Puteți totuși examina cu folos graficul din [6, p.65]. Ei folosesc termenul de *costuri externe* pentru costurile pe care le antrenează o decizie. În paginile care urmează graficului se explică în detaliu forma curbei acestor costuri externe.

pentru a lua deciziile sporește. Fiecare individ care este cooptat în majoritate va bloca acele decizii care-i impun costuri pe care nu este dispus să le suporte.

Pe măsură ce ne apropiem de unanimitate costurile generate de către deciziile politice tind către zero. Lucrul acesta este firesc pentru că, la limită, fiecare individ are un drept de veto cu care ar bloca deciziile care i-ar impune să facă lucruri pe care nu vrea să le facă.

Unanimitatea este, în acest caz, un alt nume pentru individualism. Într-un sistem de vot bazat pe regula unanimității fiecare individ trebuie luat în considerare atunci când se ia o decizie.⁵

6.3 Tipuri de majorități

Am trasat deja, în mintea noastră, două curbe ale costurilor: costurile negocierilor și costurile suportate de către cei cărora li se aplică decizia politică. Este interesant acum să le combinăm.

Gândiți-vă, de pildă, la un locatar al asociației noastre imaginare care-și face calcule cu privire la costul participării sale la negocierile asociației în comparație cu costurile implicate de deciziile asociației. Ședințele asociației sunt lungi și deciziile se iau foarte greu. În schimb, marile costuri, cele legate de facturile la încălzire, apă, gaze sau lumină, nu pot fi influențate prea mult de deciziile asociației. Riscul unei hotărâri de genul „toată lumea acasă la orele 22“ este mic pentru că sunt destui participanți la ședințe care au interes să blocheze astfel de decizii. În aceste condiții, rațional este să nu participi la

⁵Robert Paul Wolff, unul dintre filosofii emblematici pentru răsturnările petrecute în viziunile despre politică și viața socială în anii '60 ai secolului trecut, sublinia faptul că „democrația unanimă directă este idealul (adesea neexprimat) subiacent unei mari părți a teoriei democrației“, în *In Defense of Anarchism* (New York: Harper & Row, 1970), p.27. Democrația directă este adesea însă impracticabilă. Wolff propune un sistem în care democrația este directă și instantanee: toți votanții sunt conectați la o rețea prin care transmit voturile către un calculator central (*op.cit.*, pp.34–37). La sfârșitul anilor '60 propunerea suna poate încă utopic. Astăzi, în era răspândirii Internetului, este – din punct de vedere tehnologic – posibil să fie transpusă în practică.

ședințele asociației.

Raționamentul de mai sus este deosebit de presant îndeosebi în cazul celor care pot da o utilizare alternativă foarte atractivă timpului pe care l-ar consuma în ședințele de la asociația de bloc.

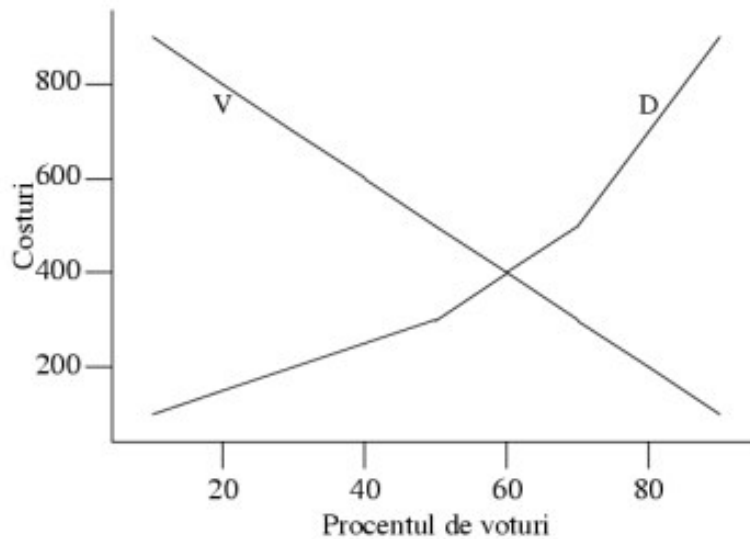

Figura 6.1: Majorități și costuri

Ideea de a combina cele două curbe este cu atât mai interesantă în cazul general, cel al votului la nivelul unei comunități ample.⁶ În figura 6.1 curba *V* reprezintă costurile (în niște unități convenționale) pe care le antrenează pentru membrii colectivității deciziile politice. Curba *D* reprezintă costurile negocierii. Procentul de voturi reprezintă procentul de voturi care trebuie întrunit pentru a lua o decizie. Este vorba, cu alte cuvinte, despre regula de votare.

Curbele acestea și relația dintre ele au fost identificate de către James Buchanan și Gordon Tullock. Se observă destul de lesne că faptul fundamental care se desprinde din figura 6.1

⁶Graficul din figura 6.1 este adaptat după cel din carte lui Tullock[31, p.52]. Buchanan și Tullock[6, pp.71–84] discută în detaliu problematica analizată aici.

îl reprezintă intersecția celor două curbe undeva în zona unei majorități de 60% sau ceva mai mult.

O majoritate simplă este una de 50% plus un vot. În multe locuri se iau decizii și cu majorități aflate mult sub 50%. Majoritatea care se află însă la punctul de întâlnire a curbelor din figura 6.1 este o *majoritate întărită*. Buchanan și Tullock s-au bazat pe observația că multe constituții prevăd ca în chestiunile importante deciziile să se ia cu o majoritate de două treimi. Asemenea prevederi există inclusiv în Constituția României.

**majorita-
te
întărită**

6.4 Drepturi individuale, unanimitate și majorități întărite

Rezultatul din analiza instituțională sintetizat în figura 6.1 a fost decantat în filosofia politică de către James Buchanan după formula cuprinsă în subtitlul cărții sale *Limitele libertății*. Din perspectiva instituțiilor individul se află plasat între Leviatan și anarhie. După James Buchanan, rațională nu este poziția de mijloc, ci una ceva mai apropiată de anarhie decât de Leviatan.⁷

Leviatanul este reprezentat de regula după care decide o singură persoană. Anarhia este întruchipată de regula unanimității.

După Buchanan unanimitatea este atractivă pentru că oferă fiecăruia posibilitatea de a-și apăra drepturile.⁸ Drepturile individuale nu sunt apărate, ca să spunem așa, în chip paternalist de către stat, ci fiecare are posibilitatea de a bloca orice fel de decizie care i se pare indezirabilă din punctul său de vedere.

Costul negocierii unor decizii acceptabile de către toți este

⁷Pentru ceea ce spune Buchanan despre anarhie a se vedea în Buchanan[5, cap.1] secțiunea despre utopia anarhistă. Exemplul interesant de anarhie ordonată pe care-l discută Buchanan este cel al universităților. Anarhia ordonată se bazează însă pe reguli acceptate în mod implicit de către toți. În vâltoarea anilor '60 aceste reguli au fost date peste cap și universitățile au trebuit să adopte reguli formale (Buchanan[5, p.5]).

⁸Pentru discuția tehnică în legătură cu unanimitatea a se vedea Buchanan și Tullock[6, cap.7].

însă foarte mare. Ceea ce propune Buchanan este o *aproximare* a unanimității. Această aproximare este realizată prin majorități întărite.

Dacă facem un efort de a ne apropia de situațiile reale, ne putem da seama mai bine care sunt rațiunile pentru care această aproximare poate da de cele mai multe ori roadele scontate. Indivizii, într-o colectivitate reală, nu sunt o masă amorfă. Ei fac parte din grupuri care au interese comune. Atunci când se constituie coaliții de votanți acestea se constituie prin atragerea de noi grupuri. Dacă majoritatea cerută este una întărită, chiar dacă pentru a o realiza mai este nevoie de câteva voturi, trebuie în fapt făcute concesii unui întreg grup, astfel că se ajunge la o extindere a coaliției și peste procentul cerut de regula de votare.

Un grup ar trebui să aibă preferințe foarte ciudate și să fie extrem de izolat pentru ca interesele sale să nu coincidă măcar în parte cu acelea ale unei coaliții largi. Chiar dacă nu face parte din coaliție, grupul tot va regăsi în parte interesele sale în deciziile luate.

Într-o democrație nelimitată ar exista, este drept, riscul unei mari majorități tiranice.⁹ Corectura evidentă este obținută printr-o democrație zisă limitată: un sistem de instituții care înglobează un set de reguli referitoare la drepturile individuale.¹⁰

⁹Riscul acesta nu se materializează în forme extreme chiar așa de ușor într-o democrație. Hitler a fost adus la putere, de pildă, de o majoritate, dar nu de una întărită. Exista, ce-i drept, o majoritate întărită de votanți ostili democrației ca atare. Ea putea fi obținută însă combinând voturile naziste, comuniste și ale altor forțe ostile democrației. O asemenea coaliție nu s-a materializat însă niciodată în cadru democratic, ci doar sub forma înțelegerilor ulterioare dintre Hitler și Stalin, înțelegeri în parte secrete.

¹⁰A se vedea aici discuția mai amplă pe tema democrației limitate din capitolul 5.

**majori-
tăți
întărite**

6.5 James M. Buchanan și ideea de constituție

Atunci când analizăm acțiunile unui individ ceea ce contează este analiza *calculului economic*¹¹ făcut de individ: evaluarea raportului dintre obiectivele acțiunii și mijloacele de care dispune, evaluarea costurilor în contrast cu beneficiile, a conexiunilor cu alte acțiuni pe care le-ar putea face.

De îndată ce are loc o interacțiune cât de simplă între indivizi intră în joc și alte elemente. Să zicem că avem de a face cu o tranzacție foarte simplă, încheiată după modelul „bani contra marfă“. Ea decurge fără probleme pentru că ambele părți acceptă că, înainte de tranzacție, una este proprietara banilor și cealaltă proprietara mărfii. Relațiile de proprietate sunt o *presupoziție* a tranzacției respective.¹²

Am folosit adesea în acest manual termenul „presupoziție“. Nu ne-am propus aici să-i dăm un sens tehnic.¹³ Dar chiar și o idee mai vagă de presupoziție ne poate fi de folos pentru a înțelege modul în care James Buchanan concepe constituțiile.

**presupo-
ziție**

Presupoziția de mai sus ține însă de o clasă foarte generală de presupoziții subiacente nenumăratelor tranzacții. Acordul cu privire la tipul respectiv de presupoziție nu este însă rodul unei tranzacții obișnuite. Acest lucru nu ar fi posibil pentru că tranzacțiile obișnuite *depind* de presupoziția respectivă. Acordul în cauză ține de un alt nivel, cel *constituțional*.

Să mergem acum cu gândul către un alt nivel, cel la care s-ar adopta un plan de acțiune al unei echipe. Din nou intervin o serie de presupoziții.

¹¹Observați sensul *tehnic* al acestui termen. Nu este vorba despre simple calcule monetare. Orice acțiune umană, conștient sau nu, implică asemenea calcule. Chiar dacă aici nu este vorba despre o încercare de a interpreta concepția lui Mises despre acțiunea umană, este instructiv să fie consultat tratatul lui Mises[18] pentru analiza acțiunii umane și ideea de calcul economic.

¹²A se vedea James M. Buchanan[5, p.17], chiar la începutul capitolului al doilea. Exemplul este acolo cel al comerțului cu pepeni.

¹³Cine este interesat de o precizare a unui sens tehnic compatibil cu un context cum este cel de față poate citi Mihail Radu Solcan, *Arta răului cel mai mic* (București, All, 1998), pp. 16–17.

Dacă mergem chiar către nivelul la care este vorba de adoptarea unor reguli, de *constituirea* unor instituții, putem face aceeași observație cu privire la presupuziții.

„Constituțional“ în sensul lui Buchanan este un concept care trece mult dincolo de ceea ce numim în mod uzual „constituție“. Ceea ce surprinde, de fapt, Buchanan este un fenomen mai general.¹⁴

constituție

Constituțiile scrise, în sensul obișnuit al termenului, dau un caracter explicit presupuzițiilor. De exemplu, ele pot garanta în mod expres proprietatea privată.

Asemenea operațiuni de scoatere la lumină a presupuzițiilor și de formalizare a lor fac însă instituțiile în genere. În multe cazuri, ele creează un cadru în care se pot adopta alte reguli, care la rândul lor constituie un cadru constituțional în limitele căruia se adoptă alte reguli și așa mai departe.

Avem deci de a face cu un mod de a vedea instituțiile. Altfel spus, este vorba despre o *perspectivă* asupra instituțiilor¹⁵

**analiza
economie-
că
constitu-
țională**

Modul acesta de a privi nivelul constituțional implică în mod natural ideea că o constituție nu este neapărat un text scris. S-ar putea chiar să existe o discrepanță între un eventual text scris botezat „constituție“ și ceea ce indivizii acceptă în mod tacit în plan constituțional.

Observația de mai sus permite, de asemenea, o ieșire elegantă din dificultatea asociată în mod tradițional cu contractele constituționale. Când au fost încheiate? De către cine? Asemenea întrebări nu au sens. Semnificativ este faptul că ele sunt acceptate implicit. De multe ori este necesar, de altfel, un efort intens de cercetare pentru a descoperi ce se află la nivel constituțional.

¹⁴Argumentul construit și cu utilizarea aparatului matematic se găsește la Buchanan[5, cap.2] în secțiunea despre contractul în două etape (*two-stage contract*).

¹⁵Buchanan și membrii școlii sale spun că ei cultivă domeniul analizei economice constituționale (*constitutional economics*). A se vedea explicațiile date în acest sens de James M. Buchanan, „The domain of constitutional political economics“, *Constitutional Political Economy* 1(1):1–18 (1990). Buchanan discută pe larg, în finalul articolului, și conceptul de „perspectivă“.

O altă întrebare care a fost adesea pusă privește constituția ideală sau rațională.¹⁶ Ce reguli ar trebui să conțină ea? Nu subzistă nici o îndoială că Buchanan are în vedere reguli menite să apere proprietatea privată. Dar el respinge ideea de a specifica în mod expres regulile constituției ideale. Viziunea aceasta îl diferențiază în raport cu alți contractualiști.

Din perspectiva lui James Buchanan, analiza proceselor de adoptare a regulilor, de alegere a instituțiilor începe *aici și acum*¹⁷. Nu trebuie să ne întrebăm dacă suntem mai aproape sau mai departe de regulile constituției ideale. Ce putem face cu adevărat bine este să ne facem toate acele calcule pe care le-am descris în acest capitol. Dacă le facem bine ar trebui să ajungem să aproximăm rezultatul la care am ajunge dacă am vota pe baza regulii unanimității.

**constitu-
ție
ideală**

Mai simplu spus, o societate bună este una în care fiecare individ ajunge la o stare bună din punctul său de vedere fără a înrăutăți starea altora. Aceste stări bune nu pot fi însă nicicum definite în mod abstract, pentru că depind de acel *aici și acum* de la care pornesc indivizii. Ele nu pot nici să fie atinse în mod izolat de către indivizi. Negocierile la nivelul colectivității sunt ineluctabile. Ele permit înstructurarea instituțiilor în contextul cărora indivizii ajung la respectivele stări bune.

¹⁶În sensul de set de instituții care ar întruchipa un anumit ideal.

¹⁷A se vedea ideea chiar în prefața la Buchanan[5].

Capitolul 7

Efectele democrației asupra politicienilor și cetățenilor

Acțiunile politicienilor și cetățenilor sunt deopotrivă remodelate de către „regulile jocului“ politic, de către instituțiile politice. În ciuda criticilor care i-au fost aduse pe motiv că nu ar ține cont de acest rol al instituțiilor,¹ analiza economică a instituțiilor a produs rezultate semnificative în această direcție.

În centrul atenției se află, cum este firesc, regulile „jocului politic democratic“.

7.1 Votantul median

Cum se întâmplă în cazul oricărei abordări teoretice, înainte de a trece la subiectul propriu-zis trebuie să ne dotăm cu instrumente de analiză conceptuală. O noțiune simplă, dar foarte eficientă ca unealtă analitică este noțiunea de *votant median*.

Oricine a terminat o școală este familiarizat cu mediile care se încheie la capătul diverselor perioade de învățătură. Putem face, de asemenea, media veniturilor celor care locuiesc în blocul nostru sau pe strada noastră. Să zicem însă că o colectivitate ipotetică vrea să constituie un fond pentru a finanța o

¹Vezi, de exemplu, rezumatul criticilor lui Peters la pagina 44. Guy Peters formulează și ideea că analiza economică a instituțiilor nu ar putea explica influența instituțiilor asupra comportamentului indivizilor.

activitate. Colectivitatea ar putea plăti șeriful sau alt furnizor de securitate. Obiectivul ei concret este mai puțin important. Semnificativ este doar faptul că fiecare membru al comunității, în urma deciziei care va fi luată, va avea de plătit o contribuție. Fiecare este dispus să dea o anumită sumă, pe care o vom exprima în UM, niște unități monetare oarecari. Aceste intenții referitoare la contribuția la fondul comun sunt descrise în tabelul 7.1.

Individ	1	2	3	4	5	6	7
Contribuție	100	150	200	250	400	700	1000

Tabelul 7.1:

Comunitatea ipotetică are șapte membri. Dacă faceți media sumelor aflate pe rândul intitulat „Contribuție“, veți obține suma de 400 UM.

Să ne închipuim acum ce se întâmplă dacă membrii comunității votează diverse propuneri pentru fondul comun. Regula votului este „jumătate plus unu din membrii comunității“. Cum sunt doar șapte membri, pentru ca o propunere să treacă, ea are nevoie de patru voturi. Pentru a colora mai viu toată situația, ne imaginăm că propunerile sunt făcute de către politicieni.

Un politician raționează în felul următor: în medie, oamenii ar fi dispuși să se angajeze la plata a 400 UM. Ar trebui deci să propun o contribuție de 400 UM. Politicianul greșește însă și propunerea lui nu are șanse să treacă la vot.

Unde este eroarea politicianului? El nu pare să țină seama de o trăsătură importantă a democrației: votanții sunt afectați de propriul vot. Un votant nu va fi de acord să dea 400 UM, dacă ea sau el nu ar fi dispus să dea decât 200 UM sau orice sumă mai mică decât cea propusă. În cazul nostru imaginar, politicianul nu va reuși să întrunească decât acordul a trei membri ai comunității, după cum este ușor să vă dați seama acum.

Statisticienii lucrează cu mai multe tipuri de „medii“.² Ei

²Le puteți găsi în orice manual de statistică. De asemenea, manualele de matematică pentru științele sociale tind să includă capitole dedicate statisticii. O sursă simplă de documentare o constituie și programele de

vorbesc mai degrabă despre *tendința centrală* a unei serii, iar media obișnuită (ca la școală) este doar una dintre ele. Am putea căuta valoarea care apare cel mai frecvent în seria de rezultate, dar această investigație nu ar aduce nimic semnificativ pentru analiza cazului nostru. De altfel, chiar în cazul unor opțiuni publice reale există aceeași tendință către dispersarea pe o plajă amplă a rezultatelor. Mai există însă un mod de a calcula tendința centrală: identificarea *medianei*.

În cazul nostru este mai ușor să explicăm chiar ideea de *votant median*. Mai întâi, datele trebuie sortate. În tabelul 7.1 datele sunt deja ordonate crescător. Dacă nu ar fi deja sortate, ar trebui să facem acest lucru înainte de a identifica mediana. **votant median**
Votantul median, într-un tabel de genul tabelului 7.1 are tot atâția votanți la stânga și la dreapta sa, dacă numărul total de votanți este impar. Aici „stânga“ și „dreapta“ nu au sensul ideologic obișnuit. Este vorba doar despre structura seriei de intenții de vot. În cazul unui număr par de votanți, ar trebui să construim un votant ipotetic, plasat între cei doi votanți „din mijloc“.³

7.2 Efectele democrației asupra politicianilor

Ce propunere ar trebui să facă un politician pentru a reuni o coaliție majoritară? Politicianul trebuie să se orienteze către votantul median. În experimentul nostru imaginar, ale cărui date de plecare sunt sintetizate în tabelul 7.1, propunerea care ar întruni acordul unei coaliții de patru membri ai comunității este reprezentată de o contribuție de 250 UM. Este cât se poate de simplu de văzut de ce aceasta este propunerea care va câștiga în competiție cu oricare alta.

În practică, politicianilor nu le este prea ușor să identifice calculator. De pildă, OpenOffice, care este un complex de programe cu sursă deschisă și care poate fi folosit gratuit, are posibilitatea de a calcula tendința centrală a unei serii de observații.

³O prezentare simplă a ideii de votant median și a implicațiilor ei pentru vot ca mijloc de conducere colectivă se găsește la Tullock[31, pp.14–25].

votantul median. Ei se străduiesc însă să facă acest lucru. De aici un efect foarte interesant al *regulilor democrației*: politicienii care obțin un număr mare de voturi tind să adopte poziții care se deosebesc foarte puțin între ele.

Cum ar putea pătrunde însă un politician nou pe scena politică? Ce ar putea propune ea sau el, în așa fel încât să obțină un număr semnificativ de voturi? Soluția pentru politicienii noi este să se uite către dimensiunile opțiunilor publice neglijate de către ceilalți. În cazul nostru imaginar era vorba doar despre o dimensiune (cea a deciziei referitoare la fondul comun). În practică, o asemenea dimensiune a opțiunilor publice ar fi mult mai complicată. Ea ar putea, de pildă, să țină de reglementarea mai complicată a economiei. De multe ori politicienii discută, de pildă, despre impozite, redistribuirea veniturilor, controlul prețurilor și alte chestiuni de acest gen. Dacă politicienii tradiționali au neglijat însă chestiunile privitoare la reglementarea morală și s-au îndepărtat cu toții prea mult de votantul median pe respectiva dimensiune, atunci aceasta reprezintă o șansă pentru un politician nou. Dacă există, de exemplu, prea multă cenzură (sau prea puțină, în funcție de preferințele votanților) a publicațiilor sau filmelor obscene, politicianul nou poate face o propunere care să întrunească un număr important de adepți și să pătrundă astfel în politică.

În Europa, în mod tradițional, politicienii au exploatat dimensiunea națională pentru a face breșe în corpul de politicieni consacrați. Posibilitatea aceasta s-ar putea să rămână o vreme deschisă. Dacă politicienii consacrați (așa-zisa clasă politică) se îndreaptă cu toții către Uniunea Europeană, atunci rămân tot cu toții descoperiți pe dimensiunea național-supranațională a opțiunilor politice. Totul depinde însă evident de fluctuațiile în intențiile de vot. Dacă imensa majoritate a votanților sprijină aderarea la Uniunea Europeană, atunci nu prea este ce exploata pe linia opoziției față de structurile supranaționale.

**deosebiri-
le mici
dintre
politi-
cieni**

**intrarea
în
politică**

7.3 Democrația ca piață politică

Pentru omul care nu are o instrucție în domeniul analizei instituționale, termenul „democrație“ are o definiție etimologică.

Dacă plecăm de la înțelesul cuvintelor grecești din care este compus, atunci democrația ar fi puterea poporului. Cel mai important defect al acestei definiții este că nu ne spune nimic despre democrație ca instituție. Evident, definiția nu are sens să sintetizeze chiar regulile, dar ne-ar putea da o idee despre proprietățile lor sau despre efectele lor.

O definiție dată din perspectivă filosofică este cea a lui Karl Popper. Popper pune accent pe calitatea pe care o are democrația ca instituție de a asigura trecerea puterii fără violență dintr-o mână într-alta.

Din punctul de vedere al analizei economice a instituțiilor am văzut deja efectul regulilor democrației asupra politicienilor. Politicienii sunt asemenea producătorilor care vin cu mărfurile lor pe o piață. Marfa pe care o vând ei sunt propunerile (ca în exemplul simplu de mai sus). Alegătorii cumpără marfa cu ajutorul voturilor. Din perspectivă economică, democrația este o formă a unei piețe politice.

Ideea de a defini astfel piața politică i-a venit mai întâi lui Schumpeter.⁴ Anthony Downs a scris din această perspectivă o carte clasică.⁵

**pieța
politică**

Definiția democrației ca piață politică este extrem de potrivită cu abordarea proprie școlii opțiunilor publice. De altfel,

⁴Schumpeter a fost un economist de origine austriacă. Nu făcea parte însă din ceea ce se numește „școala austriacă“ (v. aici subsecțiunea 3.4). Schumpeter a formulat ideile sale despre democrație într-o carte care sintetiza reflecțiile sale pe tema socialismului (cartea a apărut mai întâi în 1942 și a cunoscut noi ediții în 1947 și 1950). În partea a patra, consacrată raportului dintre democrație și socialism, Schumpeter observă că teoriile mai vechi ale democrației pleacă de la ideea că alegătorii au opinii clare și bine conturate. Ei ar alege apoi *reprezentanți*. Acești reprezentanți au doar rolul de a susține opiniile alegătorilor. Schumpeter propune o teorie care inversează acest raport. Rezultatul este ipoteza că „metoda democratică este acea instituție politică în cadrul căreia puterea de a lua decizii se obține de către indivizi în urma unei competiții pentru voturile poporului“ (Joseph A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy* [New York: Harper, 1975], p.269). Ideea-cheie în textul lui Schumpeter este cea a *competiției* pentru voturile alegătorilor. Dispare ideea de reprezentare a unor opinii bine conturate ale alegătorilor. Politicienii sunt cei care încearcă să ofere idei cât mai atrăgătoare alegătorilor.

⁵Anthony Downs, *An Economic Theory of Democracy* (New York: Harper, 1957).

am și folosit rezultatele obținute de această școală de analiză instituțională pentru a arăta felul în care acțiunile politicianilor sunt adaptate la condițiile pieței politice.

De ce ar fi așa de importantă definiția în termenii pieței politice și nu cea obișnuită, în termenii puterii poporului? Definiția democrației ca piață politică ne îndrumă pașii către evaluarea eficienței sistemului de reguli. Dacă ar fi să reformăm un sistem de reguli de vot ar trebui probabil să ne gândim ca el să fie eficient într-un sens serios al cuvântului. Sistemul ar trebui să genereze decizii care să creeze condiții pentru ca indivizii să poată maximiza beneficiile acțiunilor lor.⁶ Definiția în termeni de putere a poporului este catastrofală din acest punct de vedere, deoarece nu ne dă absolut nici o orientare în procesul de reformă.

7.4 Efectele democrației asupra cetățenilor

Democrația este un sistem instituțional paradoxal. Cetățenii pot alege, dar structura de stimulente generată de această instituție nu-i face să se și informeze în profunzime înainte de a alege.

Înainte de a discuta latura teoretică a ceea ce se numește tehnic „ignoranță rațională“ să încercăm să dăm o imagine mai colorată acestei probleme. Să zicem că populația unui oraș se împarte (nu contează în ce proporție) între iubitori de câini și inamici ai câinilor. Se țin alegeri pentru primărie. Candidații își prezintă programele, ideile. Alegătorii se uită însă mai mult la felul cum se îmbracă candidații. Ziarele scriu despre nunta fiicei unuia, despre inelele pe care le poartă fiul altuia și despre aventurile amoroase ale celui de al treilea candidat. Câștigă un politician care are în program o politică de eliminare cu duritate a câinilor vagabonzi. Iubitorii de câini sunt oripilați. Sunt chiar disperați, pentru că și câinii lor de casă ingurgitează otravă în parcuri și nu mor. Alegerile au fost însă foarte strânse.

**ignoranța
rațională**

⁶Accentul cade în acest tip de analiză pe *acțiuni*. Se observă contrastul cu ideea că democrația ar fi un mod de a sintetiza *opiniile* oamenilor.

Chiar dacă sunt puțini la număr, iubitorii de câini, dacă s-ar fi uitat atent peste programele candidaților, dacă ar fi studiat mai bine datele cu privire la personalitatea lor și ar fi evaluat consecințele, ar fi votat altfel. Un număr mic de votanți care și-ar fi schimbat părerile, rezultatul ar fi fost altul.

Democrația-ca-instituție are posibilitatea să ofere un epilog la o poveste precum cea de mai sus. La următoarele alegeri, iubitorii de câini pot trage concluziile care li se par adecvate și pot vota în consecință. De asemenea, asociațiile de protecție a animalelor se pot mobiliza.

Ignoranța rațională pune probleme extrem de delicate pentru o democrație. Dacă, în locul situației simple din tabelul 7.1, am avea de a face cu adoptarea bugetului unei țări, atunci ar fi extrem de costisitor pentru votanți să evalueze implicațiile votului lor.⁷

La fel stau lucrurile în cazul unui sistem de impozitare. Dacă ai venituri mici s-ar putea să fii tentat să votezi pentru un sistem în care tu plătești puțin și cei cu venituri mari plătesc mult. Partea proastă este că e mai dificil de apreciat de către votanți (din pricina ignoranței raționale) efectul profund al sistemului de impozitate asupra eficienței, inclusiv a eficienței acțiunilor lor în viitor.⁸

Cum rezolvă votanții problema ignoranței raționale? Votanții se orientează în funcție de ideologii.⁹

Se vede astfel cum analiza economică este capabilă să explice și rolul jucat de către ideologii în politică. Abordarea alternativă, cea care pune accentul pe rolul miturilor, simbo-

**rolul
ideologiilor**

⁷Pentru o introducere succintă în problematica ignoranței raționale se găsește în Vaughn[32, pp.302–307].

⁸Nu ar putea experții rezolva problemele în locul votanților? Răspunsul este negativ. Karl Popper ne oferă fundamentele criticii filosofice la adresa recursului la experți. Cealaltă fațetă a criticii recursului la experți o reprezintă critica din perspectivă economică. În lipsa preferințelor votanților, experții folosesc propriile preferințe. Or, aceasta nu este o rezolvare a problemei așa cum ne-am așteptat să o facă un expert, ci exercitarea puterii arbitrare, așa cum ar face-o și cel mai incult dictator. Pentru forma clasică a acestui argument a se vedea Friedrich A. Hayek, *Drumul către servitute* (București: Humanitas, 1993), cap.V, în special pp.72–73.

⁹Vezi Vaughn[32, pp.305].

lurilor și ritualurilor în politică, vede doar soluția adoptată de indivizi. Ea este limitată, prin natura ei, la suprafața lucrurilor, neputând pătrunde până la probleme, și este condamnată să rămână superficială.

Capitolul 8

Reguli și costuri

Nu există mese gratuite! Chiar dacă unora nu le place să li se reamintească acest adevăr, dacă sunt persoane raționale, vor admite că așa stau lucrurile. Pentru orice masă plătește cineva. Dacă nu plătesc cei care consumă, atunci plătește organizația sau firma care i-a invitat. La urma urmelor, plătește restaurantul, dar cineva plătește.

Nu există mese gratuite și fiecare dintre ele are un șir întreg de costuri asociate ei. Iar dacă există costuri, atunci putem discuta despre realizarea sau nu a unor beneficii.

Are însă sens să extindem această maximă și la instituții? Dacă ele sunt reguli, ce sens ar avea să vorbim despre costuri și beneficii în cazul lor? Plătește cineva, într-un sens nemetaforic, pentru reguli? Pentru reguli nu, dar *din pricina regulilor* da!

Regulile generează costuri pentru cei care „joacă“ în limitele regulilor respective. De asemenea, beneficiile pe care le obțin cei care interacționează sub imperiul unor sisteme diferite de reguli nu sunt aceleași. Aceasta face ca să fie normal să ne așteptăm ca structura stimulentei generată în condițiile unor sisteme de reguli diferite să nu fie aceeași.

**structura
stimulen-
telor**

Înainte de a continua însă lectura acestui capitol, parcurgeți anexele manualului. S-ar putea să fi făcut acest lucru și până acum. Dacă nu l-ați făcut, acum este imperios necesar să citiți anexele. O serie întreagă de concepte sunt utilizate în continuare într-un sens foarte special și lectura secțiunilor care urmează nu are sens dacă nu puteți descifra conceptele respec-

tive. Când parcurgeți anexele, dacă materialul vă este familiar, verificați doar sensul acordat aici conceptelor-cheie. Dacă materialul nu vă este familiar, trebuie să-l studiați atent și ar fi recomandabil să completați lectura cu unul dintre manualele de analiză economică indicate în bibliografie.¹

8.1 Analiza economică a dreptului

Dacă instituțiile sunt reguli, atunci este firesc ca o parte a lor să capete o formă, ca să zicem așa, „palpabilă“, să se regăsească în legislație. Cum termenul „palpabil“ este o pură metaforă, el nu s-ar folosi într-o exprimare pur tehnică. Tehnic, am vorbi despre o formalizare a instituției.

În acest manual avem în vedere instituții politice și economice, nu sisteme de drept.² Analiza dreptului ca atare ne interesează, ba chiar este în centrul atenției noastre, pentru că instituțiile sunt reguli și multe reguli importante sunt formalizate într-un sistem de drept sau altul.

În ultimele decenii, mai întâi în SUA și apoi în Europa, a devenit foarte populară o direcție de cercetare denumită în engleză *law and economics*.³ În linii mari, acesta nu este decât un nume pentru o formă a analizei instituționale. Ceva mai precis, putem spune că ideea centrală a acestui curent este să aplice tehnici de analiză economică în problemele ce țin de analiza instituțiilor și a dreptului.

Există rațiuni de natură strict practică pentru a recurge la

¹Manualele de economie pe care le-aș recomanda cu prioritate, în acest context, după cum se arată și în anexe, sunt cele ale lui Friedman[10] și Heyne[12]. Dacă le substituiți cu alte manuale, trebuie să fiți atente și atenți la faptul că manualele de analiză economică sunt departe de a fi compatibile între ele: nu substituiți la întâmplare cu un alt manual. Faceți o comparație cu anexele manualului de față; comparați, de asemenea, între ele diverse manuale de economie. Rezultatul va fi cât se poate de instructiv.

²Pentru distincțiile conceptuale referitoare la tipurile de instituții revedeți secțiunea 1.2.

³În momentul de față există enciclopedii cuprinzătoare de *law and economics*, precum cele editate de către Peter Newman[20] și Boudewijn Bouckaert și Gerrit De Geest[4].

analiza economică. Un judecător care trebuie, de pildă, să decidă mărimea unei compensații într-un caz de răspundere civilă se vede confruntat cu nevoia de a lua o decizie întemeiată pe altceva decât simple analogii sau considerații de ordin general. Chiar și atunci când este vorba de cuantumul unei amenzi, analiza economică poate fi extrem de utilă. Nu este de mirare că o serie de juriști implicați practic în actul de justiție au văzut în analiza economică un instrument revoluționar pentru profesia lor.⁴

Ceea ce ne interesează aici sunt însă aspectele teoretice ale acestei problematice, aspecte care conduc ineluctabil la o analiză economică a efectelor regulilor care au luat forma unor legi. În românește, vom folosi pentru *law and economics* expresia „analiza economică a dreptului“.

În capitolele anterioare am acordat atenție teoriei opțiunilor publice. Aceasta este, în fond, o teorie despre funcționarea instituțiilor politice. Ea explică și prezice felul în care o regulă sau alta este adoptată în cadrul unei comunități. De aici înainte accentul va cădea pe explicarea și prezicerea efectelor instituțiilor economice.

Predicțiile din științele sociale trebuie însă deosebite cu grijă de cele din științele naturii. Predicțiile din științele sociale sunt de forma „dacă întreprinzi cutare acțiune, atunci...“, „dacă te afli în cutare situație și urmărești un anumit obiectiv, atunci...“. Nu avem cum prezice însă ce obiective vor urmări indivizii și, de aceea, nici cursul acțiunilor lor nu poate fi prevăzut. Tot ce putem spune în legătură cu acțiunile este strict limitat la forma „dacă acesta va fi cursul acțiunii, atunci...“. Putem, în schimb, să spunem o mulțime de lucruri interesante în legătură cu regulile și efectele lor asupra eficienței acțiunilor. De aici și interesul pentru analiza instituțională sub forma analizei economice a dreptului.

⁴Exemplul cel mai cunoscut este cel al profesorului Richard Posner, care este și un foarte cunoscut judecător american. Richard Posner este autorul uneia dintre cărțile de referință pentru acest domeniu, *Economic Analysis of Law* (Boston: Little Brown, 1973), reeditată ulterior într-o formă extinsă. În enciclopedia editată de Bouckaert și Geest[4] numele lui Posner apare de peste 850 de ori! Nu întâmplător el este cel care semnează prefața enciclopediei.

**analiza
economi-
că a
dreptului**

predicții

David Friedman a identificat trei direcții mari pe care poate merge analiza economică a dreptului. Ea poate prezice efectele regulilor (în limitele precizate mai sus ale predicției în științele sociale). Ea poate furniza explicații în legătură cu efectul unei reguli. Ea poate stabili ce reguli sunt corelate cu eficiența mai mare a acțiunilor celor care „joacă” după regulile respective.⁵

După cum se vede ușor, ultima direcție interferează cu preocupările filosofice. Etica și-a pus dintotdeauna întrebarea ce reguli *trebuie* să existe. Răspunsul din analiza economică a dreptului se află într-o strânsă legătură cu acela oferit în filosofie de către utilitariști. Conexiunea aceasta nu este deloc întâmplătoare. Analiza economică oferă o versiune modernă a conceptului de utilitate și dezvoltă consecințele care decurg logic din acest concept.⁶

**instituții
bune**

În rezumat, dacă în capitolele anterioare ne-am concentrat atenția în special asupra a ceea ce se întâmplă în condițiile votului democratic, începând cu acest capitol accentul cade pe cercetarea efectelor regulilor care, o dată adoptate în cadrul trasat de către instituțiile politice, constrâng relațiile economice dintre indivizi.

8.2 Instituțiile și reducerea costurilor tranzacțiilor

În secțiunea 8.1 am caracterizat domeniul de cercetare al analizei economice a dreptului. Secțiunea de față urmărește să ofere o idee despre analiza economică a dreptului ca școală de gândire. În acest sens, ca orice școală, ea are un motiv sau o idee dominantă, care revine, sub o formă sau alta, în toate soluțiile date problemelor examinate.

⁵Concepția lui David Friedman despre aceste trei direcții a evoluat în timp de la un optimism mai accentuat în privința predicțiilor (a se vedea David Friedman[9, p.144]) la ceea ce găsim în Friedman[11, p.15]. Cartea lui Friedman[11] sintetizează concepția sa despre analiza economică a dreptului. Este scrisă accesibil și versiunea de pe Internet oferă o sumedenie de legături către alte situri ce conțin informații extrem de utile.

⁶Pentru o prezentare a conceptului de utilitate vezi anexa A.

Ideea care străbate ca un fir roșu lucrările tipice pentru analiza economică a dreptului este aceea că regulile și deciziile date în baza unei reguli afectează costul tranzacțiilor. Aceasta înseamnă că uneori costul tranzacțiilor devine mai mare, pentru o parte sau alta, iar alteori acesta se reduce.

**costul
tranzacțiilor**

Ideea aceasta, într-o formă simplă, este destul de ușor de acceptat, mai ales dacă este vorba de legi sau reguli „de organizare“, cum se spune adesea. Dacă legea îmi cere să obțin zece aprobări, va trebui să alerg desigur mai mult pe la diverse birouri, să plătesc poate pentru tot felul de acte și așa mai departe, decât dacă legea va cere să obțin numai una dintre cele zece aprobări.

În esență, costul tranzacției este costul implicat de desfășurarea negocierilor, obținerea eventualelor aprobări și asigurarea respectării înțelegerii încheiate în vederea întreprinderii a ceva în comun. Bineînțeles că acest „ceva în comun“ poate să fie o simplă tranzacție de genul „bani contra marfă“. Poate fi vorba însă de ceva mult mai complex, cum ar fi crearea unei firme.

În cazurile ceva mai puțin simple, legătura dintre reguli și costul tranzacțiilor este însă departe de a fi la fel de ușor de sesizat. Vom adapta la nevoile manualului de față un fragment dintr-un studiu de caz mai complicat imaginat de către David Friedman.⁷

Dacă locuiți într-un bloc, nu se poate să nu fi fost deranjați măcar o dată de muzica dată foarte tare de vecin sau de vibrațiile mașinii cu care acesta găurește zidurile. Chiar dacă nu locuiți la bloc, nu va fi greu să vă puneți în pielea personajelor din exemplul de mai jos.

Imaginați-vă două apartamente aflate pe același etaj și care au un singur perete comun. Fiecare apartament are trei camere dispuse una după alta și, pentru ca să ne fie mai ușor să ne referim la ele, vom numerota camerele de la stânga la dreapta, astfel încât camera numărul 3 a primului apartament are un perete comun cu camera 1 a celui de al doilea apartament. Proprietarul celui de al doilea apartament are pasiunea tâmplăriei și a amenajat un mic atelier în prima cameră. Zgomotele din atelier nu sunt extrem de puternice, dar se aud în

⁷A se vedea Friedman[11, pp.37–38].

camera 3 a primului apartament.

O vreme relațiile dintre cei doi proprietari de apartamente decurg fără fricțiuni. Totul până în ziua în care proprietarul primului apartament vrea să înregistreze muzică de pe casete pe CD-uri. Pentru aceasta el dă drumul casetofonului și folosește microfonul de la calculator pentru a înregistra muzică. Din păcate, cu metoda aceasta el captează și zgomotele din atelierul de tâmplărie din apartamentul vecin.

Probabil că mintea cititoarelor și cititorilor născocoște deja diverse soluții. Gândiți-vă însă mai degrabă la altceva. Orice soluție ați imagina ea are un cost. După cum aminteam la începutul capitoului, nu există mese gratuite.

Dacă se schimbă metoda de înregistrare, trebuie găsit un mod pentru a face o legătură directă între casetofon și computer. Aceasta presupune un cost oarecare. Proprietarul primului apartament s-ar putea muta în prima cameră și ar scăpa astfel de zgomote. Nici în acest caz costul nu este nul. Evident, s-ar putea muta atelierul de tâmplărie. S-au ar putea să se interzică folosirea uneltelor de tâmplărie în blocuri.

Bine, s-ar putea să zică majoritatea cititorilor, dar cei doi se pot înțelege „ca oamenii“. Sigur că da, dar pentru a ajunge la o înțelegere trebuie să negocieze. Din nou dăm peste niște costuri, care sunt limpede costurile tranzacției.

8.2.1 Viziunea lui Coase

Ceea ce părea simplu, în povestea cu cele două apartamente, se dovedește a fi cu mult mai complicat decât credeam la prima vedere. Ronald Coase a fost cel care a atras atenția asupra delicatei distincții între victimă și făptaș în exemple precum acesta.⁸ Este oare cu adevărat împătimitul de tâmplărie vinovatul?

Totul depinde de modul în care vedem regulile jocului. Să zicem că regula este păstrarea strictă a liniștii în bloc (în sensul că din apartamentul tău nu au voie să răzbată nici un fel

⁸Pentru dificultatea de a distinge între făptaș și victimă a se vedea Friedman[11, p.38].

de zgomote în afară). Atunci proprietarul celui de al doilea apartament este vinovatul.

Una dintre replicile la regula de mai sus este cea dată în spiritul ideii că exista deja un drept de „prim venit“. Atelierul de tâmplărie a funcționat multă vreme fără probleme. Înregistrările de muzică trebuie deci făcute în camera numărul 1 și nu în camera numărul 3.

Ambele răspunsuri de până acum nu țineau cont de eficiență. **eficiența** Există posibilitatea de a aborda lucrurile din perspectiva *totul depinde de eficiență*. Și care ar fi secretul obținerii eficienței? Scăderea costului tranzacțiilor - aceasta este ideea călăuzitoare avansată de către Ronald Coase.

Să ne gândim că, în cazul celor două apartamente vecine, costul tranzacțiilor ar tinde către zero. Presupunerea aceasta nu este desigur valabilă în lumea reală. Simplul fapt de a suna la ușa vecinului cere timp. Apoi iau timp negocierile ca atare și oricât de repede s-ar găsi o soluție costul în sine al descoperirii ei și al respectării apoi a deciziei la care s-a ajuns nu are cum fi nul. Din punct de vedere teoretic însă este interesant să vedem ce se întâmplă.

Următorul pas făcut însă pe urmele argumentului lui Coase este mai ușor de înțeles pentru cei familiarizați cu logica modernă. Logicienii fac o distincție între limbaj, metalimbaj, metatetalimbaj și așa mai departe. Mai abstract vorbind, acesta este un tip de distincție între niveluri: la fiecare nivel există anumite tipuri de entități, dar nu și mijloace de a ne referi la ele; la nivelul imediat superior există mijloacele care ne permit să ne referim la entitățile de la nivelul de mai jos. Tot așa, adaptând discuția la tipul de entități implicate de o tranzacție, la un nivel al tranzacțiilor efectuăm schimburi de bunuri și servicii. Pentru a face aceste tranzacții avem nevoie însă de drepturi de a tranzacționa un bun sau un serviciu. La un alt nivel al tranzacțiilor putem însă tranzacționa chiar *drepturile de a tranzacționa* sau, mai general, de a întreprinde o anumită acțiune.

Care ar fi, concret, în exemplul cu apartamentele, asemenea drepturi „de a întreprinde o anumită acțiune“? Proprietarul primului apartament ar putea avea dreptul la liniște. Proprie-

tarul celui de al doilea apartament ar putea avea dreptul de a lucra în atelier și de a face zgomot.

Când explicația ajunge în acest punct cele mai multe persoane care o aud au o crampă mentală. Ce mai este și acest „drept la zgomot“? Dreptul de a polua pe alții? Imposibil! De neconceput!

Nu vă grăbiți să reacționați în vreun fel. Drepturile respective nu sunt altceva decât o parte a unui sistem de reguli. Ceea ce examinăm aici sunt instituții alternative. Este perfect rezonabil să examinăm instituții alternative și să încercăm să vedem care ar fi de ales.

O altă observație crucială este aceea că aici avem de a face cu drepturi incompatibile. Chiar dacă, pe hârtie, regulile ar prevedea și dreptul la liniște, și dreptul de a face zgomot, așa ceva nu ar avea decât un singur sens în practică. Ar favoriza puterea arbitrară. Ambii proprietari, în caz de conflict între ei, ar fi la cheremul celui care ar pretinde să facă ordine. Acesta ar decide, după bunul său plac, să aplice fie o regulă, fie altă regulă. Le-ar putea chiar alterna în chip capricios. Presupoziția adoptată aici este însă aceea a eliminării puterii arbitrare. Sistemul de reguli nu trebuie să lase loc pentru exercitarea arbitrării a puterii.

Ceea ce examinăm, în exemplul cu apartamentele, sunt - tehnic vorbind - forme alternative de proprietate. Proprietatea este unul dintre tipurile paradigmatiche de instituție economică. Pentru moment nu ne interesează teoria proprietății ca atare, ci modul în care analiza economică a dreptului tratează asemenea instituție.

Ar fi de observat însă că nu este de mirare că multă lume are crampa mentală menționată. Ea este provocată și de ceea ce am numit *invizibilitatea* instituțiilor. Proprietatea-ca-instituție este invizibilă. Oamenii tind să substituie proprietății obiecte materiale. Zgomotul înseamnă într-adevăr vibrații și proprietarul celui de al doilea apartament afectează primul apartament-ca-obiect-fizic. Este însă greșit să tragem de aici concluzia că afectează proprietatea asupra primului apartament.⁹

⁹Pentru detalii trebuie să parcurgeți capitolul despre proprietate. Proprietatea-ca-instituție este discutată mai pe larg acolo. Deocamdată

Dacă am reușit să înțelegem cum este posibil să existe tranzacții care au ca obiect drepturi de proprietate, putem face pasul următor. Important este să nu uităm că am plasat costurile de tranzacție la un nivel nul. În aceste condiții, cei doi proprietari își fac obișnuitele socoteli ale unor oameni raționali. Primul proprietar, dacă există dreptul la producerea de zgomote, va calcula și va vedea dacă este mai eficient să cumpere de la al doilea proprietar dreptul la a produce zgomote sau să se mute în prima cameră etc. Totul depinde de obiectivele sale. Dacă ține morțiș să lucreze în camera 3, cumpără dreptul celui de al doilea proprietar de a produce zgomote. Acesta se mută el cu atelierul lui sau îl închide etc.

Dacă există dreptul la liniște al primului proprietar, atunci cel de al doilea proprietar fie face cumva liniște, fie cumpără dreptul la liniște al primului proprietar. Cu banii primiți primul proprietar, în funcție de obiectivele sale, modifică echipamentul cu care lucrează sau se mută în altă cameră sau izolează fonic camera în care lucrează.

Ideea faimoasă a lui Coase este că, în condițiile în care costurile de tranzacție sunt nule, nu are importanță în ce fel sunt distribuite drepturile de proprietate. Oricum ar fi ele distribuite se ajunge la soluția cea mai eficientă.

Eficiența este cheia pentru Coase și analiza economică a dreptului. Într-o lume reală costurile tranzacțiilor nu sunt nule și fixarea inadecvată a regulilor poate să conducă lesne la ineficiență.

eficiența

Într-o lume reală, în exemplul cu apartamentele, dreptul la liniște cuplat cu dificultatea sau chiar imposibilitatea de a tranzacționa drepturi de proprietate are efecte catastrofale asupra eficienței. Primul proprietar ar putea, cu costuri foarte mici, modifica modul în care înregistrează muzică. Eliminarea zgomotelor din atelierul de tâmplărie ar fi cu mult mai costisitoare.

Pornind de la analiza teoretică de mai sus puteți încerca să cercetați ce se întâmplă în cazurile reale în care există drepturi de proprietate, dar nu și dreptul de a tranzacționa drepturi de proprietate. Cu alte cuvinte, costuri de tranzacție relevante tind să fie infinite. De pildă, există proprietatea asupra pă-

ne ajunge ideea unor sisteme alternative de proprietate.

mântului, dar nu și dreptul de a vinde pământ. Rezultatul previzibil (sau explicabil, după caz) este ineficiența.

Pe tema deschisă în alineatul anterior se pot face multe comentarii. S-au purtat, de asemenea, multe discuții. Nu este locul potrivit aici pentru a cântări meritele diverselor argumente. Ceva mi se pare însă că nu poate fi nicicum scuzat de argumente „sociale”: cufundarea în sărăcie a unei mari părți a populației din pricina costurilor de tranzacție care tind să fie nesfârșit de mari.¹⁰

8.2.2 Nu întotdeauna există o soluție instituțională ideală

Exemplul cu cele două apartamente pune o serie de probleme conceptuale importante și dificile: distincția graduală dintre victimă și făptaș, tranzacții cu drepturi de proprietate, rolul eficienței. Soluționarea sa cu mijloacele analizei economice a dreptului nu este însă greu de realizat și nu ar fi nici dificil de transpus în practică.

În cartierul în care stau, din când în când, vântul aduce miroaturi insuportabile. Ploaia mânjește geamurile. Strada geme de gunoaie. Poluare! Da, dar sursele sunt foarte diverse. Nu pot fi închise toate. Ar fi o generalizare dezastruoasă a poveștii cu atelierul de tâmplărie. Soluție mai ineficientă nici că ar putea fi imaginată: dispar locurile de muncă, se instalează sărăcia printre locuitorii care muncesc, de fapt, la firmele care poluează.

Negocierile nu sunt nici ele o soluție prea grozavă. Negocieri între cine și cine? Cum vor fi organizate părțile? De exemplu, cine îi va reprezenta pe locuitori? Cum vor fi strânse eventualele fonduri care vor fi folosite pentru a reduce poluarea? Firmele nu sunt nici ele într-o poziție mai bună. Au aceleași probleme în cazul în care regula ar cere ca ele să nu polueze. Ar fi foarte greu să încheie tranzacții cu masa dispersată a cetățenilor. Nivelul manualului nostru este prea elementar pentru a

¹⁰Pentru o introducere în discuția la nivel teoretic despre conexiunea dintre instituții și dezvoltare a se vedea aici capitolul 12.

intra în detaliile unei demonstrații de imposibilitate.¹¹

În rezumat, mesajul este simplu, dar foarte important. Nu toate problemele legate de instituții au o soluție. În orice caz, nu au o soluție optimă. Numai cine nu are idee despre teoria instituțiilor își poate permite să fie optimist: îi permite acest lucru propria naivitate.

8.3 Răul cel mai mic

Am văzut mai sus că, din perspectivă instituțională, nu este posibil întotdeauna să ajungi la soluția *bună*. Aceasta nu înseamnă că nu sunt posibile efectiv soluții mai puțin bune. Fiecare dintre ele este „rea“, dar acest *rău* are gradele sale de intensitate.

De altfel, pentru economist orice cost este un rău. Filosofia acțiunii raționale cere doar ca acest rău să fie mai mic decât beneficiul obținut cu sacrificiile făcute. Orice masă are un cost. Ea este însă un dezastru, dacă mâncarea e indigestă. Este o reușită, dacă mâncarea este apetisantă.

Generalizând acest principiu, în cazul în care cel mai bun rezultat sau, pur și simplu, un rezultat bun este inaccesibil, trebuie să căutăm să reducem cât mai mult răul făcut.

Ideea că răul ar trebui să se afle mai degrabă decât binele în atenția noastră am văzut-o deja la Karl Popper. Instituțiile democrației, pentru Popper, sunt mijloace de a evita producerea unor rele mari sau foarte mari.¹²

Putem evita holocaustul. Nu putem împiedica, prin instituții, pe politicieni să facă greșeli de calibru mic. Nici nu ar avea sens o asemenea încercare. O dată ce, în sistemul democratic, există posibilitatea de a testa alternative, atunci există și posibilitatea de a se produce erori. Totul este ca acestea să

¹¹Complexitatea problemei poluării este demonstrată de Friedman[11, în special cap.4]. A se vedea îndeosebi discuția despre poluare în sudul Californiei. Pentru argumentele mele privitoare la imposibilitatea unei soluții *organizatorice* a acestui tip de probleme v. Mihail Radu Solcan, *Freedom, Minds, and Institutions* (București: Editura Universității din București, 2003).

¹²Vezi secțiunea 5.3.

nu degenereze în *orori*.

Persoanele inteligente, chiar dacă nu au un interes de ordin academic pentru teoria instituțiilor, sesizează și ele, în situațiile de viață, importanța celui mai mic rău. Să zicem că, în cursa finală pentru o funcție importantă în stat, au rămas doi candidați. Aveți dreptul de vot, dar vă displac ambii candidați. Unul vă repugnă însă în mod deosebit. Ce-i de făcut? Soluția este răul cel mai mic: votul pentru candidatul care vă displace mai puțin.

După cum se vede, analiza instituțională oferă sugestii și pentru filosofia politică.¹³

¹³Pentru a vedea încercarea autorului de a dezvolta această temă în filosofia politică puteți citi Mihail Radu Solcan, *Arta răului cel mai mic* (București: All, 1998).

Capitolul 9

Efectele reglementărilor

Capitolul pleacă de la analiza a două cazuri tipice de reglementări ale vieții economice. Apoi este introdusă o generalizare de ordin teoretic a observațiilor făcute în studiul celor două cazuri.

9.1 Două cazuri clasice de reglementări

Tentația reglementării prețurilor și chiriilor este foarte veche. Am putea consuma destul de multă hârtie pentru a explica cum diverse ideologii pot să susțină asemenea opțiuni publice. Aici ne vom concentra însă asupra a ceea ce este esențial pentru analiza economică a instituțiilor.

9.1.1 Controlul prețurilor

Reglementările referitoare la prețuri sunt măsuri administrative camuflate sub forma unor dispoziții legale.

Să zicem că, pe piața liberă, prețul litrului de ulei a ajuns la două UM. Autoritățile apreciază că ar fi mai bine ca prețul să nu depășească o UM. Pentru a atinge acest obiectiv pun sub control prețul uleiului și interzic vânzarea la un preț care depășește o UM.

Situația este analizată în multe manuale de economie cu

ajutorul graficelor.¹ Aici voi încerca să mă descurc folosind doar o explicație informală.

Pe termen scurt, cumpărătorii câștigă în mod cert, deoarece vor plăti cu o UM mai puțin. Nici un lucru bun nu ține însă veșnic. Mai devreme sau mai târziu, producătorii de ulei trebuie să ia și ei o decizie. S-ar putea ca autoritățile să sperie că producătorii de ulei vor reduce costurile. Lucrurile nu prea au însă cum să stea așa.

Cumpărătorii, care plătesc mai puțin pe ulei, sunt în mod firesc tentați să achiziționeze mai mult ulei. Producătorii, care câștigă mai puțin, au tendința să producă mai puțin. În orice caz, nu sunt stimulați să producă mai mult ulei. Rezultatul îl știe oricine: prețul uleiului crește.

Care preț însă? Oficial, prețul nu poate să crească. Dar o parte cel puțin din ulei se va vinde „pe sub masă“. Apare o piață cenușie sau chiar neagră a uleiului.

Dacă replica autorităților va consta în fixarea unor cote de ulei pentru fiecare persoană, reacția indivizilor merge pe două căi. Unii vor vinde o parte din uleiul achiziționat, dar la un preț mai mare, pe piața neagră. Alții vor recurge la mită pentru a obține mai mult ulei decât le-a fost repartizat în mod oficial.

**pieța
neagră**

Concluzia este că, pe termen lung, consumatorii plătesc mai mult decât ar fi plătit dacă autoritățile nu interveneau. În aceste condiții, nu este de mirare că asemenea măsuri nu rezistă pe termen lung.

Ce se întâmplă însă dacă asemenea măsuri sunt introduse doar pentru scurtă vreme. Răspunsul analizei economice vă va da în mod sigur de gândit: nu se întâmplă ceva prea diferit de scenariul de mai sus. Autoritățile pot avea avantajul surprizei o dată sau de două ori. Apoi apare în mod necesar o reacție speculativă a indivizilor: se găsesc destui întreprinzători care anticipează corect tactica autorităților și aceștia vor fi pregătiți pentru a face stocuri de ulei. Cumpără, așteaptă și vând, când prețul este din nou necontrolat. Evident, pot să vândă și pe piața neagră, atunci când prețul este controlat.

¹Dacă vreți să faceți acest lucru, asigurați-vă cel puțin că înțelegeți deosebirea dintre *cerere* și *cantitatea cerută*. Puteți folosi Heyne[12] în acest scop.

9.1.2 Relațiile dintre proprietari și chiriași

Ceea ce se cumpără un chiriaș de la proprietar este un serviciu făcut de către proprietar chiriașului: acela de a-i oferi posibilitatea de a locui în clădirea aflată în proprietatea sa. Cele două părți încheie un contract care este, în fond, un contract de vânzare-cumpărare.

Numai că nu este același lucru să cumpăr o sticlă de ulei și să cumpăr dreptul de a locui temporar într-o casă. Pentru chiriaș contractul de închiriere este cu atât mai valoros cu cât prevede un termen mai lung pentru preavizul pe care trebuie să-l dea proprietarul chiriașului în cazul în care vrea ca acesta să plece din locuință. Pentru proprietar este mai interesant ca preavizul să fie cât mai scurt. Dacă poate elibera locuința în trei zile, atunci se poate face loc unui nou client, dispus să plătească mai mult.²

**contracte
de
închiriere**

Un tip clasic de reglementare a relațiilor dintre proprietari și chiriași este cel prin care autoritățile instituie un termen pentru preaviz. Acesta ar putea fi, de pildă, de trei luni.

Ce se întâmplă în acest caz? Pe termen scurt, chiriașii ies câștigați. Nu mai pot fi scoși peste noapte din casă.

Pe măsură ce trece timpul, proprietarii vor crește însă chiriile. Ei acoperă astfel costurile generate de preavizele mai lungi.

Care costuri s-ar putea să se întrebe uimit o parte din publicul cititor? Autoritățile nu i-au forțat pe proprietari să micșoreze chiriile, ca-n cazul cu prețul uleiului. Proprietarii nu trebuie să scoată nimic din buzunar, nici nu primesc mai puțin decât s-au înțeles cu chiriașii. Raționamentul este însă greșit. Prelungirea termenului pentru preaviz îl face pe proprietar să rateze șansa de a închiria locuința cuiva care ar plăti mai mult pentru ea. Cost înseamnă oportunități sacrificate, iar în acest caz autoritățile au forțat proprietarul să sacrifice șanse la care nu ar fi renunțat în mod voluntar. I-au impus deci un cost suplimentar.³

Pe termen lung, este cel puțin îndoielnic că ar fi avut cineva

²Controlul chiriilor este discutat în Friedman[11, capitolul 12] și Friedman[9].

³Citiți anexa B pentru mai multe detalii despre conceptul de cost.

ceva de câștigat. Chiriile cresc, dar ambele părți obțin ceva (proprietarul mai mulți bani, chiriașul o locuință din care nu poate fi scos peste noapte). Dacă autoritățile s-ar hotărî să pună chiriile sub control, atunci am ajunge la cazul controlului prețurilor, deja discutat.

9.2 Libertatea de a încheia contracte

Care ar fi soluția în termeni *instituționali* în cazuri precum cele analizate anterior? Înainte de a răspunde, trebuie remarcat că acum se vede deosebirea dramatică dintre *organizare* și *instituții*. În cazul controlului prețurilor sau al reglementării relațiilor dintre proprietari și chiriași, autoritățile încearcă să organizeze (în parte) relațiile economice dintre oameni. Instituțiile creează doar *condițiile* în care indivizii pot găsi cea mai bună soluție.

Din punctul de vedere al instituțiilor, instituția contractelor este cea care rezolvă în mod adecvat problemele, nu reglementarea care impune o anumită organizare a relațiilor dintre indivizi.

Să analizăm, de pildă, cazul proprietarilor și chiriașilor. Unii chiriași preferă să plătească mai puțin și atunci vor accepta un contract care lasă deschisă posibilitatea de a fi evacuați rapid.

Alți chiriași preferă un plus de siguranță și vor plăti o chirie mai mare.

În cine lovește suprimarea libertății de a încheia contracte cu clauze diferite? Ideea promotorilor ei este că ea lovește în oamenii avizi, care și așa „au strâns prea mulți bani“. Mai ales manualele de filosofie sunt pline de tot felul de considerații despre dreptate, care în esență se reduc însă la ideea anterioară. Analiza economică ne conduce către o concluzie diferită.

Chiriașul care are preferă să plătească mai puțin pentru chirie este lovit de lungirea termenului pentru preavizul de evacuare pentru că va trebui să plătească mai mult. Dacă autoritățile pun și chiriile sub control, pe termen lung, nu se va mai investi în construcția de case destinate închirierii. Tot cei cu bani mai puțini vor fi cei loviți, căci vor rămâne poate chiar

fără orice fel de locuință.

După cum se vede, toată lumea pierde. În limbajul abstract al analizei economice a instituțiilor problema este pusă sub forma costurilor pe care le antrenează regulile și reglementările.

9.3 Costurile monitorizării respectării reglementărilor

Există un aspect care pare să scape uneori complet atenției (atât alegătorilor, cât și celor care-i reprezintă). Orice regulă are și costuri legate de asigurarea respectării ei.

Dacă sunt prea mari costurile monitorizării respectării regulilor, atunci instituția nu funcționează în realitate. Ea este doar o iluzie.

Din punct de vedere academic, din punctul de vedere mai ales al investigațiilor empirice, existența instituțiilor iluzorii este foarte importantă. Nu poți folosi textele de lege pentru a decide dacă o instituție a existat sau există efectiv. Instrucțiunile de aplicare a legii, metodologiile recomandate instituțiilor-ca-organizații care trebuie să aplice legea nu sunt nici ele de folos. Costurile sunt resimțite tocmai de aceste organizații. Dacă ele sunt prea mari, nu este prea greu de ghicit că organizațiile respective vor funcționa altfel decât este specificat pe hârtie.

Cercetarea academică are în centrul atenției realitatea instituțiilor. Instituțiile iluzorii sunt interesante doar ca obiect de studiu.

Morala cu privire la cercetare ar trebui să fie trasă și de către studenți sau studenți. O lucrare de seminar, o teză sau disertație care rezumă și sistematizează texte de legi are o valoare nulă din punct de vedere academic. Asemenea rezumate și prezentări sistematice nu au sens decât pentru cei care trebuie fie să cunoască legea, fie să o aplice.

Care ar fi soluția la problema de mai sus? Soluția cea mai simplă o reprezintă studiul cazurilor de aplicare sau de neaplicare a legii. Acestea pot furniza repere pentru identificarea

instituțiilor care există efectiv.

9.4 Implicațiile pentru ideea de înțelepciune în politică

În principiu, înțelepciunea politică ar consta în căutarea de soluții instituționale care creează condiții pentru reducerea costurilor. Altfel spus, politicienii ar trebui să asigure condiții pentru sporirea eficienței acțiunilor cetățenilor.

Lucrurile nu sunt însă atât de simple precum par. Instituțiile politice și instituțiile economice interacționează. Politicienii, într-o democrație, sunt prinși într-un ciclu electoral (de obicei de patru ani). Pentru a fi realeși ei trebuie să obțină rezultate în intervalul delimitat de ciclul electoral. Or, aici apare o mare problemă: ciclul electoral impune un orizont de timp scurt.

Într-un orizont de timp scurt, dau roade și acțiunile de genul controlului prețurilor sau al limitării libertății de a încheia contracte. Nu este de mirare că politicienii recurg la acest tip de măsuri.

Chiar dacă ar fi luate în considerare efectele pe termen lung, politicianul își face calcule privitoare la costuri și beneficii *ca politician*. Iar ca politician trebuie să rămână în viața politică. Un rezultat catastrofal în alegeri l-ar împinge spre periferia vieții politice. De aici reticența față de o politică înțeleaptă pe termen lung.

După cum se vede, distincția dintre instituții politice și instituții economice nu este făcută doar pentru a satisface dorința cercetătorilor de a clasifica tot ceea ce studiază. Taxonomia este efectiv aici mai puțin importantă. Interacțiunile sunt aici cheia.

Ar putea exista reguli care să constrângă chiar interacțiunile dintre instituții, cu deosebire cele dintre instituțiile politice și cele economice? Desigur că da și am vorbit deja despre ele. Semnificația lor sub acest aspect era mai greu de anticipat. Este vorba despre regulile constituționale.

Capitolul 10

Instituția proprietății private

La începutul secolului al XX-lea, atitudinea față de proprietatea privată oferea criteriul de demarcare între dreapta și stânga în politică. În pragul noului mileniu disputele ideologice legate de proprietatea privată au slăbit.

În contrast cu atenuarea disputelor ideologice legate de proprietatea privată, dezbaterile privitoare la natura instituției proprietății private au înflorit.

Înainte de a trece la introducerea unora dintre punctele de vedere cu privire la proprietatea privată se cuvine să risipim o neînțelegere în legătură cu proprietatea privată. Ideea obișnuită, naivă cu privire la proprietatea privată nu este deloc adecvată pentru nevoile analizei instituționale. Ideea uzuală este că proprietate înseamnă un obiect (fizic) de care proprietarul poate dispune după cum crede de cuviință. Cu o astfel de idee în minte nu am ajunge însă prea departe în studiul teoretic al chestiunii.

În primul rând, esențiale pentru proprietate sunt *relațiile* dintre indivizi. Ele privesc acțiunile pe care un individ le poate întreprinde și felul în care ceilalți trebuie să se raporteze la aceste acțiuni.

Obiectele fizice, după cum se vede, au dispărut. Dacă am o minge, important este ce pot (în sensul de *am dreptul*) să fac cu ea, nu obiectul fizic ca atare. Proprietatea este un mănunchi

de drepturi. Am dreptul să tai mingea în bucăți, să o umflu și să dezumflu, dar nu am dreptul să pun în ea benzină, să montez un fitil, să dau foc fitilului și să arunc mingea în curtea vecină.¹

**mănunchi
de
drepturi**

Ideea că nu obiectul fizic ca atare reprezintă proprietatea este deosebit de prețioasă în cazurile unde nu există nici un fel de obiect fizic. Exemplul cel mai important este, probabil, proprietatea asupra unei firme. Terenul, clădirile în care-și desfășoară activitatea firma, aparatura cu care se lucrează pot să fie închiriate. Fondurile pe care le folosește pot să fie luate cu împrumut. La limită, este posibil ca nici un obiect fizic să nu aparțină firmei. Importantă este ideea antreprenorială care stă în spatele firmei și felul în care este organizată activitatea. Ca orice proprietate, cea asupra unei firme este formată dintr-un mănunchi de drepturi de a face o serie de acțiuni.²

10.1 Din perspectivă filosofică: pluralism și proprietate privată

Cred că ați văzut adesea cum filosofi caută *principii* care să întemeieze ceva sau să-i arate condițiile de posibilitate. Proprietatea privată a făcut adesea obiectul acestui gen de exercițiu. Aici nu vom descrie și clasifica diversele filosofii pro și contra instituției proprietății private. Ceea ce vrem să arătăm este legătura mai adâncă dintre viziunea despre societate și individ și rolul pe care *l-ar putea juca* proprietatea privată.

În Europa există o întreagă tradiție intelectuală a căutării societății bune și țelurilor acesteia. Într-o formă sau alta, aceste filosofii caută locul indivizilor în ansamblul social. Întregul

¹Ideea mănunchiului de drepturi se găsește deja în Alchian[1, pp.132–133]. Acesta este unul dintre studiile care au inițiat analiza instituțională a drepturilor de proprietate. Cei care nu au acces la textul în limba engleză pot consulta extrasul din Alchian și comentarii pe marginea sa în Eggertsson[8, pp.55–56].

²Marxismul respingea proprietatea privată asupra mijloacelor de producție. Ar fi fost poate mai potrivit să se vorbească despre lichidarea proprietății private asupra firmelor.

social are însă pentru ei sensul său propriu.³

Urmând unul dintre firele tradiției menționate, să zicem că societatea are un obiectiv, un țel oarecare X . Dacă drepturile de proprietate sunt mănunchiuri de drepturi de acțiune, ele trebuie armonizate cu scopul X . Orice alt mod de a proceda ar lipsi de sens scopul X . Dacă, metaforic vorbind, am asemui acțiunile indivizilor unor săgeți, atunci toate aceste săgeți trebuie orientate în direcția indicată de către scopul X . Nu este admisibil ca ele să arate în direcții diferite, inclusiv în direcții opuse.

Dacă discursul filosofic nu se referă decât la armonizarea intereselor generale și a celor particulare, fără să menționeze în nici un fel scopuri ale societății ca întreg, efectul este totuși același. Săgețile acțiunilor indivizilor nu pot arăta în direcții opuse. S-ar putea să nu existe o direcție către care ele arată în mod constant (pentru că nu există un unic scop X), dar ele trebuie să-și armonizeze mișcările.

Armonizarea intereselor generale și a celor particulare goleşte însă de conținut ideea de proprietate privată. Nu contează care este scopul urmărit de cei care au autoritate supremă în societate. Poate să fie chiar unul aparent anodin: s-ar putea ca scopul să fie ca fiecare individ să trăiască în belșug sau ceva de acest gen. Ce se întâmplă însă atunci cu indivizii care cred că un trai simplu, ascetic este adevăratul mod de a trăi viața? Dacă un asemenea om are o parcelă de teren și o cultivă în limite foarte stricte sau nu o cultivă deloc, armonizarea cu scopul societății ar cere să-i fie confiscată parcela.

Nu este foarte simplu să caracterizăm perspectiva opusă celei de mai sus. Chiar marele critic al ingineriei sociale utopice, globale, Karl Popper propune o formă de inginerie de la caz la caz.⁴ Ingineria socială popperiană este orientată către re-

³Marele critic al acestei tradiții este Karl Popper. A se vedea Popper[26]. După Popper, în această tradiție se înscriu filosofi precum Platon, Aristotel, Hegel și Marx.

⁴Termenul folosit de Popper, „*piecemeal engineering*“, a fost redat în limba română prin *inginerie graduală*. Alegerea nu este deloc fericită pentru că ne sugerează apropierea pas cu pas, gradual de un țel. Aceasta a fost, de pildă, abordarea propusă de reformiștii social-democrați care s-au opus marxistilor intransigenți. Ei au subliniat importanța mai mare

zolvarea de probleme punctuale. Statutul proprietății private riscă să devină însă ambiguu în aceste condiții. De ce nu ar fi îngădite drepturi de proprietate, dacă ele sunt un obstacol în calea rezolvării problemei punctuale respective? Subzistă aici cel puțin o ambiguitate.

Gândiți-vă însă la un tip de viziune care valorizează *pluralismul*. Un exemplu foarte clar îl oferă filosofia lui Isaiah Berlin.⁵ Berlin subliniază faptul că indivizii umani au țeluri care pot fi chiar incompatibile, nu doar diferite. Pluralismul este însă, pentru Berlin, starea unei societăți *normale*.

Berlin nu are, în mod direct, o teorie a proprietății private. Ideea însă a unor țeluri incompatibile deschide calea pentru orientarea în sensuri opuse a săgeților, despre care am vorbit metaforic mai sus.

Pluralismul oferă un temei pentru conceperea proprietății private ca un spațiu pentru manifestarea de gusturi diametral opuse, a unor moduri de a-ți trăi viața complet diferit și, evident, a unor opinii incompatibile între ele. **pluralismul**

Instituția proprietății private nu face nimic altceva decât să delimiteze mănunchiurile de drepturi în cazul în care se ivesc conflicte. În practică, operația de delimitare poate să fie extrem de complicată. Ideea ei de principiu este simplă.

Economiștii vorbesc despre folosirea incompatibilă a unor resurse. Instituția proprietății private permite stabilirea părții care are dreptul să folosească o resursă sau alta. Acest rol corespunde perfect cu ideea că proprietatea este un mănunchi de drepturi de a acționa. Pentru a acționa individul trebuie să folosească resurse. Instituția proprietății private oferă regulile care stabilesc condițiile în care este posibilă rezolvarea conflictelor.

pe care o au reformele parțiale decât schimbarea din temelii a societății. Dar au menținut ideea orientării după o Stea Polară, un ideal care să dea sens reformelor întreprinse. La Popper nu există nici un fel de asemenea ideal măreț, de stare finală care ar trebui atinsă.

⁵Vezi Berlin[3].

10.2 Din perspectivă economică: proprietate privată și eficiență

Trecând acum la perspectiva economică asupra proprietății vom da, cum ne și așteptăm probabil, peste o școală importantă care pune accentul pe eficiență. Nu vom descrie aici toate variantele acestei școli. Ideea fundamentală este însă expusă în diverse locuri.⁶

Argumentul de bază în favoarea proprietății private poate fi expus sub forma unor experimente imaginare. Ele pot fi găsite atât în scrierile filosofilor, cât și în cele ale economiștilor. Experimentul gândit pleacă de la situația ipotetică în care nu există drepturi de proprietate. De obicei sunt avut în vedere drepturi de proprietate asupra unor obiecte materiale, cum ar fi casele sau mașinile. În rest, ideea este să arătăm că introducerea drepturilor de proprietate reduce din costuri și sporește eficiența.

eficiența

Aici vă propunem să variem puțin experimentul și să admitem chiar că există drepturi de proprietate atunci când sunt implicate obiecte materiale. Nu există însă în situația ipotetică respectivă drepturi de proprietate privată asupra firmelor. Să zicem că întemeiați, în aceste condiții, o firmă de construcții. De fapt, ce faceți? Angajați oameni, formați o echipă și găsiți pe cineva care vrea să construiască o casă. Membrii echipei se apucă de lucru, ridică în parte casa. Într-o zi, cineva își propune să vă ia firma. Firma nu este însă un obiect, nu va veni cu o macara și un camion. Va veni cu propuneri către echipă. Membrii ei vor lucra sub același nume, vor continua chiar lucrarea începută, dar vor fi angajații persoanei care preia prin această metodă firma. Dumneavoastră vă duceți la șantier și descoperiți că nimeni nu vă mai recunoaște. Sunteți un simplu străin.

Care este dezavantajul situației în care nu există drept de proprietate asupra firmei? Ca și în cazul în care oricine ar putea intra în casa dumneavoastră și locui acolo, va trebui să luați

⁶Antologia fundamentală pentru teoria drepturilor de proprietate este cea a lui Pejovich[24]. Pentru o introducere în problematica drepturilor de proprietate citiți Friedman[11, cap.10].

măsurile de precauție. Pot fi imaginate multe asemenea măsuri. Nu spuneți nimănui unde ați mai găsit de lucru pentru echipă. Aveți grijă ca uneltele să fie în proprietatea dumneavoastră (lucrul acesta este posibil în cazul experimentului nostru imaginar). Încheiați contracte cu fiecare membru al echipei, dar nu în numele unei firme, ci contracte între indivizi. Cu persoana căreia îi construiți casa încheiați, de asemenea, un contract între indivizi.

Situația descrisă mai sus este însă foarte dezavantajoasă din perspectiva costurilor. Aveți în special o sumedenie de costuri ale tranzacțiilor. Proprietatea privată asupra firmei ar elimina aceste costuri. Eficiența crește, așa cum crește și atunci când nu trebuie să stai mereu lângă casă pentru a o păzi. Poți executa acțiuni din setul de oportunități care aduc beneficii.

Gândiți-vă, de altfel, că fără proprietate privată asupra firmei este chiar extrem de greu, dacă nu imposibil, să aperi *numele* firmei. Alții vor crea firme care folosesc același nume și vor prelua astfel din clientela care crede că are de a face cu firma al cărei nume a fost furat.

Când există drepturi de proprietate asupra firmei acestea pot fi transferate ca și oricare alte drepturi de proprietate. Firma poate fi făcută cadou; poate fi vândută contra unei sume de bani sau a unor bunuri și servicii.⁷

10.3 Ludwig von Mises și ideea de calcul economic

În jurul anului 1920, gânditorii care respingeau ideea de planificare socialistă erau extrem de puțini. Unul singur avea, de altfel, puterea și energia intelectuală pentru a formula un argument împotriva planificării.

Ce se întâmplase? Vechiul ideal al lui Adam Smith, al pieței libere și domniei proprietății private, se prăbușise. În Europa, chiar la nivel constituțional, instituția proprietății private este

⁷Firmele au o valoare pe o piață așa cum au și bunurile. Problema modului în care se petrece în mod concret acest lucru nu face însă, în mod evident, obiectul manualului de față.

drastic îngrădită. Este recunoscut primatul interesului public. În timpul războiului, în Germania, se fac primele experimente de organizare în manieră militară a economiei. Rusia avea să generalizeze asemenea experimente la scara întregii societăți. Sub o formă sau alta, plutește în aer, chiar și acolo unde economia de piață supraviețuiește, ideea superiorității organizării de către stat a economiei.

Mises a fost gânditorul emblematic al școlii austriece. Pentru această școală valoarea nu rezidă în calitățile fizice ale bunurilor sau orice ar putea fi stabilit independent de *aprecierile subiective* ale indivizilor. Cum putem însă constata care sunt aceste aprecieri? Singura cale, arată Mises, o reprezintă procesele de piață.⁸

O piață presupune însă existența proprietății private. Planificatorii doreau să lichideze proprietatea privată și să organizeze totul în chip birocratic. Primul efect, a apreciat Mises, va fi lipsa unor valori pe care să le folosească planificatorii în calculele lor. Nu complexitatea calculelor ca atare este problema majoră, ci lipsa oricărui criteriu pentru a stabili dacă o resursă este mai valoroasă decât alta.

Într-o economie de piață normală este posibil *calculul economic*. Fiecare individ poate estima dacă pierde sau câștigă atunci când întreprinde o acțiune. În societatea socialistă planificată acest calcul devine în mod logic imposibil.

Argumentul lui Mises a convins pe o serie de socialiști cu interese teoretice să revizuiască ideea planificării. Ei au acceptat rolul pieței. Aceasta urma să le furnizeze planificatorilor datele de care au nevoie pentru a interveni în economie.

Mises a argumentat tot restul vieții sale că nici socialismul de piață nu reprezintă o soluție la problema calculului economic. În acest argument, proprietatea privată joacă un rol crucial.⁹

Dacă managerii firmelor de stat încheie tranzacții, ei nu se comportă exact ca și atunci când firma ar fi una privată. Chiar dacă sunt instruiți să se ghideze după profit, lipsește *motivația*

⁸Pentru a avea imaginea deplină a forței argumentului lui Mises ar trebui citit tratatul său despre acțiunea umană[18].

⁹A se vedea în acest sens Mises[19].

urmăririi profitului. Nu același este cazul proprietarului unei firme.

Proprietatea privată continuă, în condițiile intervenționismului, să fie îngădită. Consecința necesară este o deformare a prețurilor. Astfel calculul economic continuă să fie problematic, iar intervenționismul generează (contrar intențiilor declarate) haos în economie.

În practica regimurilor comuniste din Europa de Est se vedeau cel mai bine defectele intervenționismului. În principiu, planificatorii se orientau pentru a fixa prețurile după „prețurile mondiale“, adică după prețurile de pe piața mondială. Regimul avea însă criteriile sale sociale de stabilire a prețurilor și le modifica în bună parte după aceste criterii. Cum, de la țară la țară, criteriile „sociale“ variau după gusturile conducătorilor, prețurile interne ajungeau să fie inutilizabile în comerțul dintre statele conduse de comuniști. Era deja un factor important care crea clivaje și tendințe autarkice fatale pentru coeziunea întregului sistem.

Calculul economic, în fostele țări comuniste, era posibil doar în măsura în care prețurile era orientate în funcție de cele din economiile capitaliste. Pe criterii strict interne era imposibil. Treptat, forțele haotice ținute sub presiune cu forța au devenit prea puternice. Sistemul s-a prăbușit.

Ludwig von Mises a murit în 1973. Prea devreme pentru a vedea prăbușirea sistemelor planificate din Europa de Est. Colapsul economiilor planificate ilustra însă perfect teoria lui despre imposibilitatea calculului economic în socialism.

Dacă privim lucrurile prin prisma viziunii lui Mises, proprietatea privată nu este *direct* legată de eficiență. Proprietatea privată creează *condițiile* în care este posibil calculul economic. Iar eficiența este problema fiecărui individ și a fiecărei firme. Cei din școala austriacă resping ideea unei eficiențe la nivel colectiv. Dacă este să vorbim de un calcul la nivelul întregii societăți, atunci acest calcul nu poate fi opera oamenilor; el este realizat implicit prin funcționarea pieței libere.

10.4 Proprietate și furt

Din punctul de vedere filosofic furturile sunt imorale. Chestiunea furturilor este una de ordin etic.

Din perspectivă economică, lucrurile stau șocant de diferit. Orice hoț are o meserie ca orice altă meserie.¹⁰ Constrângerile economice exercitate asupra activității sale sunt însă diferite de cele care se exercită în cazul altor meserii.

Pentru a înțelege despre ce este vorba închipuiți-vă că aveți o livadă de pruni. Vine toamna, luați fierăstrăul, tăiați prunii, valorificați prunele pe piață și aruncați „deșeurile“. Absurd! Fiecare cititoare sau cititor se va amuza văzând exemplul cu livada. De ce ar fi un hoț mai puțin rațional decât proprietarii de livezi. Dacă fură tot dintr-un cartier, ajunge să „strice livada“.

Oricât de rațional ar fi în activitatea sa, hoțul nu poate totuși evita ceva. Vizitele sale, fie ele și limitate, nu îmbunătățesc starea victimelor. Orice versiune am adopta pentru ideea de eficiență, hoțul generează ineficiență. Hoția nu este *dezirabilă* nici din perspectivă economică.

Argumentul discutat mai sus nu este decât un mod de a rezuma, din altă direcție, argumentul în favoarea proprietății ca instituție. Care ar fi atunci rostul său? El pune în evidență căile economice ale blocării hoției. Fiind o activitate ca oricare alta, dacă sporesc costurile, hoția devine nerentabilă. Pedepsele trebuie deci să introducă un cost suplimentar pentru furt.

**pedeapsă
și cost**

Nu trebuie uitate însă în toate aceste calcule și cele care țin de costurile activităților de reprimare a hoțiilor. Aceste costuri trebuie puse în balanță cu acelea pricinuite de hoți.

Până la urmă, viziunea economică asupra furturilor tot se deosebește de ceea ce ne-ar spune filosofia (neinspirată de modul economic de a gândi). Un nivel oarecare al hoției poate să fie perfect acceptabil, dacă alternativa reprezentată de măsurile

¹⁰Pentru o discuție amănunțită și instructivă despre hoț ca individ care acționează rațional, ca orice alt om, a se vedea David Friedman, *Hidden Order* (), capitolul 20. Capitolul acesta este disponibil și pe Internet la http://ddfr.best.vwh.net/Academic/Hidden_Order/Hidden_Order_Chapter_20.html.

de pază și de prindere a hoților ar fi prea costisitoare.

10.4.1 Răsplată, descurajare sau compensații?

Am ajuns până la ideea că există rațiuni economice ale pedepSELOR. Teoriile cu privire la pedepse diferă însă între ele, după cum diferă și modurile de a privi furturile sau alte delictE.

Pentru un tip de teorii pedepsele reprezintă *răsplata* pe care o primește făptașul. Victima trebuie răzbunată. Justificările unor asemenea teorii sunt, firește, mai degrabă de ordin etic.

Alt tip de teorii privește lucrurile mai aproape de modul economic de a gândi. Rolul pedepsei este acela de a descuraja pe cei care ar intenționa să întreprindă acțiuni similare. Cei prinși suportă costurile generate de pedeapsă. Cei care nu sunt prinși își fac socoteli cu privire la probabilitatea de a fi prinși și costurile pe care le-ar suporta în acel caz. Toată arta celor care stabilesc pedepsele este aceea de a doza în așa fel costurile încât, în combinație cu măsurile care duc riscul de a fi prins la nivelul necesar, să transforme delictELE în activități nerentabile.

Există discuții aprige cu privire la anumite tipuri de pedepse, cum ar fi, de exemplu, pedeapasa cu moartea. Ele nu-și au însă locul aici, ci într-un curs de etică aplicată. **pedepse**

Aici merită însă menționată ideea unui alt sistem de combatere a furturilor și a altor delictE. El a fost amplu susținut de Randy Barnett. Barnett arată că lipsirea de libertate este o pedeapsă atât de gravă, încât nu poate fi aplicată decât atunci când nu mai subzistă nici o îndoială rațională cu privire la vină.¹¹ În consecință, foarte mulți delincvenți scapă. El are și o serie de alte argumente împotriva ideii că sistemul actual de pedepse ar descuraja delictELE. Propunerea lui este înlocuirea acestui sistem cu un sistem bazat pe *compensare completă*.¹²

¹¹Vezi Barnett[2, p.221].

¹²În engleză, *full compensation*. De asemenea, Barnett se referă adesea la sistemul său ca la un sistem bazat pe *restitution* (restituire). Am preferat însă să nu accentuăm pe restituire într-o prezentare scurtă, pentru că ar putea crea iluzia că hoțul trebuie doar să dea înapoi banii sau obiectele furate.

Compensarea completă ține cont de costuri în sensul de șanse ratate. Dacă-mi furi mașina de 5000 de UM, costul este mai mare pentru mine. Pierd posibilitatea de a mă folosi de mașină, o serie de planuri sunt date peste cap (și cresc costurile tranzacțiilor, pentru că trebuie să le refac). Există, de asemenea, costurile urmăririi și prinderii hoțului. În total, hoțul va trebui să plătească, să zicem, 10000 de UM.¹³

Unul dintre argumentele lui Barnett în favoarea sistemului său este și acela că victimele nu sunt stimulate să anunțe delictele comise și să ajute la prinderea delincvenților atâta timp cât cel mult recuperează ce li s-a furat. Compensarea completă oferă însă stimulentele care pot genera un alt comportament al victimelor.

10.5 Structura de stimulente

O noțiune foarte utilă în analiza economică a dreptului este cea de *structură de stimulente*¹⁴ Ea este mai simplu de explicat în contextul discuției despre pedepse, dar are aplicații mai ample.

Să ne imaginăm, de pildă, o lume ipotetică în care un politician publică o carte și se descoperă de către cineva că în carte a fost „integrată” cuvânt cu cuvânt o lucrare a unui alt autor. Se ajunge la o acuzație de plagiat. Avocatul politicianului are însă propria sa versiune a faptelor: el susține că politicianul este mai degrabă o victimă. Politicienii, arată el, nu scriu ei ceea ce semnează. Ei angajează persoane specializate care le compun discursurile, cărțile. Aceasta, arată el, ar fi o practică normală pentru oameni mult prea ocupați cu binele public pentru a avea răgazul necesar ca să scrie. În argoul politicianilor, continuă avocatul, persoanele acestea însărcinate cu scrisul se numesc „negri”. Clientul său a fost însă păcălit de către „negrul” său, care l-a pus să semneze o carte care conține un plagiat. El este în fond o victimă. Pe viitor va fi foarte atent la ceea ce fac „negrii”. În plus, toată lumea este acum avertizată și, orice carte ar mai scrie, nu va fi publicată de către

¹³A se vedea explicațiile lui Barnett[2, p.234].

¹⁴În limba engleză: *incentive structure* sau *structure of incentives*.

edituri. Cititorii sunt, de asemenea, avertizați. Nu are nici un sens să i se aplice politicianului o pedeapsă.

Partizanii pedepsei-ca-răsplată susțin totuși că politicianul și-a asumat o răspundere și trebuie să plătescă, indiferent de faptul dacă faptele s-ar putea să se repete sau nu în viitor. Avocatul politicianului este însă nedumerit. De ce ar trebui pedepsit un om care nu este periculos și care, de fapt, și-a asumat în necunoștință de cauză fărădelegea altuia.

Alți teoreticieni ai pedepsei ne vor atrage însă atenția asupra unui alt aspect al cazului. Dacă nu se dă nici o pedeapsă apare atunci un stimulent. Alți politicieni vor fi neatenți și vor patrona plagierea după aceeași metodă a unui șir întreg de cărți, nu doar a uneia singure. Până la urmă, „negrii“ își reduc prin recursul la plagiat *costurile* de producție.

**structura
de stimu-
lente**

Ideea este că lipsa pedepsei modifică structura de stimulente. Persoanele care copiază textele altora își reduc costurile folosindu-se de această breșă în sistemul de reguli.¹⁵

Noțiunea de structură de stimulente arată, între altele, că analiza economică a dreptului nu este, cum se susține uneori, o ideologie ieftină de tipul „totul este să scădem costurile și să urmărim beneficiile cu orice preț“. Intelectualii care folosesc cu lejeritate noțiunea de „capitalism sălbatic“ nu acordă nici o atenție subtilităților analizei instituționale. Mentalitatea aceasta se reflectă de multe ori și în presă și dezbaterile politice în care aspectelor instituționale ale problemelor fie nu li se acordă atenție, fie sunt privite cât se poate de greșit.

Problema *copyright*-ului este departe de a fi una strict teoretică și nu ține doar de etica mediilor universitare. Legile care combat plagiatul au fost recent înăsprite pentru a putea apărea un bun de tip nou: programele de computer. Programele de calculator sunt și ele tot texte. Mai mult decât atât, *sursele* acestor programe sunt scrise în limbaje pe care le pot înțelege

¹⁵Pentru a nu cădea într-un fel în eroarea din cazul imaginar, trebuie să menționez că David Friedman are un exemplu mai dramatic pentru conceptul de structură de stimulente. În cazul imaginar relatat de Friedman un nepot are un unchi bogat și el face vânt unchiului de o stâncă pentru a-l moșteni. Este prins. Avocatul său susține că nu are rost să fie pedepsit pentru că nu mai prezintă nici un pericol pentru nimeni: nu mai are alt unchi bogat. Pentru detalii citiți David Friedman[11, p.11].

și oamenii. Dacă sursele ar fi apărate eficient de către lege, ele ar putea fi „deschise“. Ele ar fi astfel accesibile oricui ar vrea să le citească, așa cum citim o carte. Acest lucru ar trebui însă să decurgă în condițiile în care citim o carte: plătim pentru exemplarul nostru și nu recurgem la plagiat. Cum lucrurile nu stau așa în practică, firmele care produc programe de calculator nu fac publice sursele și oferă spre consum programe al căror text este cât se poate de criptic. Implicațiile negative ale acestei situații sunt mai grave decât crede îndeobște publicul: accesul la cunoaștere se limitează, există riscul de a „reinventa roata“ și chiar utilizatorii suferă pentru că programele cu sursă deschisă sunt mai flexibile. Pentru ca lucrurile să fie și mai grave, la toate acestea se adaugă și mentalitatea că firmele care produc programe sunt prea bogate.

Orice „haiduc“ poate argumenta că victimele sale sunt *prea bogate*. Dacă se dă însă curs acestei mentalități, atunci apare o structură de stimulente în cadrul căreia tot mai multă lume ia calea „haiduciei“. Din păcate, haiducii nu produc bogăție. În cel mai bun caz, o redistribuie. În realitate, o risipesc.

Capitolul 11

Firme și contracte

De ce ar încheia indivizii contracte (explicite, formale) între ei? Adevărul este că, pentru multe dintre activitățile noastre, nu încheiem contracte. Nu am contract cu cei care vând fructe la marginea trotuarului, pe strada noastră. Mă aștept doar că vor veni în zilele lucrătoare. Nu au nici ore între care este deschis „magazinul“. Este suficient să te uiți pe geam și să vezi că au venit.¹

Dacă vă gândiți bine va fi probabil mai greu decât vă așteptați să găsiți contracte cu alți indivizi. Aveți probabil contracte, dar cu diverse firme.

Există o mare excepție, care sare poate în ochi multora: căsătoria. Partea proastă a acestui exemplu este că noi nu ne ocupăm în acest manual cu instituțiile *sociale*. Or, tocmai sub cupola acestor instituții se află instituția căsătoriei.

Un exemplu de contract care, uneori cel puțin, este încheiat între indivizi am discutat însă deja. Este vorba de contractele de închiriere.²

În cazul locuinței, s-ar părea că necesitatea contractului este determinată de faptul că locuiești „în casă“. Raționamentul este însă greșit. Aș putea închiria o mașină, nu ca să dorm în ea, ci ca să mă deplasez.

Să zicem că am interesul să folosesc mașina de două-trei

¹Pentru o introducere în problematica instituției contractelor v. Friedman[11, cap.12].

²A se vedea secțiunea 9.2.

ori pe lună. Aș putea să mă duc la persoana care închiriază o mașină și să plătesc pentru ziua respectivă și atât. Nu încheiem nici un contract formal. Se observă lesne că este mai avantajos însă, pentru ambele părți, să aibă un contract în care sunt specificate datele la care mașina este închiriată și condițiile de închiriere. Ambele părți câștigă: pot gândi acțiunile lor pe termen mai lung și reduc faimoasele costuri ale tranzacțiilor.

Fondul de ansamblu al discuției este acum trasat. Totul este brodat pe canavaua nenumăratelor tranzacții de pe o piață. O parte dintre aceste tranzacții sunt gândite însă pe termen lung. Iar reducerea costurilor tranzacțiilor se anunță a fi un factor-cheie.

11.1 De ce există firme

Întrebarea cu privire la existența firmelor este simplă. Ar fi foarte greu să răspundeți la ea dacă nu ați ști nici o ipoteză cu privire la natura firmei. Nu este o întâmplare faptul că Ronald Coase a primit premiul Nobel pentru răspunsul pe care l-a dat la această întrebare.

În esență, răspunsul lui Coase este: pentru a reduce costul tranzacțiilor.

Am să încerc să explic răspunsul lui Coase pornind nu chiar de la zero, de la situația ipotetică în care nu ar exista nici o firmă, ci de la situația unor firme care prestează un serviciu foarte simplu: transportul cu trenul. A o lua de la zero este mai degrabă un exercițiu filosofic și încă unul uimitor de dificil.

Să zicem că nu există nici o linie de cale ferată directă între București și Brașov. Trei firme au construit însă trei linii de cale ferată: una de la București la Ploiești, alta de la Ploiești la Predeal și alta de la Predeal la Brașov. Putem completa discuția și cu ipoteza că ecartamentul celor trei segmente de cale ferată este diferit.

O persoană care vrea să călătorească de la București la Brașov trebuie, în condițiile experimentului imaginar de mai sus, să încheie o tranzacție cu trei firme. Fiecare va vinde serviciile sale, să zicem, la prețul de 10 UM. Pentru a avea imaginea

**costul
tranzac-
țiilor**

completă a costurilor trebuie să adăugăm și costurile tranzacțiilor.

Firmele ar putea face un prim pas în reducerea costurilor prin standardizarea ecartamentului și unirea celor trei segmente de cale ferată într-unul singur. Dispar transbordările, dar se mențin cele trei bilete.

Chiar dacă ar plăti același preț total de 30 UM, călătorul ipotetic pe ruta București-Brașov ar beneficia de pe urma standardizării. Transbordările au fost eliminate.

Următorul pas va consta în oferirea de către cele trei firme a unui singur bilet comun. Din nou, chiar dacă ar plăti același preț total de 30 UM, călătorul ipotetic pe ruta București-Brașov ar avea un beneficiu. De data aceasta cauza rezidă în reducerea costurilor de tranzacție.

Ce se întâmplă însă dacă firmele se unesc într-o singură firmă? Firmele aveau și ele costuri legate de tranzacțiile încheiate între ele. Până acum a fost vorba despre costuri de tranzacție într-un sens destul de direct și de naiv (în cazul călătorului ipotetic). Acum sensul este mai subtil. Cele trei firme unite pot crea o structură organizațională comună. Ca și în cazul oricărui alt contract, pot planifica pe termen mai lung. Și, lucru extrem de semnificativ, pot oferi un serviciu la un preț mult mai mic.

Să spunem că biletul București-Brașov costă acum 20 UM. Firma poate spera acum că mai mulți călători vor recurge la serviciile sale. Cu alte cuvinte, ea va avea de câștigat de pe urma creșterii eficienței sale.

Firmele nu-și pot crește la nesfârșit eficiența prin fuziuni. Firma este o organizație, iar o organizație prea complexă va fi foarte greu de condus și va conduce la ineficiență.

Un mare constructor de automobile, de exemplu, nu confecționează absolut toate piesele în uzinele sale. Reducerea pe care ar obține-o în planul costului tranzacțiilor ar fi foarte subțire în comparație probabil cu dificultățile pe care și le-ar crea încercând să producă materialele textile de care are nevoie. Constructorul de automobile lucrează cu o sumedenie de

furnizori. Cu aceștia are contracte.³

Imaginea panoramică a unei economii de piață este aceea a nenumăratelor tranzacții sistematice sau ocazionale, complementare însă cu o sumedenie de relații pe bază de contracte: între indivizi și firme (inclusiv contracte de angajare), precum și între firme.

11.2 Firmele private și firmele de stat

S-ar părea că mai am scăpat din peisajul de ansamblu al societății un personaj foarte important: statul. Nimic mai greșit decât această impresie. Dacă ținem cont de distincția făcută între organizații și instituții, statul este deja prezent în peisaj. Rămâne doar să-l punem în evidență.

Să zicem că o firmă a rămas singură pe un segment de piață în urma unor procese de fuzionare a firmelor sau a falimentului concurenților. Prin ce se deosebește de o agenție a statului? Sunt câteva deosebiri esențiale. Firma aceasta a rămas singură pe segmentul de piață, dar oricând poate apărea o firmă care încearcă să o concureze. Intrarea pe piață nu este închisă. De asemenea, această firmă nu primește ordine de la politicieni. În sfârșit, o altă trăsătură importantă a acestei firme este că nu are acces la fonduri comune la nivelul întregii societăți.

Putem introduce acum treptat ideea de agenție a statului. Mai întâi putem caracteriza ideea de firmă de stat. Nu este neapărat necesar ca această firmă să aibă acces la fondurile comune. Dacă este să facem presupunerea cea mai favorabilă, ea este chiar o sursă pentru fondurile colective. Firma de stat primește ordine de la politicieni. Ea poate fi însă concurată de firme care nu sunt *de stat*, în sensul precizat aici.

Agențiile statului sunt tot firme de stat, dar care au o trăsătură crucială suplimentară. Accesul în segmentul lor de activitate este închis concurenței.

Există o literatură vastă pe tema modului în care accesul este închis concurenței. De regulă, tema dominantă este cea a

³Cititoarele și cititorii dispun, în limba română, de o carte excelentă pe tema naturii firmelor, cea editată de către Williamson și Winter[33].

folosirii forței pentru a exclude concurența. Aici vom adopta adopta însă o versiune diferită: excluderea concurenței se bazează pe o combinație de folosire a forței și persuasiune.⁴

Felul în care este asigurată excluderea concurenței nu este însă teribil de important aici. La urma urmei, nu ne interesează organizațiile (firme, agenții), ci instituțiile. Dacă lăsăm deci detaliile (importante numai din perspectiva studiului organizațiilor) la o parte și adăugăm la firme de stat și agenții, adunările controlate de către alegători (într-o democrație), atunci statul a căpătat contururile necesare pentru a-l vedea în tabloul unde părea absent.

11.2.1 Între Leviatan și o lume a firmelor private

Poate mai vastă decât literatura cu privire la natura statului este cea privitoare la dimensiunile sale. Problematika ei este însă una ce ține de filosofia politică și ne interesează aici doar tangențial.

În literatura de care vorbeam sunt consacrate imaginile a două stări ipotetice extreme ale societății. La un capăt s-ar afla societățile în care totul este *de stat*. Firmele sunt de stat. Orice problemă este rezolvată de către o agenție a statului sau de către o adunare aleasă. Nu trebuie să identificați automat acest stat extins la maxim cu idealul comunist.⁵ Unii autori sunt de părere că ar trebui extins foarte mult controlul democratic.⁶ Criticii lor susțin că democrația ar fi imposibilă într-o lume în care toate firmele aparțin *statului*.

La polul opus se situează o societate în care nu există decât

⁴S-ar putea să trebuiască să completăm povestea despre banditul sedentar cu una despre oratorul sedentar.

⁵Idealul comunist, așa cum exista el în practica din Europa de Est, era acela al unui Leviatan exclusiv bazat pe organizare, nu pe instituții. Este foarte probabil că acest ideal era, de fapt, diferit de idealul comunist al lui Marx.

⁶O carte emblematică pentru această tendință este cea a lui Samuel Bowles și Herbert Gintis, *Democracy and Capitalism* (New York: Basic Books, 1986). Ea a fost tradusă în limba franceză cu titlul *La démocratie post-libérale* (Paris: La Découverte, 1987).

firme private. Nu există nici firme de stat, nici agenții de stat și nici adunări care au puterea exclusivă de a da reguli.⁷

Pe fondul acestor doi poli putem lămuri o chestiune care pare adesea să fie soluționată unilateral. Intuiția obișnuită este că Leviatan ar avea un ascendent în domeniul instituțiilor. El ar fi singurul în stare să emită reguli generale și să asigure respectarea lor.

Cine ar emite reguli în lumea firmelor private pare să fie întrebarea. Întrebarea are însă o presuposiție criticabilă: aceea că regulile sunt *făcute* de legiuitori legitimi. Regulile sunt și rodul evoluției, sunt descoperite în cadrul unor procese de constituire spontană a ordinii. De asemenea, nimica nu împiedică respectarea unor reguli formulate de către autori pricepuți, dar care nu sunt decât niște oameni foarte respectați și atât. Procesul este tot unul de selecție: oamenii se opresc asupra acelor reguli care creează cele mai bune condiții pentru creșterea eficienței acțiunilor.

Următoarea întrebare pare să rămână însă fără răspuns: cum se asigură respectarea regulilor? Cui se adresează cele sau cei lezați de încălcarea regulilor? Întrebarea se bazează iarăși pe o confuzie. Faptul că nu există monopol al statului asupra justiției nu antrenează logic concluzia că nu există un sistem al justiției. Atâta doar că în locul agențiilor de stat care au monopol asupra justiției există firme concurente.⁸ Raționamentul poate fi extins asupra cazului furnizorilor de securitate.

Care este rezultatul în materie de instituții pe care-l putem obține cu ajutorul acestor doi poli? Îi putem folosi pentru a filtra instituțiile. Unele vor apărea cu pregnanță la un pol, altele la celălalt.⁹

⁷Cred că intuiția definitivă pentru acest pol este aceea că proprietatea privată este recunoscută și apărată în mod spontan de către indivizi. A se vedea o formulare a acestei idei la Alchian: „Se pare că este un fapt că indivizii nu contemplează pasivi furtul proprietății altuia“(Alchian[1, p.129]). Ideea transpare oarecum și din citatul din Alchian reprodus de Eggertsson[8, p.50]. Aici se vede cum Alchian susține că eticheta, tradiția și ostracizarea joacă și ele un rol în apărarea proprietății private.

⁸Pentru o analiză amănunțită a implicațiilor apărării pur private a drepturilor de proprietate privată este recomandabilă lectura capitolului 18 din Friedman[11].

⁹O discuție mai avansată ar trebui să țină cont de conexiunile cu pro-

Fiecare cititoare sau cititor are, fără îndoială, idealurile sale politice. Ideea este de a le pună însă, pentru o clipă, în paranteze. După caz, atât Leviatanul, cât și lumea firmelor private trebuie văzute într-o lumină cât mai roz. Leviatanul, de pildă, este complet democratic, iar lumea firmelor este pe deplin pașnică.

Nici instituția proprietății private, nici cea a contractelor nu au sens la polul dinspre Leviatan. Chiar dacă Leviatanul este democratic, nu contractele, ci opțiunile publice primează în toate situațiile. Nimeni nu încheie contracte cu nimeni, totul este decis în cadrul instituțiilor politice.

La polul opus, instituțiile politice sunt cele care nu au sens. Aceasta este o lume a proprietății private și a contractelor. Instituția contractelor este aici crucială.

11.3 Rolul instituției contractelor

Trebuie să facem o deosebire între *instituția contractelor* și mulțimea contractelor. De ce ar avea însă nevoie părțile contractante de instituția contractelor.

Primul rol al instituției contractelor este să asigure o modalitate de sancționare a celor care încalcă un contract. Pentru aceasta trebuie ca regulile să asigure posibilitatea recursului la un arbitru imparțial, capabil să asigure respectarea contractelor.

Al doilea rol al instituției contractelor este acela de a determina ce tipuri de clauze contractuale nu pot fi recunoscute ca valabile de către terțe părți. Toată dezbaterea, de exemplu, cu privire la prostituție poate fi redusă la analiza valabilității unui contract de furnizare de servicii sexuale în schimbul unor bani, bunuri sau servicii. Unii resping asemenea clauze contractuale, alții socotesc că acesta este un contract ca oricare altul.

Un rol înrudit cu cel de mai sus este cel de a determina ce clauze ale unui contract *lezează* alte părți decât contractanții.

blematica eficienței. Ea ar trebui să răspundă la întrebarea „care sunt instituțiile care creează condițiile care dau indivizilor posibilitatea de a calcula eficiența și de a o maximiza?”

În sfârșit, dar nu în ultimul rând, instituția contractelor are de îndeplinit și rolul de stabilire a clauzelor implicite¹⁰ ale contractelor. Părțile contractante nu alcătuiesc și nici nu prea au cum alcătui contracte cu clauze care să acopere toate situațiile care pot interveni în viitor. Un exemplu tipic ar fi cel al situației în care, într-un contract de închiriere, nu se prevede cu cât timp înainte trebuie să-și anunțe proprietarul chiriașul că trebuie să părăsească locuința. În caz de litigiu cu privire la preaviz, arbitrul ar trebui să fie în măsură să indice un termen. Este perfect posibil ca și în lumea firmelor private intervalul respectiv să fie lung sau chiar foarte lung.¹¹

¹⁰În limba engleză, am vorbi despre *default*-uri.

¹¹Dacă unora așa ceva li se pare că este „socialism“, atunci și în lumea firmelor private, firmele care se ocupă cu împărțirea dreptății ar putea cultiva acest gen de „socialism“. Am păstrat ghilimelele pentru că nu cred că termenul de „socialism“ este folosit în chip adecvat aici. Este vorba mai mult de o ideologie a *grijii* pentru alții.

Capitolul 12

Sisteme de drept, instituții politice și economice și dezvoltare

În societățile omenești variatele sisteme instituționale, valorile, mentalitățile alcătuiesc un singur tot funcțional. Este o banalitate să remarci acest lucru. Pentru a studia însă diversele componente ale întregului social trebuie să faci ceea ce face un cercetător în laborator: trebuie să separi o componentă de rest și să o investighezi.

Efortul acesta analitic este completat apoi de studiul interacțiunilor dintre diversele componente ale întregului. În cazul instituțiilor politice și economice, apar întrebări cum ar fi: ce efecte exercită unul asupra altuia sistemul de drept și sistemul instituțiilor politice? Care sunt efectele din punct de vedere instituțional? Care sunt efectele din perspectiva problemei stabilității instituțiilor politice?

O întrebare cu vaste implicații este cea privitoare la conexiunile dintre instituții și dezvoltare. Observați, probabil, că termenul „dezvoltare“ nu este urmat de nici un calificativ. Nu este vorba de o concepție restrânsă asupra dezvoltării. Dezvoltarea înseamnă beneficii pe diverse planuri pentru indivizi.

12.1 Sistemele de drept și dezvoltarea politică

Am subliniat importanța cazurilor pentru identificarea instituțiilor care există efectiv. Există un întreg sistem de drept în care regulile sunt stabilite cu ajutorul cazurilor. Acesta este sistemul de *drept jurisprudențial* existent, de exemplu, în Marea Britanie sau SUA. În acest sistem, cazurile sunt izvor de drept (alături de legile scrise).

**drept
jurispru-
dențial**

Este deosebit de interesant să precizăm felul în care studiul precedentelor poate fi folosit pentru a desprinde *reguli*. La urma urmelor, am tot accentuat ideea că instituțiile sunt reguli.

Exemplul clasic este cel al accidentelor în care sunt implicate căruțe și al accidentelor în care sunt implicate automobile. Să ne închipuim că automobilele abia au apărut. Nu există încă nici un accident de automobil și nici o lege scrisă referitoare la aceste accidente. Are loc primul accident. Ce face judecătoarea sau judecătorul care trebuie să decidă cazul? Declară că nu există o lege pe baza căreia să dea sentința? Nu. Ei consultă cazuri analoage în care au fost implicate căruțe. Elimină acele elemente specifice accidentelor cu căruțe, cântăresc rolul elementelor specifice automobilului, și dau o decizie, adaptată specificului noului caz, dar care ține cont de ceea ce s-a hotărât în cazul precedent.

Când se lucrează cu precedente este foarte important ca un caz să fie analizat sistematic. Trebuie identificată problema care s-a pus în cazul respectiv și trebuie examinate argumentele care au fost aduse pro sau contra soluției adoptate. Nu ajunge să știi sentința care a fost dată. Explicarea rațiunilor care au condus la adoptarea respectivei sentințe este elementul-cheie fără de care nu se poate face o analogie cu alte cazuri. Analogia se bazează pe o desprinderea unei *reguli* cu ajutorul analizei cazurilor.

Un sistem de drept bazat pe precedente creează o relație specială cu legiutorii. Politicienii nu mai sunt singurii care dau legi. O decizie cu valoarea de precedent este la fel ca o lege.

Folosind distincția dintre instituții-ca-reguli și instituții-ca-

organizații, putem observa că - oricare ar fi detaliile regulilor constituționale - două tipuri diferite de instituții-ca-organizații produc, în aceste condiții, reguli formale.

Sistemul jurisprudențial de drept mai are o particularitate importantă din punct de vedere instituțional. În acest sistem se pot și crea precedente. Chiar dacă n-ar fi existat accidente cu care să se facă o analogie, tot s-ar fi luat o decizie. În această situație se recurge la analiza problemei și cântărirea argumentelor pro și contra în lumina unor principii generale.

În aceste condiții, sistemul poate față și problemelor cauzate de lacunele sau inconsistențele legii scrise. Nu este nevoie de nici un fel de instrucțiuni de aplicare a legii. Ele sunt create prin practica judiciară.

În cadrul Uniunii Europene, sistemul de drept jurisprudențial la britanicilor contrastează cu sistemele de drept de pe continent. Aceste sisteme se bazează pe coduri scrise de legi. Chiar dacă în luarea sentinței judecătorești pot să se ghideze după precedente, sistemul cere ca ea să se bazeze pe legea scrisă. Când citești o speță,¹ nu găsești argumente pro și contra soluției, ci argumente care arată din ce text de lege, plus faptele din speță, *decurge* sentința.

În sistemul continental, logica este mai strictă, dar flexibilitatea mai mică. Lipsa legii creează probleme. Aici nu există legi create de judecători.²

Este firesc ca un sistem judiciar bazat pe dreptul continental să interacționeze diferit cu sistemul politic.

În principiu, în sistemele continentale doar adunările legiuitoare dau legi. Când ne uităm însă atent la detaliile și mai ales la funcționarea reală a sistemelor continentale observăm că există o problemă care trebuie rezolvată. Ce se întâmplă când trebuie introdusă urgent o regulă? Cum să procedezi când legea are lacune sau nu este limpede cum trebuie apli-

¹Echivalentul cazurilor din sistemul jurisprudențial.

²Pentru vasta problematică a celor două sisteme de drept, văzute din perspectiva analizei economice a dreptului, a se vedea enciclopedia editată de Bouckaert și Geest[4]. Enciclopedia este concepută în așa fel încât să poată fi consultată de către cei obișnuiți atât cu un sistem de drept, cât și cu celălalt.

cată? Sistemul politic trebuie să lase și executivului puterea de a da legi. Oricare ar fi terminologia adoptată, executivul are, în acest sistem, puterea de a influența „regulile jocului“.

Corectivul sugerat la acest sistem este reprezentat de introducerea unei Curți Constituționale. Acest tribunal nu poate face legi, dar poate bloca legile care nu sunt conforme cu constituția.

Ce ar însemna *dezvoltare politică* în contextul interacțiunii dintre sistemul judiciar și cel politic? Diversele grupuri de oameni din societate apreciază că au o serie de drepturi și încearcă să și le apere. În cazul sistemelor cu drept jurisprudencial acest proces se poate face și prin justiție, nu doar pe căi politice. Famos este exemplul eliminării discriminării rasiale din școlile americane. Ea este opera justiției, nu a sistemului politic. Unii autori speră să obțină prin justiție și eliminarea îngrădirilor proprietății private, a libertății contractelor și a posibilităților de ați deschide o firmă.³

În Europa grupurile care vor să-și apere drepturile se concentrează în special asupra acțiunii în sistemul politic.

12.2 Condițiile dezvoltării economice

Pentru Europa de Est testul cel mai important pentru impactul instituțiilor asupra dezvoltării politice și economice l-au reprezentat procesele politice și economice din deceniul trecut.

Totul a început cu încercarea de a corecta prețurile deformatate. Convingerea era că un sistem normal de prețuri de piață va duce la dezvoltare economică.

Pentru ca prețurile să fie însă *de piață* este nevoie de instituțiile fără de care nu există piața liberă: proprietatea privată, contractele încheiate liber, posibilitatea de a întemeia

³Vezi Clint Bolick, *Un proces neterminat: justiția împotriva guvernământului* (București: Incitatus, 2003). În „Cuvântul înainte“ semnat de către Emanuel-Mihail Socaciu subliniază diferențele dintre sistemul constituțional al SUA și situația din România, dar crede că o carte precum cea a lui Clint Bolick nu este lipsită de interes și în contextul unui alt tip de interacțiune între justiție și sistemul politic.

liber firme. Ideea care a început să domine a început să fie cea a rolului predominant al instituțiilor.

Cu toate că au fost adoptate noi reguli, mai mult sau mai puțin în sensul introducerii instituțiilor amintite mai sus, dezvoltarea economică tot a întârziat să apară. O nouă idee a început să plutească în aer: cea a importanței structurilor de stimulente.⁴

Ideea care a călăuzit această introducere în analiza instituțională este instituțiile asigură *condiții de posibilitate*. Evident, condițiile de posibilitate nu înseamnă că posibilitățile sunt și fructificate automat.

Un al doilea aspect asupra căruia am insistat a fost interacțiunea dintre instituțiile politice, sistemul de drept și instituțiile economice. Aceste interacțiuni pot crea și blocaje în calea dezvoltării.⁵ Arta țărilor dezvoltate din Europa a fost aceea de a ocoli interacțiunile care duc la blocaje și de a găsi un echilibru între instituții care asigură efectiv condiții de dezvoltare și structuri de stimulente adecvate.

⁴Pentru o introducere în problematica tranziției din perspectivă instituțională a se vedea „Transition in Eastern Europe“ de Enrico Colombatto și Jonathan R. Macey, în enciclopedia editată de Peter Newman[20].

⁵Pentru opiniile autorilor români privitoare la raportul dintre instituții și tranziție a se vedea Adrian-Paul Iliescu[13] și Adrian Miroiu[17].

Anexe

Anexa A

Conceptul de valoare

Aceste anexe sunt introduse în manual pentru a da o idee cât mai clară despre modul în care sunt utilizați de către autor câțiva termeni-cheie ai analizei economice.

Este extrem de recomandabil să completați aceste anexe cu studiul unui manual de economie. Favoritul meu ar fi manualul lui David Friedman[10]. Dacă nu știți (deocamdată) limba engleză, cred că este bine să citiți cartea lui Paul Heyne[12].

De ce ar fi așa de *valoros* manualul lui David Friedman? Cu această întrebare am intrat direct în primul nostru subiect: valoarea. Sunt posibile o sumedenie de răspunsuri la această întrebare și (din fericire!) multe dintre ele au fost deja discutate critic. Nu trebuie să pornim de la zero.

Am putea răspunde că David Friedman a muncit din greu ca să scrie cartea. Eu unul mă îndoiesc că „munca din greu“ ar fi un criteriu pentru valoare. S-ar putea ca rezultatul să nu aibă nici o noimă. Dacă ar trebui să dau la iveală o sculptură, cred că m-aș speti îngrozitor. Rezultatul ar fi însă aproape sigur dezamăgitor.

Filiera muncii a jucat însă un asemenea rol în istoria gândirii sociale, încât nu putem să o ocolim.

Un alt tip de răspuns ar putea suna ca un reproș la adresa mea: s-ar putea să fie bun pentru dumneavoastră! Dacă traducem puțin și eliminăm năduful, obținem un răspuns foarte interesant: este o chestiune de preferință a unui individ la un anumit moment.

Acest al doilea tip de răspuns este cel adoptat aici și va fi și el explicat în continuare.

A.1 Conceptul clasic de valoare

Dacă ar fi să ne uităm peste o bună lucrare despre clasici ai gândirii economice și sociale, s-ar putea să avem o imagine ușor diferită de cea oferită de lucrările de referință convenționale.

La John Locke,¹ găsim, ca și la o serie dintre gânditorii care l-au precedat, un efort de a separa conceptul de valoare în sine de cel de valoare pe o piață. Valoarea pe o piață este în centrul atenției sale. Despre rolul muncii² Locke vorbește îndeosebi atunci când se referă la proprietate. Există un moment, în al doilea tratat, în care Locke se referă la rolul muncii în sporirea valorii.³ Karen Vaughn este de părere însă că nu găsim la John Locke nimic din teoria clasică sau din teoria marxistă a valorii-muncă.⁴

Teoria valorii-muncă prinde cu adevărat contur la Adam Smith. Rolul lui Smith în dezvoltarea teoriei economice ar putea fi asemuit cu acela al lui Newton. John Locke a fost un Galilei al științei economice. Înțelepciunea lui Adam Smith rezidă în descifrarea rolului pieței în societatea umană. Smith oferă nu doar o viziune filosofică despre procesele de piață ca generatoare ale unei ordini spontane, ci și mijloacele conceptuale necesare pentru a analiza aceste procese.

La Newton existau concepte precum cel de spațiu și timp absolut, la care fizica avea să renunțe. Am putea spune că teoria valorii-muncă la Adam Smith este aidoma spațiului absolut al lui Newton. Dar, ca și în fizică, în teoria economică a fost posibilă ulterior o operațiune de curățare, care a păstrat totuși nucleul de înțelepciune anterior. La Adam Smith acest nucleu

¹Pentru concepția economică a lui John Locke am consultat Karen Iversen Vaughn, *John Locke: economist and social scientist* (Chicago: The University of Chicago Press, 1980).

²În engleză termenul care se folosește, în acest context, este *labor*.

³John Locke, *The Second Treatise*, cap.V, par.40 [... *labor makes the far greater part of the value...*].

⁴Karen Iversen Vaughn, *Op.cit.*, p.87.

este format de teoria sa cu privire la procesele de piață.⁵

Karl Marx, care încheie seria economiștilor clasici, a folosit și el teoria valorii-muncă. Spre deosebire de ceilalți economiști clasici, el a avansat însă ideea caracterului istoric al capitalismului. După Marx, capitalismul joacă un rol istoric limitat. Prin urmare, ar fi imposibil să ne tratăm teoriile economiștilor clasici ca pe un bloc omogen de idei care se continuă una pe alta.

Poate cea mai prețioasă deprindere care poate fi dobândită cu ajutorul unui manual este aceea de a te orienta prin hățișul diverselor puncte de vedere. Este o veritabilă catastrofă să scrii cu formule de genul „cutare a spus că...“ sau „X a afirmat că...“ fără să ții cont de enormele deosebiri pe care le creează fondul teoretic al afirmațiilor reproduse. De fapt, nu ai spus nimic cu sens, dacă teoriile sunt incompatibile. Nu trebuie să ne luăm după cuvinte, ci după să vedem care sunt înțelesurile.

În mod sigur cititoarele și cititorii vor da, în biblioteci, din când în când, peste manuale și enciclopedii de economie editate sub comunism. Nu se pune aici problema de a le demoniza. Lectura noastră trebuie să fie una de factură academică, nu una propagandistică. Veți da, cu siguranță, peste termeni precum cel de „valoare“. Cred că sunt utile câteva precizări cu privire la ideile-cheie pe care este probabil să le întâlniți în acest context.

Sub comunism, chiar și la peste o sută de ani de la revoluția neoclasică, s-a păstrat o formă a teoriei clasice a valorii. Originile ei se află în opera lui Karl Marx. Ea este o teorie a valorii-muncă.⁶

Teoria „de manual“ pe care o descriem aici este, ca să zicem așa, un *tip ideal*. De la un autor la altul sunt posibile variații. De asemenea, originalul (adică Marx) ar prezenta un interes în sine și nu face obiectul reconstrucției noastre.

Munca materializată în bunuri și servicii are, pentru această

⁵Ideile cu privire la muncă și valoare sunt formulate de Smith în pasaje ca acesta: „Deci munca apare, evident, ca singura măsură universală și precisă a valorii și ca singurul etalon cu care putem compara valorile diferitelor mărfuri, în toate timpurile și în toate locurile“(Adam Smith, *Avuția națiunilor* [București: Editura Academiei, 1962], vol.1,p.28).

⁶În limba germană *Arbeitswerttheorie*.

teorie, o dublă formă: cea a muncii care creează ceva util și cea a muncii care creează o valoare care poate face obiectul unui schimb. Există deci două fațete ale valorii. Ambele au aspectele lor problematice.

Din punctul de vedere al acestei teorii, munca va crea o valoare de schimb. Orice schimb este o relație între oameni. Ideea, în acest context, este că relația respectivă este legată cumva de munca încorporată într-un bun. Apar două genuri de dificultăți. Prima ține de măsurarea muncii depuse. Cum o facem? Nimeni nu are un răspuns convingător, așa că noțiunea este una *neoperatională*. Rămâne deci să-i discutăm fondul conceptual. Aici apare alt gen de dificultăți. Ar fi curios ca simplul fapt de a fi utilizat un procedeu mai întortocheat, mai laborios să confere o valoare de schimb mai mare. Cineva poate găsi un procedeu mai simplu, poate munci mai puțin, dar obține același rezultat ca și atunci când munca este complexă și îndelungată. Răspunsul standard, în cadrul teoriei respective, ne trimite la *ceea ce este socialmente necesar*. Îndeobște este avut în vedere un timp de muncă normal în societatea dată. Complexitatea muncii intră, de multe ori, și ea în discuție.

Marxismul se deosebește de alte teorii economice clasice prin insistența sa asupra rolului muncii în cazul valorii de schimb. Alte versiuni ale economiei clasice pun accentul pe *raritate*. Un tablou original este rar și, de aceea, valoarea sa de schimb ar crește. Nici această abordare nu este lipsită de dificultăți.⁷

Cealaltă fațetă a unui bun, conform acestei teorii, este valoarea de întrebuințare.⁸ De regulă, aceasta era înțeleasă ca o capacitate a unui bun sau serviciu de a satisface o *nevoie determinată social*. Determinarea aceasta socială a nevoilor este adesea subliniată, deși s-ar putea ca ea mai mult să încurce lucrurile.

De ce ar schimba două persoane, între ele, bunuri? Din teoria valorii-muncă rezultă logic că bunurile acestea sunt *echivalente*. Așa este, dar sunt echivalente prin prisma valorii de

⁷David Friedman scrie că autografele sale cu cerneală galbenă sunt mai rare decât semnăturile autentice ale lui Abraham Lincoln, dar au o valoare sensibil mai mică (cf.Friedman[10, p.38]).

⁸În limba germană *Gebrauchswert*.

schimb. Prin prisma valorii de întrebuințare însă, o persoană poate avea nevoie de bunul celeilalte persoane și invers. Bunurile respective satisfac nevoi diferite. Teoria răspunde în mod elegant la întrebarea pusă.

Introducerea ideii că nevoile au o determinare socială nu-și are rostul din perspectiva eleganței teoriei. Există însă un motiv de ordin ideologic: idealul comunist este cel al unei societăți în care nevoile umane sunt satisfăcute. Cum am putea determina aceste nevoi? Fiecare om are tot interesul să-și exagereze nevoile și să ascundă capacitățile sale de a munci, de contribui la satisfacerea nevoilor. Accentul pe determinarea socială este menit să repare periculoasa incoerență instituțională comunistă.⁹

A.2 Conceptul neoclasic de valoare

Nu este nevoie să citiți prea mult din Adam Smith pentru a da peste următorul pasaj:

Nimic nu este mai folositor decât apa; dar cu ea nu se poate cumpăra mai nimic; aproape nimic nu se poate obține în schimbul ei. Un diamant, din contra, nu are nici o valoare de întrebuințare; cu toate acestea, în schimbul lui, se poate obține adeseori o mare cantitate de alte bunuri.¹⁰

⁹Probabil că publicul cititor se întreabă și cum stau lucrurile cu ideea de exploatare. Ce sens are plusvaloarea (în limba germană *Mehrwert*)? Să nu vă gândiți cumva că marxismul ar susține că muncitorii sunt păcăliți de capitaliști. Nici vorbă de așa ceva. Ideea-cheie este că un capitalist plătește *forța de muncă*, nu munca. Muncitorii vând forța lor de muncă, dar prestează o muncă generatoare de valoare. Valoarea cuprinde în ea *surplusul* pe care-l preia capitalistul. Adevărul este că acest surplus nu are nimic misterios în el și el există în orice societate. Instituțiile capitaliste îl pun sub controlul capitaliștilor. Acesta este nucleul teoriei. Cred că termenul de „exploatare“ folosit în acest context este ales din rațiuni mai mult ideologice decât științifice. Oricare ar fi rațiunile termenului, nu este vorba decât despre instituționalizarea unui anumit tipar al controlului asupra rezultatelor muncii.

¹⁰Adam Smith, *Op.cit.*, vol.1, p.22.

Adam Smith susține că între apă și diamante ar exista o relație care ar introduce o anomalie într-o teorie a valorii bazată pe utilitate. Abia o dată cu revoluția neoclastică a fost posibil să se demonstreze de cum se poate evita anomalia respectivă.

Pentru a înțelege cum poate fi dizolvată anomalia este nevoie să avem o minimă idee despre funcții. Studiați puțin tabelul A.1.

intrări	1	2	3	4	5	6	7
ieșiri	100	90	80	70	60	50	40

Tabelul A.1:

Oricine își poate da lesne seama că între rândul botezat „intrări“ și cel care se numește „ieșiri“ există o anumită legătură. Dacă furnizăm un mod de a calcula pe baza intrărilor ieșirile, putem construi tabelul. Dacă am explicitat modul de calcul și am indicat și tipul de intrări, precum și tipul de ieșiri, atunci am definit o funcție. Nu ar mai rămâne decât să-i dăm un nume.

Din tot exemplul de mai sus nu trebuie reținută decât ideea de funcție și faptul că, de îndată de modificăm „un pic“ intrarea, se întâmplă ceva și cu ieșirea.

Multă vreme economiștii nu au aplicat ideea de funcție în studiile lor. Abia neoclasicii au observat ce instrument de analiză conceptuală formidabil oferă conceptul de funcție. Ar fi poate necesar să consolidați cunoștințele dumneavoastră despre funcții înainte de a citi literatura neoclastică, fie ea și de factură nonmatematică.¹¹ Dar, înarmați chiar și cu ideea de bază de mai sus, să încercăm să vedem ce se întâmplă în cazul apei și diamantelor.

Să zicem că începem cu apa și o luăm de la zero. Prim *intrare* de apă este reprezentată de un pahar de apă. Dacă ar fi să alegem între acest pahar și multe alte lucruri, am plasa paharul de apă pe primul loc. În acest caz, chiar dacă am scrie

¹¹Orice manual de analiză matematică oferă cunoștințele necesare despre funcții. Problema este doar să-l alegeți pe cel care vi se potrivește.

la ieșire un număr, trebuie să ținem cont de faptul că el reflectă o preferință a noastră.

Ca și în tabelul A.1, pentru următoarele pahare de apă, la ieșire vom avea o valoare tot mai scăzută. Cum noi gândim aici în termenii preferințelor individului, lucrul acesta reflectă faptul că apa ajunge tot mai jos pe lista preferințelor persoanei respective, la fiecare moment corespunzător unei noi intrări.

În cazul apei este mai simplu să gândești în termeni de „încă un pahar“ sau chiar „încă o picătură“. Poți diviza apa până dai de cantitatea minimă pe care o poate sesiza individul. Apoi poți gândi în termeni „marginali“: toată atenția este concentrată pe ceea ce se întâmplă dacă intră următoarea unitate de apă. Cu diamantele este ceva mai greu. Diamantele sunt extrem de dure.¹² Nu se pune problema divizării. Putem însă să ne închipuim că avem de a face cu diamante foarte mici. Acestea ar putea juca rolul paharelor de apă.

Problema pusă de Adam Smith este acum rezolvată. Nu are sens să comparăm utilitatea apei în întregimea ei cu cea a diamantelor ca și colecție completă. Nu avem de ales între toate diamantele din lume și toată apa. Să zicem însă că o luăm de la zero. Avem de ales între o unitate de apă și una de diamant: alegem apa (conform rațiunilor explicate și de către Adam Smith). O vreme s-ar putea să alegem apa. La un moment dat însă, este preferată o unitate suplimentară de diamant. Dacă avem de a face cu o listă lungă de preferințe, apa cade undeva în josul listei. Aceasta corespunde cu ideea lui Adam Smith că nimeni n-ar da mai nimic pe apă.

Apa și diamantele sunt privite *la margine*, în sensul că ne uităm să vedem ce s-ar întâmpla la marginea unui tabel precum tabelul A.1, ne uităm să vedem ce se iese dacă mai intră o unitate. Funcția asociată ne permite să exprimăm acest lucru sub forma unui calcul.

Spre deosebire de filosofie, unde un curent care face o asemenea legătură între valoare și utilitate este considerat o formă de „utilitarism“, teoria economică respectivă poartă numele de

¹²Am răsfoit și eu o carte despre pietrele prețioase, *Gem Stones* (Londra: Dorling Kindersley, 1994), dorind să găsesc, de exemplu, pietre prețioase cât mai mici. În orice caz, diamantul are durezza 10 pe scara Mohs.

„marginalism“. De aceea, *revoluției neoclase* i se mai spune și revoluție marginalistă.

Perspectiva marginalistă asupra valorii are o serie de consecințe interesante. Ce ați zice de ideea că valorile bunurilor care fac obiectul unui schimb nu sunt egale? Multă lume gândește clasic și crede că se schimbă (și trebuie să schimbe!) valori egale (de schimb). Mai mult decât atât așa ar fi și echitabil.

Ideea schimburilor de valori egale este, de fapt, greșită. Dacă x și y fac obiectul schimbului între A și B , atunci A , care dă pe x lui B , preferă pe y lui x , B preferă pe x lui y . Valorile ca utilități sunt diferite pentru cei doi, la momentul schimbului! Atenție la importanța referirii la indivizi și la momentul de timp. Într-un schimb, ambele părți ies în câștig.¹³

¹³Cum mai stau lucrurile atunci cu exploatarea de care vorbește Marx? Marele critic al lui Marx este un economist din școala austriacă, Egon von Böhm Bawerk. Bawerk a scris în germană. Puteți citi argumentele sale contra lui Marx și în engleză, în *Capital and Interest* (Londra: Macmillan, 1890). O versiune adaptată pentru Internet o găsiți la <http://www.econlib.org>. Böhm Bawerk atrage atenția asupra rolului timpului în teoria valorii (vezi Böhm Bawerk, *Op.cit.*, par.VI.III.66). Un pahar de apă disponibil astăzi este apreciat de individ altfel decât unul pe care-l poate obține peste un an. Un salariu astăzi este altceva decât salariul plus o parte din profit peste un an. Critica lui Böhm Bawerk la adresa lui Marx are momente de subtilitate destul de greu de explicat în câteva rânduri. Un aspect de principiu cred că merită însă relevat. Să revenim iar la tabelul A.1 și să zicem că nu ni s-a indicat un mod de a calcula ieșirile pe baza intrărilor. Apare o problemă dificilă, care i-a preocupat pe filosofi ca Wittgenstein și Kripke. Ar trebui să ghicim funcția pe baza intrărilor și ieșirilor. Dar dacă tabelul continuă? Va fi viitoarea ieșire egală cu 30? De ce nu ar fi egală tot cu 40? Răspunsul rămâne unul bazat pe *speculație*. Teoria economică neoclasică standard atenuează rolul speculației. Școala austriacă se distinge prin centrarea pe rolul speculației, al anticipărilor. Revenind la capitaliști și muncitori, la un nivel general, răspunsul la „problema exploatării“ este că această problemă este lipsită de sens. Capitaliștii și muncitorii sunt angajați în jocuri diferite: jocul capitaliștilor este unul speculativ; cel al muncitorilor este al câștigului aici și acum.

Anexa B

Costuri și beneficii

„Cost“ este numele pe care-l dau economiștii *răului*. Atâta doar că, din punct de vedere economic, nu urmărim binele, ci beneficiile.

Individul care acționează, dacă-și duce până la capăt planul de acțiune, obține ceea ce este, din punctul său de vedere, *binele*. Economic vorbind, lucrul acesta nu este atât de important pentru că individul compară binele la care a ajuns cu răul pe care a trebuit să-l facă din punctul lui sau al ei de vedere. Dacă binele acesta este mai mic decât răul, nu există beneficii. Dacă răul este compensat și atâta tot de bine, beneficiile sunt nule. Dacă răul este depășit de bine, există beneficii.

Toate aceste exprimări sunt însă aproximative și chiar, după cum vom vedea imediat mai jos, conținut o ambiguitate care ne-ar fi fatală dacă le-am folosi în analize în care am pretinde că avem un fundament teoretic. Din punctul de vedere al analizei economice, avem nevoie de idei mai precise cu privire la cost și beneficii.

Am putea înțelege prin cost suma de bani sau resursele pe care le-am jertfit pentru a obține ceva. Am intrat, să zicem, în anticariat și am cumpărat o carte. Dau pe ea 20000 de lei și, acasă, descopăr că este vorba de o carte valoroasă (în sensul că alții ar da și 200000 de lei pe ea). Am „produs“ ceva care valorează 200000 de lei cu un „cost“ de numai 20000 de mii de lei. Acesta este însă un cost istoric.

Costul istoric este un rău în sensul cel mai direct al cuvântu-

lui. Aveam în buzunar, când am intrat în anticariat, 30000 de mii de lei și am dat 20000. Nu-mi stăteau deloc rău în buzunar cei 20000 de lei.

Dezavantajul concepției „istorice“ cu privire la costuri este însă că nu capturează ideea de *relevanță* a costului respectiv pentru ceea ce am produs. Exemplul cu anticariatul arată, de fapt, că un cost istoric poate fi foarte arbitrar.

Atâta timp cât aveam în buzunar cei 20000 de lei, puteam să fac cu ei o serie de acțiuni, nu doar una: puteam cumpăra o plăcintă, puteam să cumpăr hârtie de scris ș.a.m.d. Toate aceste acțiuni alternative sunt șanse, ocazii sau, cu termenul care circulă cel mai des printre economiști, oportunități. Mulțimea alternativelor respective formează o mulțime de oportunități.

Atunci când am dat 20000 de lei pe carte am jertfit restul posibilităților de acțiune din mulțimea de oportunități. Cei 20000 de lei și cu mulțimea de oportunități asociată lor formează o pereche în raport cu care trebuie să evaluez costul.

Nici un individ nu poate acționa făcând abstracție de o pereche de forma „resurse și mulțime de oportunități“. Oricât ai fi de bogat tot vei jertfi oportunități de acțiune.

În concluzie, putem spune că trebuie să evaluăm costurile nu în funcție de cei 20000 de lei, ci în raport cu perechea „sumă-oportunități“. Suma în sine nu spune nimic. Contează ceea ce jertfesc.

Din exemplul de mai sus, de pildă, rezulta că mai aveam 10000 de lei în buzunar. Am văzut, să zicem, în anticariat o carte despre instituțiile politice. Cei de la anticariat sunt dispuși să mi-o cedeze în schimbul a exact 10000 de lei. O răsfolesc, dar constat că este un fel de „film“ în care sunt puse cap la cap prezentări rezumative de legi. Aceste prezentări sunt împănate cu considerații de ordin istoric care, mie unul mi se par făcute dintr-o perspectivă stric naiv-amatoristică. Nu găsesc ceea ce caut: un dram de idei teoretice, criterii în virtutea cărora să știu măcar de ce, în carte, ceva este o instituție sau nu. Dar „costă“ numai 10000 de lei. O clipă însă, nu trebuie să ne grăbim. Chiar dacă mi-ar da cartea fără bani, tot ar fi alte resurse la care trebuie să mă gândesc: spațiul de depozitare acasă, efortul de a o transporta. Dar și numai dacă ne refe-

rim strict la cei 10000 ei trebuie văzuți în pereche cu mulțimea de oportunități. Printre alternative se află achiziționarea unei plăcinte cu dovleac, un CD nescris și multe altele, inclusiv păstrarea banilor ca atare. Dacă vreuna dintre aceste alternative este mai valoroasă, din punctul meu de vedere, nu este rațional să achiziționez cartea cu pricina.

Ceea ce am prezentat pe scurt mai sus este o *concepție despre cost*. Numele ei, în manualele de economie, este susceptibil să ne inducă în eroare. Acestei concepții i se spune „cost de oportunitate“. Ar fi poate mai bine să spunem „perspectiva costului în raport cu perechea resurse-oportunități“, dar ar fi mai lung și neobișnuit. Invențiile terminologice, când există deja o convenție în domeniu, sunt cât se poate de inutile. Tot ce trebuie să facem este să ne însușim convenția și să o privim drept ceea ce este: o convenție terminologică. Cine vrea doar denumiri care sună frumos ar trebui să citească altceva decât lucrări care conțin teorii.

S-ar putea să vă întrebați însă cum rămâne până la urmă cu costul cărții pe care am dat 20000 de lei. La ce ar trebui să mă uit ca să știu cât m-a costat? Răspunsul este puțin mai complicat decât pare la prima vedere pentru că eu pot să examinez lucrurile *înainte* sau *după* ce am făcut achiziția. În fond, am presupus că abia acasă mi-am dat seama că alții ar mi-ar da 200000 de lei pe cartea cu pricina. Indiferent însă dacă examinez lucrurile înainte sau după achiziție, mă uit la ce se află pe prima poziție în lista oportunităților jertfite. Ar putea fi, în exemplul cu anticariatul, o carte pe care alții ar fi dispuși să-mi dea 100000 de lei.¹

B.1 Ideea de eficiență

Avem deja o intuiție clară cu privire la natura eficienței: costuri mai mici decât beneficiile. Dar cum calculăm eficiența?

Când este vorba despre instituții, se confruntă, de fapt, două

¹Mai multe exemple și o discuție mai amplă despre costul de oportunitate găsiți în Heyne[12, pp.41–52]. Atenție însă la faptul că traducătorii acestei cărți au preferat să folosească expresia „costul șansei“ în loc de „cost de oportunitate“.

versiuni ale calculului eficienței. Sub diverse forme, prima versiune este o parte a teoriei curentului neoclasic principal. Principala ei caracteristică este calcularea eficienței, până la urmă, la nivelul unei colectivități.

Forma care ține strict cont de toate preferințele indivizilor este legată de numele lui Pareto. În acest caz, cerința este foarte tare: dacă un individ își modifică acțiunile pentru a obține un beneficiu mai mare, poate face acest lucru numai dacă nici un alt individ nu-și va vedea reduse beneficiile de pe urma acțiunilor sale.

Eficiența paretiană prezintă dificultăți notorii în practică. Una dintre situațiile dificile tipice este cea generată de către subvenții. Dacă un grup primește subvenții, iar restul populației ar câștiga de pe urma eliminării subvențiilor, acest lucru nu este eficient din punct de vedere paretian: cei subvenționați și-ar vedea reduse beneficiile.

David Friedman insistă asupra importanței eficienței în sensul lui Marshall: în situații de genul celei create de subvenții, conform acestei forme a eficienței colective, trebuie puse în balanță toate câștigurile și toate pierderile. Dacă marea majoritate a indivizilor are de câștigat, atunci acela este cursul eficient al acțiunii.

Cealaltă versiune a concepției despre eficiență aparține școlii austriece. Ca și în alte cazuri, școala austriacă are o poziție individualistă radicală. Din perspectiva școlii austriece, conceptul de eficiență la nivel colectiv nu are sens. Soluția școlii este, de fapt, instituționalistă. Instituțiile, în special proprietatea privată, asigură *condițiile de posibilitate* care permit fiecărui individ să *calculeze* eficiența.

Anexa C

Costul tranzacțiilor

Nu se poate să nu fi pus cuiva întrebarea „cât te-a costat . . . ?” La această întrebare se răspunde de obicei cu indicarea sumei de bani plătite pentru a obține un bun sau un serviciu.

Cât m-a costat covrigul? Să zicem că am plătit pentru el 3000 de lei. Ce ați spune despre observația cuiva care mi-ar atrage atenția că, în altă parte a orașului, l-aș fi putut achiziționa contra sumei de 2500 de lei? Pentru a-l găsi la acest din urmă preț ar fi trebuit să caut, să consum timp. Se prea poate că ar fi trebuit să plătesc pentru un bilet de autobuz sau pentru un alt mijloc de transport. Dacă biletul ar costa 7000 de lei, rezultatul de ansamblu ar fi o acțiune vădit ineficientă.

Timpul, biletul și alte elemente necesare pentru a duce la bun sfârșit chiar o tranzacție atât de simplă cum este aceea de a achiziționa un covrig se constituie într-un cost pe care Ronald Coase l-a numit „costul tranzacțiilor”¹. Nici o economie de piață nu are noimă fără tranzacții, așa că acest cost reflectă setul de oportunități care trebuie jertfite pentru ca piața să funcționeze.

Chiar dacă ideea de cost al tranzacțiilor nu este acceptată de toată lumea, conceptul joacă un rol extrem de important în teoria instituțiilor.

¹În limba engleză *transaction cost*.

Bibliografie

- [1] Armen Alchian. *Economic Forces at Work*, capitolul „Some Economics of Property Rights“, pp. 127–149. Indianapolis: LibertyPress, 1977. Citată la pp. 107 și 124.
- [2] Randy E. Barnett. *The Structure of Liberty: Justice and the Rule of Law*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1998. Citată la pp. 115 și 116.
- [3] Isaiah Berlin. *Four Essays on Liberty*. Oxford: Oxford University Press, 1969. Disponibilă și în traducere românească. Citată la p. 109.
- [4] Boudewijn Bouckaert și Gerrit De Geest, editori. *Encyclopedia of Law and Economics*. Cheltenham: Edward Elgar, 2000. Ediția tipărită are cinci volume. Părți considerabile din enciclopedie pot fi însă consultate pe Internet. Citată la pp. 43, 89, 90 și 129.
- [5] James Buchanan. *The Limits of Liberty: Between Anarchy and Leviathan*. Chicago: The University of Chicago Press, 1975. Disponibilă și în traducere românească. Citată la pp. 75, 77, 78 și 79.
- [6] James Buchanan și Gordon Tullock. *The Calculus of Consent*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1962. Disponibilă și în traducere românească. Citată la pp. 72, 74 și 75.
- [7] Ronald Coase. The problem of social cost. În James L. Doti și Dwight R. Lee, editori, *The Market Economy: A Reader*, pp. 248–257. Los Angeles: Roxbury Publishing Company, 1991. Nu este citată.

- [8] Thráinn Eggertsson. *Economia neoinstituțională*. Chișinău: Cartier, 1999. Originalul în limba engleză: *Economic Behavior and Institutions* (Cambridge University Press, 1990). Citată la pp. 8, 107 și 124.
- [9] David Friedman. Law and economics. În John Eatwell, Murray Milgate și Peter Newman, editori, *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, volumul 3, pp. 144–148. Londra: McMillan, 1987. Citată la pp. 91 și 102.
- [10] David Friedman. *Price Theory*, ediția a 2-a. Cincinnati: South-Western, 1990. <[\url{http://ddfr.best.vwh.net/}](http://ddfr.best.vwh.net/)>. Citată la pp. 89, 133 și 136.
- [11] David Friedman. *Law's order: what economics has to do with law and why it matters*. Princeton: Princeton University Press, 2000. <[\url{http://ddfr.best.vwh.net/laws_order/index.shtml}](http://ddfr.best.vwh.net/laws_order/index.shtml)>. Citată la pp. 8, 91, 92, 93, 98, 102, 110, 117, 119 și 124.
- [12] Paul Heyne. *Modul economic de gândire*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1991. Citată la pp. 8, 57, 89, 101, 133 și 143.
- [13] Adrian-Paul Iliescu, editor. *Mentalități și instituții*. București: Ars Docendi, 2002. Citată la p. 131.
- [14] Adrian-Paul Iliescu și Mihail-Radu Solcan, editori. *Limitele puterii*. București: All, 1994. Citată la pp. 17 și 18.
- [15] William S. Maddox și Stuart A. Lillie. *Beyond Liberal and Conservative*. Washington: Cato Institute, 1984. Citată la p. 49.
- [16] David Miller, editor. *Karl Popper: filosofie socială și filosofie științei*. București: Editura Trei, 2000. Citată la pp. 29 și 30.
- [17] Adrian Miroiu, editor. *Instituții în tranziție*. București: Punct, 2002. Citată la p. 131.

- [18] Ludwig von Mises. *Human Action*, ediția a 3-a. Chicago: Contemporary Books, 1966. <[\url{http://www.mises.org}](http://www.mises.org)>. Pentru o versiune românească vezi <<http://www.misesromania.org>>. Citată la pp. 77 și 112.
- [19] Ludwig von Mises. Private property and the government and the impracticability of socialism. În James L. Doti și Dwight R. Lee, editori, *The Market Economy: A Reader*, pp. 85–90. Los Angeles: Roxbury Publishing Company, 1991. Citată la p. 112.
- [20] Peter Newman, editor. *The New Palgrave Dictionary of Economics and the Law*. Londra: MacMillan, 1998. Citată la pp. 89 și 131.
- [21] Douglass C. North. Institutions. *Journal of Economic Perspectives*, 5(1):97–112, 1991. Citată la p. 14.
- [22] Mancur Olson. Dictatorship, democracy, and development. *American Political Science Review*, 87(3):567–576, 1993. Citată la pp. 55, 58 și 61.
- [23] Svetozar Pejovich. *The Economics of Property Rights: Towards a Theory of Comparative Systems*. Dordrecht: Kluwer, 1990. Nu este citată.
- [24] Svetozar Pejovich, editor. *The Economics of Property Rights*. Cheltenham: Edward Elgar, 2001. Citată la p. 110.
- [25] Guy Peters. *Institutional Theory in Political Science*. Londra: Continuum, 1999. Citată la pp. 44, 45 și 46.
- [26] Karl Popper. *Societatea deschisă și dușmanii ei*. București: Humanitas, 1993. Citată la pp. 21, 24, 31, 33, 47, 64, 65 și 108.
- [27] Henry M. Robert. *The Scott, Foresman Robert's Rules of order*, ediția a 9-a. Glenview: Scott, Foresman and Company, 1990. Citată la p. 23.
- [28] Murray Rothbard. *Man, Economy and State*. Los Angeles: Nash, 1970. Citată la p. 40.

-
- [29] Andrew Schotter. State-of-nature theory and the rise of social institutions. În Tyler Cowen, editor, *The Theory of Market Failure*, pp. 147–177. Fairfax: George Mason University Press, 1988. Citată la p. 19.
- [30] Leo Strauss. *Natural Right and History*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1953. Citată la pp. 27, 28 și 29.
- [31] Gordon Tullock. *The Vote Motive*. Londra: The Institute of Economic Affairs, 1976. Citată la pp. 70, 74 și 82.
- [32] Karen I. Vaughn. The constitution of liberty from an evolutionary perspective. În Arthur Seldon, editor, *Hayek's 'Serfdom' Revisited*. Londra: The Institute of Economic Affairs, 1984. Studiul doamnei Karen Vaughn este tradus în limba română și se găsește printre anexele la Friedrich A. Hayek, *Drumul către servitute* (București: Humanitas, 1993), pp.287–311. Citată la p. 86.
- [33] Oliver Williamson și Sidney G. Winter, editori. *Natura firmei*. Timișoara: Sedona, 1997. Citată la p. 122.

Indice

- acțiune rațională, 56
- alegere rațională, 45
- analiza economică a dreptului, 90
- analiza economică constituțională, 78
- analiza economică a dreptului, 42
- bunuri, 38
- bunuri publice, 39–41
- cenșura, 50
- clasificarea ideologiilor, 49
- colectivism metodologic, 46
- constituție, 78
- constituție ideală, 79
- contracte, 125
- contracte de închiriere, 102
- cost și democrație, 72
- costul tranzacțiilor, 120
- costul tranzacțiilor, 37, 42
- costul tranzacțiilor, 40
- costul tranzacțiilor, 92
- costurile monitorizării, 104
- creșterea costului negocierilor, 70
- democrația ca instituție, 60
- democrația limitată, 62
- democrația ateniană, 47
- deosebiri mici dintre politicieni, 83
- dreapta și stânga, 49
- drept jurisprudențial, 128
- efecte colaterale, 39
- eficiența, 94, 96, 110
- excludere fără rivalitate, 38
- fișe de lectură, 6
- filosofie, 26
- firma, 12
- greșeli categoriale, 51
- hoinari și sedentari, 58
- ignoranța rațională, 85
- instituție, 11
- instituții bune, 91
- instituții sociale, 40
- instituție, 14, 19, 59, 95
- instituție economică, 24
- instituție politică, 22
- intrarea în politică, 83
- istorie și instituții, 46
- judecătorii și drepturile de proprietate, 42
- lege scrisă, 47
- mănunchi de drepturi, 107
- majorități întărite, 76
- majorități tiranice, 60
- majoritate întărită, 75

- metoda critică, 30
munca, 35
- neutralitatea axiologică, 55
nucleu dur și teorie, 46
nucleul științei sociale, 34
- ordine spontană și instituții, 17
ordine spontană, 16
ordine spontană, 17
organizație, 12
organizarea, 10
organizație, 12, 19
orizontul de timp, 61
orizontul de timp lung, 62
orizontul de timp scurt, 61
ostracizarea, 48
- pedeapsă și cost, 114
pedepse, 115
perspectiva economică, 35
piața neagră, 101
piața politică, 84
pluralismul, 109
politică și simboluri, 46
Popper despre rolul instituțiilor, 66
predicții, 90
presupoziție, 77
probleme și argumente, 55
probleme bine și prost puse, 65
producție, 39
proprietatea privată, 41, 42
proprietate, 94, 107
- reformele treptate, 31
regim mixt, 28
reglementare, 18
- reguli, 11, 26
rivalitate și excludere, 38
rolul erorilor, 31
rolul ideologiilor, 86
rolul intuițiilor, 10
rolul matematicii, 36, 40–42
- selecția teoriilor, 32
societatea deschisă și intelectualii, 31
societate deschisă, 31
structura de stimulente, 117
structura stimulentei, 88
- testul dezvoltării, 68
testul schimbării pașnice a puterii, 68
- utilitate, 36
- vot și negociere, 69
votant median, 82

Versiunea pentru învățământul la
distanță: 28 septembrie 2004
